

Zajednički projekat Evropske unije i Saveta Evrope
„Jačanje kapaciteta policije i pravosuđa u borbi protiv korupcije u Srbiji” (PACS)
www.coe.int/pacs

PRAKTIKUM ZA IZVEŠTAVANJE O SUDSKIM PROCESIMA O KORUPCIJI I O ISTRAŽIVAČKOM NOVINARSTVU

Namenjen za obuku novinara u okviru projekta „Jačanje kapaciteta policije i pravosuđa u borbi protiv korupcije u Srbiji” (PACS)

Autori :

*Prof. dr Dubravka Valić Nedeljković
Milorad Ivanović
Saša Leković*

Izdavač

Savet Evrope

www.coe.org.rs / www.coe.int/pacs

© Savet Evrope, 2014

Ovaj priručnik priređen je u okviru Zajedničkog projekta Evropske unije i Saveta Evrope „Jačanje kapaciteta policije i pravosuđa u borbi protiv korupcije u Srbiji – PACS“.

Mišljenja i stavovi izneti u ovom priručniku ne odražavaju zvanične stavove Evropske unije i/ili Saveta Evrope.

Tekstovi u dodatku su preuzeti uz dozvolu primarnog izdavača

Sadržaj:

UVODNIK.....	4
NOVINARSKA ETIKA „OVDE I SADA”	6
ISTORIJSKI PREGLED	7
SAMOREGULACIJA	8
DOMAĆA SAMOREGULACIJA.....	10
IZVEŠTAVANJE O SUDSKIM POSTUPCIMA I ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO.....	10
TERMINOLOGIJA.....	16
IZVORI.....	20
ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO I KORUPCIJA	21
Uvod	21
POGLAVLJE 1 - ŠTA SPADA U ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO?	22
POGLAVLJE 2 - ISTRAŽIVAČKA SLAGALICA	23
POGLAVLJE 3 - IZBOR PRIČE	23
POGLAVLJE 4 – ISTRAŽIVANJE	24
POGLAVLJE 5 - INTERVJU SA EKSPERIMA I IZVORIMA	26
POGLAVLJE 6 - ETIKA U ISTRAŽIVAČKOM NOVINARSTU	27
POGLAVLJE 7 - BEZBEDNOST NA PRVOM MESTU.....	28
POGLAVLJE 8 - PISANJE I DODATNE PROVERE.....	30
POGLAVLJE 9 – OBJAVLJIVANJE	31
DODATNE INFORMACIJE	32
PRIČE IZA PRIČA.....	33
NOVINARSKI STANDARDI I IZAZOVI U IZVEŠTAVANJU O KORUPCIJI	37
NOVINAR NIJE POLICAJAC, TUŽITELJ NITI SUDAC	37
POČNI - OD POČETKA	39
REAKCIJA I AKCIJA.....	40
OD POJEDINAČNOGA PREMA OPĆEM I OBRATNO.....	41
ISTRAŽUJ „INKUBATORE” KORUPCIJE	42
SPRJEČAVANJE NOVINARSKOG ISTRAŽIVANJA KORUPCIJE: „SRAMOĆENJE”	43
NIKADA NE VJERUJTE, UVIJEK PROVJERAVAJTE: KORUPCIJA ČESTO NIJE JASNO VIDLJIVA	44
NE MOŽEŠ DOKAZATI KONKRETNOG KRIVCA ZA KORUPCIJU? POKAŽI IZVOR KORUPCIJE	45
DOKAŽI KORUPCIJU METODOM „VLASTITE KOŽE”	47
MEĐUNARODNA SURADNJA NOVINARA – NAJEFIKASNIJA ISTRAŽIVANJA KORUPCIJE	48
SINOPSIS ISTRAŽIVAČKE PRIČE – TEMELJ SVAKOG OZBILJNOG ISTRAŽIVANJA	49
DODACI	51
DODATAK I - KODEKS NOVINARA SRBIJE - UPUTSTVA I SMERNICE	51
DODATAK II - REČNIK PRAVNIH IZRAZA.....	68

Uvodnik

„Jačanje kapaciteta policije i pravosuđa u borbi protiv korupcije u Srbiji” je zajednički projekat Evropske unije i Saveta Evrope.

U Aktivnosti 1.5. „Organizovanje podizanja svesti i radionice za novinare i državne službenike radi izveštavanja o slučajevima korupcije i njihovim suđenjima, kao i o istraživačkom novinarstvu” u okviru Akcije 1.5.4. i 1.5.5. „Obuke za novinare” u ovom projektu saraduje i Novosadska novinarska škola (NNS), nevladina organizacija, koja od 1996. godine radi na podizanju profesionalnog standarda u medijima i bavi se, između ostalog i treninzima za izveštavanje o korupciji i osposobljavanju za istraživačko novinarstvo.

NNS monitoring tim redovno prati rad medija analizirajući objavljene sadržaje iz svih oblasti kako na većinskom srpskom, tako i na jezicima nacionalnih manjina. Osim što su monitorinzi dobra osnova za praćenje medijskog integriteta i profesionalizma novinara, ujedno su i putokaz za kreiranje medijskih treninga.

Izveštavanje o slučajevima korupcije i suđenjima, ali i novinarska istraživanja korupcije, tema je o kojoj se u stručnoj javnosti raspravlja, kojoj su u poslednje vreme posvećeni mnogi projekti nevladinog sektora (na primer samo u 2013/2014 NNS realizuje dva projekta „Agrar kor” - korupcija u poljoprivredi, projekat javnog servisa Vojvodine i NNS, i A-Cop – korupcija u policiji, projekat Beogradskog centra za bezbednosnu politiku i NNS); zatim konkursi domaćih i međunarodnih organizacija (Medijska Observatorija, međunarodni projekat u okviru kojeg je bio i poziv za dodelu malih grantova za istraživanje korupcije u realizaciji 7 nevladinih organizacija mreže SEENPM u okviru koje deluje i NNS); kao i pozivi za slanje radova za novinarske nagrade (godišnja Nagrada za istraživačko novinarstvo Nezavisnog udruženja novinara Srbije, CEI SEEMO Nagrada za izuzetne zasluge u istraživačkom novinarstvu, Nagrada „Verica Barać” za doprinos borbi protiv korupcije). Škole istraživačkog novinarstva organizuju najčešće novinarska udruženja (NUNS), ali i već afirmisani istraživački timovi (na primer tim emisije „Insajder” na čelu sa Brankicom Stanković), odnosno nevladine organizacije (Media centar Sarajevo). Istraživačko novinarstvo je uvršteno kao predmet (bilo obavezni ili izborni) na gotovo svim fakultetima na kojima se izučava žurnalistika.

I pored svih navedenih podsticaja, u javnosti nisu dovoljno vidljiva kvalitetna novinarska istraživanja o korupciji, niti izveštavanja o suđenjima ovoj kontroverznoj temi. Kod nas mediji uglavnom nemaju stalne sudske izveštače, niti postoji udruženje sudskih izveštača. Izveštava se samo sa onih suđenja koja su markirana senzacionalizmom aktera.

Istraživačko novinarstvo retko se neguje u etabliranim medijima (izuzetak čini tim emisije „Insajder” TV B92). Češće istražuju za to specijalizovani novinarski timovi u centrima za istraživačko novinarstvo (CINS, BIRN), kao i pojedinačni uporni novinari koji su neretko bili životno ugroženi zbog tema o korupciji i kriminalu kojima su se bavili (Dejan Atanasijević). Neki od njih su stradali (Dada Vujasinović), a da se i danas ne znaju oni koji su naredili i oni koji su počinili zločin.

Istraživačko novinarstvo se potpuno razlikuje od informativnog redakcijskog izveštavanja. „Da bi tema bila istraživačka, treba da razotkriva korupciju, kršenje zakona, zloupotrebu vlasti, da ispravlja nepravdu, ili da objašnjava složene probleme kojima se otkrivaju propusti sistema. Cilj istraživačke teme može da bude i rekonstruisanje nekog složenog događaja čime javnosti, na osnovu prikupljenih činjenica i analize, ukazujete na ono šta se zaista dogodilo (...) Istraživačko novinarstvo iziskuje drugačiji način razmišljanja, pri čemu uvek sebi morate da postavljate visoke ciljeve. Nikad ne polazite od toga da nešto ne možete!” ističe Brankica Stanković (2013: 122, 125), koja je na svetskoj listi 100 heroja informisanja. Listu je prvi put 2014. godine sačinila i objavila povodom 3. maja Dana slobode medija Međunarodna organizacija Reporteri bez granica. U središtu pažnje istraživačkog novinarstva je upravo korupcija, a kapaciteti policije i sudstva u borbi protiv korupcije trebalo bi da su uvek prioritetni zadatak novinara uopšte, a posebno istraživača.

„Kada sam odlučivala koju ćemo temu raditi, uvek sam se rukovodila time šta 'običan svet' najviše komentariše, šta ih najviše zanima, i nikada nisam pogrešila” (Stanković 2013:42).

Cilj seminara „Izveštavanje o slučajevima korupcije i njihovim suđenjima, kao i o istraživačkom novinarstvu” je da se u dvodnevnom aktivnom dijalogu novinara sa istraživačima iz regiona razmotre: etika izveštavanja – slučajevi i praksa u Srbiji, istraživačko novinarstvo i korupcija, kao i novinarski standardi u izveštavanju o navodima koji se odnose na slučajeve korupcije.

Neposredna namera realizatora je osnaživanje i podsticaj novinara da se u svom svakodnevnom poslu bave ovom temom, a neki od njih i zainteresuju za dalje usavršavanje i rad u specijalizovanim timovima za istraživačko novinarstvo.

Zbirka tekstova, sačinjenih upravo za ovu priliku, rezultat je dugogodišnjeg novinarskog iskustva na istraživačkim pričama, kao i akademskog bavljenja etikom novinarske profesije koja je posebno važna upravo u istraživačkom novinarstvu i izveštavanju sa suđenja.

U dodatku zbirke preneseni su, uz odobrenje za korišćenje u obrazovne svrhe, i drugi, već objavljeni, sadržaji važni za temu koja se obrađuje, kao i primeri dobre i loše medijske prakse. Zbirka se može koristiti samo kao trening materijal i nema svojstvo štampane knjige.

U Novom Sadu, maj 2014.

priredivačica, Dubravka Valić Nedeljković

Prof. dr Dubravka Valić Nedeljković

NOVINARSKA ETIKA „OVDE I SADA”

Mnogi poznati književnici, publicisti, novinari su veoma kritički pisali o javnom govoru, čiji deo je i novinarstvo, kao ubeđivačkoj alatki kojoj je cilj posredovanje moći, a ne javni interes i potreba i pravo građana da znaju. Njihova zapažanja su opomena upravo novinarima da ne naprave grešku iz nehata, jer je ona isto tako pogubna, kao i ona kada se namerno krše etička pravila profesije da bi se zadovoljili interesi elita i centara moći. Za ovu priliku izdvajamo tek nekoliko „opomena” koje stalno treba imati na umu da bi se javni govor koristio kao alatka od javnog interesa i svesno osvojio prostor kritičkog, tačnog, etičkog medijskog izveštavanja i istraživanja.

Džordž Orvel 1984

O propagandi

„Govoriti svesne laži, a iskreno verovati u njih, zaboraviti svaku činjenicu koja postane nezgodna, a onda, kad postane potrebna, izvući je iz zaborava za onoliko vremena koliko je potrebno, poricati postojanje objektivne stvarnosti, a sve vreme imati u vidu stvarnost koja biva poricana – sve to je neophodno potrebno ... i tako do beskonačnosti, s tim da je laž uvek za jedan korak ispred istine”.

Viktor Igo, *Jadnici*

Tomas Man, *Legenda o Josipu*

Igo u *Jadnicima* tvrdi „Ništa gluplje nego pobediti, prava slava je ubediti”, a Tomas Man u *Legendi o Josipu* dodaje „jer je u reči, a ne u ruci, vlast i nadzor”.

Branislav Nušić, *Autobiografija*

Definicija profesije

„Novinar?”

I koliko čarobnjaštva u tom pozivu. Dotakneš se samo tajne, ona prestaje biti tajna; dotakneš se samo čijeg ugleda, to prestaje biti ugled; dotakneš li se samo čijeg mira, taj prestaje biti miran. Pretvaraš vino u vodu i vodu u vino; crno razmazuješ belim, a belo crnim; dižeš mrtve Lazare iz groba, a žive Lazare sahranjuješ. Kadar si izmiti bez sapuna, obrijati bez brijača i oprati veš bez ceđa”.

Navedeni citati su potpuno suprotni svim zalaganjima za etiku novinarske profesije, a istovremeno govore o ubeđivačkoj i manipulativnoj moći jezika kao osnovne novinarske alatke.

Medijska sfera danas zakonski gotovo preregulisana, a novinarska praksa uglavnom neregulisana čine u najkraćem kontekst u kojem se etikom profesije valja baviti i to tako da se stalno vraća na ishodišta i upućuje na modele. Iako je to način, čini se, sporan kao ubeđivačka strategija ka boljoj praksi, ipak sama činjenica da se medijska svakodnevnica mora menjati u mnogim svojim pojavnim oblicima, daje nam za pravo da stalno podsećamo.

ISTORIJSKI PREGLED

Teofrast Renodo 1631. godine osnovao je nedeljnik *Gazete de Frans* i još tada, pre 383 godine, definišući smernice novoosnovanog magazina, formatirao je buduću profesiju koja će raditi „na korist čitaocima”, jer „sprečava širenje mnogih lažnih glasina koje često služe kao kresivo za potpaljivanje negativnih kretanja i nesloge u zemlji”. Uz obećanje tada malom, ali značajnom, auditorijumu da „postoji jedna stvar u kojoj neću nikome popustiti i ostaću uporan: tragaću za istinom, iako ipak ne jamčim da će to traganje biti uspešno”.

Već u 19. veku etika novinarskog rada je bila jedna od tema o kojima se ozbiljno raspravljalo.

U 20. veku, posebno nakon velikih svetskih ratova obeleženih i neetičkim izveštavanjem, uspostavljeni su gotovo svi i danas važeći novinarski profesionalni kodeksi i saveti za štampu, odnosno druga samoregulatorna i regulatorna tela koja udovoljavaju opštim zahtevima koji su usmereni na (1) građane i (2) na novinare:

- 1) Cilj je obezbediti čitavoj populaciji tačnu, poštenu i potpunu informaciju, koju ta populacija ima puno pravo da čuje i pružiti zaštitu od zloupotreba i iskrivljavanja,
- 2) Cilj je zaštititi one koji se profesionalno bave javnim informisanjem od svih oblika pritisaka i prinuda koji bi ih sperečili da rade za javni interes.

Važni datumi iz oblasti regulacije i samoregulacije u svetu:

1918. Prvi kodeks novinarske etike, Francuska

1946. osnovana je Međunarodna organizacija novinara

1952. osnovana je Međunarodna federacija novinara

1954. na Drugom kongresu u Bordou usvojena je *Deklaracija o načelima ponašanja novinara*

1971. usvojena je *Minhenska deklaracija*

Važni datumi iz oblasti regulacije i samoregulacije u Srbiji:

21. decembar 1881: osnovano Udruženje novinara Srbije. Usvojena su i prva pravila ili „Štatut”, koja je izradio Milan St. Marković.

17. januar 1990: registrovano je Nezavisno društvo novinara Vojvodine

26. mart 1994 : osnovano je Nezavisno udruženje novinara Srbije

9. jul 2003: osnovana je Republička radiodifuzna agencija Srbije

2. novembar 2009: osnovan je Savet za štampu Srbije

Prvi *Zakon o štampi* donet je 1870. godine kada je u Srbiji izlazilo 37 listova.

DOKUMENTI

„Odnos između pravila novinarske struke i pravnih pravila, idealtipski gledano, takav je da pravo predstavlja samo etički minimum, sve ostalo bi trebalo da je prepušteno autoregulaciji, autonomnim pravilima novinarske struke. Pravo bi dakle, trebalo da uređuje samo ono i onoliko što je i koliko je neophodno da bi se obezbedile vrednosti koje su ujedno minimum morala” (Vodinić, Gajin 2005:13).

SAMOREGULACIJA

Samoregulacija podrazumeva uspostavljanje minimuma principa etičnosti, tačnosti, ličnih prava i odgovornosti uz puno očuvanje uredničke slobode. Samoregulacija pomaže medijima da odgovore na legitimne pritužbe i isprave greške u dijalogu sa auditorijumom. Ona ne podrazumeva cenzuru ili autocenzuru (*Vodič za samoregulaciju medija* 2008).

Samoregulacija je dobro rešenje za medije jer promovise u javnosti njihov kredibilitet. Ona doprinosi da se javnost ubedi da su mediji odgovorni. Istovremeno samoregulacija štiti i prava novinara i omogućuje da im za počinjene greške sudi profesija, a ne vlast. Time se smanjuje pritisak na pravosudni sistem (*Vodič za samoregulaciju medija* 2008).

Savet za štampu je najčešći oblik samoregulatornog tela. Obično ih čine vlasnici medija, novinari, stručnjaci i ugledne ličnosti. Njihov glavni zadatak je da kroz procedure zajedničkog odlučivanja rešavaju pritužbe na rad medija. Savet za štampu ima zadatak da brani slobodu štampe i zalaže se za visoke profesionalne etičke standarde. Savet prima pritužbe građana, razmatra ih temeljno, proverava, služi kao medijator između podnosioca prigovora i medija, ako se pokaže da je podnosilac u pravu, tada javno proziva medij zbog kršenja etičkog kodeksa (izvor <http://www.savetzastampu.rs/latinica/statut>).

Ombudsman, predstavlja samoregulaciju, ali samo za određeni medij. Oni posreduju između zaposlenih u medijskom sektoru i auditorijuma, primaju njihove komentare i pritužbe i u međusobnom dijalogu nastoje, bez suda, da reše problem i nesuglasice. Nastao je na tradiciji odeljenja za žalbe koje su osnivali pojedini mediji, kao na primer *Njujork World (New York World)* još 1913.godine. Da bi 1970.godine *Vašington post* ustanovio osobu koja se sistematično bavila pritužbama čitalaca (*Vodič za samoregulaciju medija* 2008: 64).

Etički kodeksi su osnova odgovornog novinarstva. Gore navedena samoregulatorna tela u donošenju svojih odluka pozivaju se na novinarske kodekse. Oni mogu biti različiti za različite tipove medija (štampa, elektronski, onlajn mediji), zatim za različite regione (pokrajinski, nacionalni, globalni); različitog obima (na primer naši su veoma kratki, a Kodeks novinara Crne Gore veoma opširan); mogu ga donositi novinarska udruženja (na primer UNS-ov i NUNS-ov *Kodeks novinara Srbije*), ali ih mogu imati i pojedinačni mediji (na primer nekada je postojao *Kodeks Radio televizije Novi Sad*, a i danas *BBC* ima veoma temeljan i precizan) i na kraju ne moraju sadržati ista pravila i smernice novinarskog rada, samo su osnove zajedničke. Postoje određena pitanja kojima se bavi većina kodeksa (javnim interesom, tačnošću, nepristrasnošću, odgovornošću, granicama privatnosti, zaštitom manjina, čašću,

osetljivim i uvredljivim sadržajima), ali i oblasti kojima se bave samo neki (kako izveštavati o terorizmu, sudskom postupku, izborima, deci, žrtvama i samoubistvu).

Dva međunarodna dokumenta su bila osnov za izradu i doradu mnogih novinarskih kodeksa u svetu. Reč je o *Deklaraciji o načelima ponašanja novinara*, (Bordo 1954) i *Minhenskoj deklaraciji - deklaracija o dužnostima i pravima novinara* (1971).

Deklaracija o načelima ponašanja novinara, Bordo 1954.

- 1) odbrana slobode informisanja
- 2) poštovanje istinitosti zbog prava javnosti da tu istinu sazna
- 3) poštovanje ličnosti, posebno uvažavanjem pravne zaštite od povrede ugleda

Minhenska deklaracija - deklaracija o dužnostima i pravima novinara, 1971.

- 1) sloboda izražavanja
- 2) sloboda kritikovanja
- 3) zaštita profesionalne nezavisnosti i profesionalnog integriteta
- 4) poštovanje istine
- 5) poštenje u odnosu na sredstva koja novinari koriste tragajući za istinom
- 6) poštovanje izvora informacija (Nemačka je prva zaštitila izvore) kao i osoba koje su predmet informacija
- 7) eliminacija diskriminacije.

Kada su kodeksi pojedinačnih medija u pitanju, najuzornijim modelom se smatraju oblasti koje pokrivaju etičke smernice BBC-ja:

- 1) Tačnost
- 2) Nepristrasnost i pluralizam mišljenja
- 3) Pravičnost, navođenje izvora i saglasnost
- 4) Privatnost i javni interes
- 5) Kriminal i antisocijalno ponašanje
- 6) Osetljivi i uvredljivi sadržaji
- 7) Izveštavanje o deci
- 8) Javna politika
- 9) Rat, terorizam i vanredna stanja
- 10) Religija
- 11) Uređivački integritet i nezavisnost
- 12) Odnosi sa spoljnim svetom
- 13) Kontakt sa auditorijumom
- 14) Zakoni
- 15) Odgovornost

Domaća samoregulacija

Savet za štampu Srbije od 2009.godine omogućuje građanima da reaguju na neprofesionalno i neetičko ponašanje medija i prijave ih Komisiji za žalbe. Do sada je, prema sajtu *Saveta*, doneseno osamdesetak rešenja.

UNS i NUNS su 2006. godine usvojili *Kodeks novinara Srbije* posle mnogobrojnih javnih rasprava u kojima su učestvovali novinari, predstavnici medija i medijski stručnjaci. Do tada je svako udruženje imalo svoj kodeks, a na snazi je bio i *Etički kodeks elektronskih medija* (2002).

Onlajn izdavaštvo u Srbiji je 2014.godine dobilo svoj prvi samoreglativni *Kodeks dobre profesionalne prakse*. Kodeks se bavi svim značajnim temama za onlajn izdavaštvo - od pravila po kojima se preuzima vest sa konkurentskih medija, bilo da su u pitanju onlajn, TV ili štampani mediji, pa do pravilnog isticanja plaćenih medijskih objava.

IZVEŠTAVANJE O SUDSKIM POSTUPCIMA I ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO

Osnovno pravilo u izveštavanju o sudskim postupcima je da, dok se ne objavi osuđujuća presuda važi prezumpcija (pretpostavka) nevinosti.

U *Evropskoj konvenciji o pravima čoveka* član 6, stav 2 navodi se:

„Sve osobe optužene za neki prekršaj smatraju se nevinim do god njihova krivica ne bude zakonitim putem utvrđena.”

U krivičnom postupku u Francuskoj je čak sama reč „okrivljeni”, zamenjena mnogo tolerantijom rečju „ispitivani”.

Pretpostavka nevinosti i etika izveštavanja o sudskim postupcima, kao i kodifikacija istraživačkog novinarstva, se ne pominje u *Minhenskoj deklaraciji o dužnostima i pravima novinara*.

U nekim pojedinačnim etičkim kodeksima, koje uglavnom donose strukovne novinarske organizacije samostalno i/ili uz podršku regulatornih tela, jeste definisana i ova oblast. Tako na primer, u *Novinarskom kodeksu Nemačkog saveta za štampu* (2002:8) u članovima 8. i 13. bavi se ovim pitanjima, posebno u članu 13. u kojem se navodi da „izveštavanje o istražnim i sudskim postupcima koji su još u toku mora biti lišeno predrasuda. Zbog toga štampa treba pre početka i u toku trajanja sudskog postupka u svojim naslovima i komentarima da izbegava jednostranost i prejudiciranje. Osumnjičeni ne sme biti proglašen krivim pre konačne sudske presude. O odlukama suda ne treba izveštavati bez ozbiljnih i opravdanih razloga pre donošenja pravosnažne presude.” U dodatnim objašnjenjima navodi se da iako je nečija krivica za javnost očigledna, okrivljeni se do konačne presude ne sme tako predstavljati, niti se povrediti njegovo ljudsko dostojanstvo „medijskim linčom”. U izveštavanju se mora napraviti jasna razlika između sumnje i dokazane krivice. Izveštavanje i komentarisanje sudskog postupka se moraju jasno razgraničiti. Izveštavajući o suđenjima maloletnicima posebno se mora voditi računa o zaštiti njihovog identiteta.

U većini etičkih kodeksa u svetu posebna pažnja se poklanja utvrđivanju situacija u kojima je dozvoljeno da se navede ime osobe koja je u istražnom i sudskom postupku. Kako navodi Danijel Kornić (1999:58) *Savet za štampu Švajcarske* je još 1944.godine precizirao da se ime ne objavljuje po pravilu, a samo u izuzetnim slučajevima to je moguće.

U kojim situacijama, prema većini kodeksa, je dozvoljeno objaviti identitet osoba pre konačne presude, odnosno u kojim slučajevima javnost ima pravo da ga zna:

- 1) kada okrivljeni obavlja neku javnu funkciju,
- 2) kada je u pitanju osoba koja je izuzetno poznata, a postoji veza između dela zbog kojih je u procesu i aktivnosti zbog kojih je poznata u javnosti,
- 3) kada je zvanična institucija već javno objavila identitet okrivljenog,
- 4) kada je sam okrivljeni pristao da njegov/njen identitet bude javan,
- 5) kada javni interes opravdava objavljivanje identiteta.

U *Etičkom kodeksu novinara Srbije* u poglavlju VI „Zaštita privatnosti” navodi se:

„1. Novinar poštuje privatnost, dostojanstvo i integritet ljudi o kojima piše. Pravo na privatnost je suženo kada je reč o javnim ličnostima, a posebno nosiocima javnih funkcija”.

U „Smernicama” na ovaj član se precizira da se mora dodati oprez „prilikom izveštavanja o nesrećama i krivičnim delima, te da nije dozvoljeno objavljivanje imena i fotografija žrtava i počilaca koje ih jasno identifikuju. (...) Čak i ukoliko nadležni državni organi objave podatke koji spadaju u domen privatnosti počilaca ili žrtve, mediji tu informaciju ne smeju da prenose. Greška državnih organa ne podrazumeva 'dozvolu' za kršenje etičkih principa profesije.” Preporučuje se i kako se odnositi prema privatnosti javnih ličnosti: „Podaci iz privatnog života javnih ličnosti objavljuju se samo ukoliko je to u interesu javnosti” (Aleksić, Bjelić 2010:119).

Mnogo je opširnije i temeljnije sudsko izveštavanje obradio *Kodeks novinara Crne Gore*. Član 10 prepoznaje pretpostavku nevinosti i upućuje: „kada izveštava o istražnim i sudskim postupcima novinar mora uvažavati pretpostavku da je svako nevin dok se ne dokaže suprotno, i ne smije ničim prejudicirati ishod sudskog postupka” (Aleksić, Bjelić 2010:130, 142-145). Navedeno je devet smernica za ovo načelo. Izdvajamo smernicu 10.1.(b). „cilj izveštavanja iz sudnice ne smije biti da se okrivljeni kazni sa društvenog aspekta”, tako što će mediji biti korišćeni kao „stub srama”. Ovo veoma opširno definisano područje uključuje dodatno i preporuku medijima da ni u kom kontekstu u izveštavanju o istrazi i suđenju ne objavljuju identitet porodice, rođaka i prijatelja optuženih.

Kodeks za štampu novinara Bosne i Hercegovine (donesen uz podršku *Vjeća za štampu*), na suprot crnogorskom, veoma je štur. Takođe u članu 10 definiše sudsko izveštavanje, bez dodatnih smernica za primenu ovog člana, „novine i periodična izdanja neće nikoga tretirati kao kriminalca prije donošenja sudske presude koja to potvrđuje” (Aleksić, Bjelić 2010:153). Nadalje se upućuje na dobru praksu da se mora objaviti i odbacivanje optužbe kao i presuda.

Kodeks časti Hrvatskih novinara je još svedeniji u ovoj oblasti. Sudski postupak se spominje samo jednom i to u članu 16. uz sve ostalo što se odnosi na zaštitu privatnosti „novinar treba štiti čovjekovu intimu od neopravdanog i

senzacionalističkog otkrivanja u javnosti, (...). Posebna se pozornost i odgovornost zahtjeva kad izvještava o nesrećama, obiteljskim tragedijama, bolestima, djeci, malodobnicima, u sudskim postupcima poštuje pretpostavku nedužnosti, integritet, dostojanstvo i osjećanje svih stranaka u sporu” (<http://www.hnd.hr/uploads/20090120051103KODEKSČASTI HND-a.doc>).

Kodeks novinara Makedonije takođe se samo u jednom objedinjenom članu (8.) bavi sudskim izveštavanjem navodeći bez dodatnih smernica: „načela pretpostavke nevinosti i izveštavanja o svim stranama u sudskom sporu, bez sugerisanja presude, primenjiće se u izveštavanjima o sudskom procesu” (Grupa priređivača 2004: 152).

Novi etički kodeks novinara Slovenije, kao i prethodnih nekoliko, nema smernice i veoma je kratko obradio sudsko izveštavanje u članu 21: „kada izvještava o sudskom postupku, novinar mora da ima na umu da niko nije kriv dok se njegova krivica ne dokaže na sudu. Novinar mora da bude oprezan kada objavljuje imena i fotografije počinitelaca nedela, žrtava i njihovih porodica, kada izvještava o nesrećnom slučaju i prekrivičnom postupku” (Aleksić, Bjelić 2010:172).

Valja uočiti da su ponuđena rešenja o izveštavanjima o sudskim postupcima u etičkim kodeksima zemalja zapadnog Balkana u suštini veoma slična sa izuzetkom crnogorskog kodeksa koji je ovu oblast temeljno obradio.

Ni u jednom analiziranom kodeksu ne spominje se izveštavanje o korupciji, niti se sudski postupci preciziraju kada je korupcija u pitanju. O etici u istraživačkom novinarstvu gotovo da nema ni spomena. U nekim kodeksima, kao što je slovenački, definiše se novinarski rad u tački 10 koja se odnosi, iako to nije specifikovano na eksplicitan način, na istraživačko novinarstvo: „Novinar mora da izbegava zabranjene metode prikupljanja informacija. Ako informacija od velikog javnog značaja ne može da se dobije na drugi način, novinar je dužan da objasni javnosti svoj postupak” (Grupa priređivača 2004 : 101). *Kodeks novinara Srbije* u poglavlju V „Odnos prema izvorima informisanja”, takođe u suštini ne navodeći da je reč o istraživačkom novinarstvu, ustvari etički definiše odnos novinara istraživača prema izvoru informacija:

1. Novinar ima pravo da istražuje sve okolnosti i činjenice o događajima koji su od interesa javnosti.
2. Novinar se u prikupljanju informacija ne sme služiti iznudom, pretnjom i proganjanjem izvora informacija”.
 - Pored toga što ne smeju da prete izvorima informacija, novinari ne bi smeli da obećavaju ni povoljno izveštavanje u zamenu za informacije.
3. Novinar je dužan da poštuje zahtev izvora informisanja za anonimnošću. Izmišljanje anonimnih izvora je težak prekršaj standarda profesionalnog postupanja novinara” (Aleksić, Bjelić 2010:114-115).

Najopširnije je definisano istraživanje u novinarstvu u *Kodeksu novinara Crne Gore*. U poglavlju 6.1. „Istraživanje” navodi se: „(a) Novinarsko istraživanje je nezamenljiv instrument profesionalne obaveze da se poslu pristupa sa dužnom pažnjom i marljivošću. (b) U normalim okolnostima novinari bi trebalo da koriste otvorene metode prikupljanja informacija, što podrazumeva njihovu jasnu profesionalnu identifikaciju. Nije u skladu sa profesijom novinara i ulogom medija da se novinari tokom istraživanja lažno predstavljaju i daju pogrešne informacije o svom radu. (c)

Tajnom pribavljanju informacija može se pribjeći samo onda kada one ne mogu da se dobiju korišćenjem otvorenih metoda, a od izuzetnog značaja su za javnost. Te metode se, na primjer, mogu koristiti u slučajevima otkrivanja kriminalnih radnji, zloropotreba položaja ili u slučajevima otkrivanja nečega što predstavlja prijetnju po zdravlje i bjezbednost građana” (<http://www.mminstitute.org/kodeks.html>).

Izvori informacija, tačnije njihov kredibilitet, ali i pravo na njihovu zaštitu (omogućuje *Zakon o javnom informisanju* 2003) su osnov za tačan novinarski rad. Bez dobrih izvora informacija nema ni profesionalnog izveštavanja.

”Svaki novinar koji želi da dođe do informacija može to da uradi, pitanje je samo zašto niko neće da se bavi takvim temama, zašto se svi sklanjaju, i kako mogu mirno da spavaju ako znaju da svoj posao ne rade u potpunosti (...) Zar nije posao novinara da do informacija dolazi i da ih u interesu javnosti objavljuje? Kakav je to novinar koji nema svoje izvore i kontakte? (...) Morate napraviti ‘samo vaše’ kontakte koje treba ljubomorno da čuvate, ali isto tako da vi preko svojih izvora, pomognete ostalim kolegama, a ne da svoje izvore prepuštate drugima (...) Ovde mislim pre svega na izvore i kontakte koje možete da pozovete u pola noći da vam daju informaciju, ili da nešto proverite, a za koje ste sigurni da vas neće slagati. Neće vas slagati samo ako vas poštuju, a poštovaće vas ako imate stav, ako znaju da sa vama nema zezanja i da profesionalno radite svoj posao, kao i da ćete sutra o njemu, ili njoj, ako su umešani u nešto, to objaviti, bez ikakvih dilema. Takav imidž stičete godinama, a ne preko noći” (Stanković 2013:116-117, 123).

Kao što se moglo uočiti u pojedinim analiziranim kodeksima je naglašeno da mediji ne mogu svojom otvorenom jednostranom kampanjom da utiču na nezavisno sudstvo. Podsećamo na jedan od najpoznatijih slučajeva javnog medijskog „linča” optuženih u procesu „Sako i Vanceti” s početka XX veka. Suđenje ovoj dvojici anarhističkih aktivista – italijanskih imigranata u SAD – bilo je toliko očigledno farsično, da je masovnost međunarodne i domaće podrške prolongirala kraj suđenja za sedam godina. Ponovo bez dokaza, država je ove revolucionare optužila da su učestvovali u oružanoj pljački prilikom koje su ubijena dvojica policajaca 1920. godine. Svi dokazi koji su ukazivali na to da Sako i Vanceti nemaju nikakve veze sa pomenutim događajem, kao ni međunarodna podrška do tada neviđenih razmera, nisu sprečila državu da nad njima izvrši smrtnu kaznu u avgustu 1927. godine nakon šest godina. Mediji su o tome izveštavali izrazito senzacionalistički.

Jovanka Matić u analizi medijske situacije u Srbiji za regionalni projekat *Medijska opservatorija* (2012-2014) navodi: *„U novije vreme posebno duge diskvalifikatorske kampanje u dva tabloida vođene su protiv nekoliko funkcionera bivše vlade koju je predvodila Demokratska stranka i nekoliko biznismena.....kampanje su dizajnirali na takav način da tabloidi deluju kao tužilaštva, preuzimaju ulogu sudova ukazujući na potencijalne kazne koje mogu dobiti navedena lica, a istovremeno obavljaju i važne političke uloge: oni mobilišu podršku javnosti za akcije vlasti, stimulišu popularnost osobe zadužene za borbu protiv korupcije....*

U novinarskim krugovima, međutim, kampanje u tabloidima se nazivaju „tabloidni linč”. One se zasnivaju na anonimnim izvorima iz državnih organa, senzacionalističkom stilu i nepotvrđenim informacijama koje se često pokažu kao neistinite. Rašireno je mišljenje da informacije o budućim hapšenjima u dva tabloida cure iz institucija ili pojedinaca zaduženih za krivične istrage i da je uloga tabloida pažljivo planirana. Profesionalne organizacije kritikuju praksu dva tabloida zbog

kršenja profesionalnih pravila i zbog toga što oni uspostavljaju model neprofesionalnog ponašanja kao poželjan i koristan za efikasnu borbu protiv kriminala i korupcije.

Godišnji Izveštaj Zaštitnika građana Saše Jankovića iz 2013. godine istakao je curenje poverljivih informacija u posedu državnih zvaničnika u „određene, uvek iste medije” kao problematičnu praksu, karakterističnu za 2013. godinu. Komentar Zaštitnika građana odnosi se na informacije iz tekućih istraga, lične podatke i okolnostima iz privatnog života „do kojih se može doći samo sistematičnim i dubokim zadiranjem u privatnost i baze podataka koje, u sasvim određene svrhe, vode određeni državni organi”. Po njegovom mišljenju, tabloidizacija medija dobila je novi zamah tokom 2013. godine i prerasla u „tabloidizaciju države”.

Regulatorna tela se takođe bave etikom medijskog delovanja. Republička radiodifuzna agencija Srbije donela je *Opšte obavezujuće uputstvo o ponašanju emitera (Kodeks ponašanja emitera)* u kojem se obrađuje i izveštavanje o sudskim postupcima:

a) Praćenje istrage

Emiteri ne smeju ni na koji način ometati istragu tokom njenog trajanja. Ne smeju se intervjuisati počinioци tokom trajanja istrage. Zabranjuje se emitovanje plaćenih informacija o procesu i o počinjenom delu. Tokom procesa istrage emiter je dužan da poštuje načelo pretpostavke nevinosti. Nije dozvoljeno prikazivati snimke ili materijale koji su zvanično označeni kao tajni, kao ni snimke i materijale koje su pojedinci ili državni organi pribavili na protivzakonit način.

b) Objavljivanje sadržaja zapisnika izdvojenih u krivično-sudskom postupku

Emiteri su dužni da u svom radu i obaveštavanju javnosti o krivičnim-sudskim postupcima poštuju sudske odluke o izdvajanju zapisnika o iskazima okrivljenih, svedoka ili veštaka, dokaza, audio i vizuelnih snimaka i drugih materijala kada se na njima ne može zasnovati sudska odluka.

c) Zabrana pritiska na sud

Zabranjeno je emitovati emisije kojima se namerno prejudicira ishod sudskog procesa. Izveštavanje iz suda mora se zasnivati na iznesenim činjenicama i svedočenjima, a ne isključivo na mišljenjima i procenama osoba koje ne učestvuju u sudskom postupku. Emiteri su dužni da jasno navedu status osobe koja je na bilo koji način uključena u istragu ili sudski postupak (svedok, osumnjičeni, optuženi, okrivljeni i sl.). Emiter ne sme u svom programu da tretira okrivljenog (osumnjičenog i optuženog) kao krivično-odgovornog dok se ne donese pravosnažna presuda.

d) Zaštita identiteta

Nije dozvoljeno, bez izričitog odobrenja, objavljivati identitet službenih i ostalih lica koja vode istragu ili su sa njom povezani, ukoliko ta imena nisu već zvanično objavljena¹.

Međutim, u skladu sa *Zakonom o javnom informisanju (2003)*, odgovorni urednik nije dužan da objavi informaciju, odnosno deo informacije, ako:

¹ <http://www.rra.org.rs/uploads/useruploads/PDF/3951-Opste-obavezujuca-upustva-rra.pdf>

- 1) objavljivanje zahteva neovlašćeno lice ;
- 2) je u istom javnom glasilu već objavljena sadržinski istovetna, istinita i potpuna informacija o okončanju krivičnog postupka;
- 3) ovlašćeno lice u zahtevu za objavljivanje nije navelo ime i adresu, a nedostajući podatak nije poznat redakciji, kao i ako ovlašćeno lice nije potpisalo zahtev;
- 4) u zahtevu nije označena prvobitna informacija, a ne može se jednostavno utvrditi na koju se informaciju odnosi;
- 5) informacija sadrži samo mišljenja ili komentare povodom prvobitne informacije;
- 6) je neistinita informacija ili deo informacije o pravosnažnom obustavljanju postupka, odbijanju optužbe, odnosno oslobađanju od optužbe;
- 7) je informacija ili deo te informacije neprimerene dužine, a podnosilac, na zahtev javnog glasila, ne primeni njenu dužinu u roku od 15 dana od dana kada mu za to javno glasilo uputi zahtev;
- 8) je zahtev za objavljivanje podnet po isteku roka;
- 9) je sadržina informacije, odnosno dela informacije takva da bi njeno objavljivanje izazvalo krivičnu ili prekršajnu odgovornost ili građansko-pravnu odgovornost prema trećim licima.

Posebno izveštavanju o sudskim postupcima u Srbiji su posvećene dve publikacije strukovnih organizacija. Jednu je priredilo *Društvo sudija Srbije* kako bi pomoglo novinarima da bolje izveštavaju o procesima, a drugo, sa istom namerom, je izdala *Asocijacija nezavisnih medija Srbije (ANEM)*. Dakle, obe strane u ovom delikatnom novinarskom poslu razumele su da je neophodno ozbiljno uputiti medije kako izveštavati o sudskom postupku jer se pokazalo, u dugogodišnjoj informativnoj praksi, da kvalitet izveštavanja iz suda nije bio odgovarajući značaju materije.

Ako uporedimo, (tabelarno prikazano), kodekse sudija i novinara uočićemo mnogo zajedničkih elementa koji obe profesije jasno definišu kao one koje moraju da neguju visok stepen integriteta jer deluju u izrazito javnom interesu.

Kodeksi i standardi sudijske etike	Kodeks novinara Srbije
Budi nezavistan	Nezavisnost od pritisaka
Budi pravedan	Istinitost izveštavanja
Budi profesionalan	Korišćenje časnih sredstava
Budi slobodan	Novinarska pažnja
Budi hrabar	Odnos prema izvorima informisanja
Budi doličan	Poštovanje privatnosti
Budi nepodmitljiv	Odgovornost novinara
Budi posvećen	Poštovanje autorstva

Budi apolitičan	Zaštita novinara
Budi odan kodeksu	

(izvor za kodekse Gavrilović, Gredelj 2011)

Elektronski vodič za izveštavanje o sudskim postupcima sa ANEM -ove stanice²

Iz ovog vodiča izdvajamo nekoliko akcenata.

Zakon o javnom informisanju (2003) predviđa da se u javnim glasilima slobodno objavljuju ideje, informacije i mišljenja o pojavama, događajima i ličnostima o kojima javnost ima opravdani interes da zna, osim kada je drugačije određeno zakonom.

U praksi se često dešava da mediji odgovaraju za naknadu štete zbog povrede pretpostavke nevinosti ličnosti o kojoj izveštavaju, a koja je svakom građaninu garantovana kako *Ustavom* Republike Srbije (2006), tako i *Zakonikom o krivičnom postupku* i *Zakonom o javnom informisanju* (2003). *Zakon o javnom informisanju* propisuje da se u javnom glasilu niko ne sme označiti učinioem kakvog kažnjivog dela, odnosno oglasiti krivim ili odgovornim pre pravosnažne odluke suda ili drugog nadležnog organa. Drugim rečima u našem pravu se svako smatra nevinim sve dok se njegova krivica ne utvrdi pravosnažnom odlukom nadležnog suda.

Terminologija

Kada je u pitanju lice protiv koga se vodi krivični postupak ili preduzimaju određene radnje u toku krivične procedure ili pretkrivičnog postupka možemo razlikovati nekoliko pojmova:

1. Osumnjičeni; 2. Okrivljeni; 3. Optuženi; 4. Osuđeni;

Novčanom kaznom od 30.000,00 do 200.000,00 dinara kazniće se za prekršaj *odgovorni urednik* javnog glasila:

- 1) ako se u objavljenoj informaciji neko označi učinioem kakvog kažnjivog dela, odnosno oglasiti krivim ili odgovornim pre pravosnažne odluke suda ili drugog nadležnog organa (član 37);
- 2) ako sadržaj javnog glasila, koji može ugroziti razvoj maloletnika nije jasno i vidno označen, odnosno ako je maloletnik učinjen prepoznatljivim u objavljenoj informaciji koja je podesna da povredi njegovo pravo ili interes (član 41. st. 2. i 3);
- 3) ako naknadnu informaciju o ishodu krivičnog postupka, odnosno presudu ne objavi po pravosnažnoj sudskoj odluci, ili ne objavi u rokovima i na način predviđen ovim zakonom;
- 4) ako objavljivanje naknadne informacije o ishodu krivičnog postupka, odnosno presude uslovljava plaćanjem naknade.

² Autori: mr Vesna Živković, advokat, Krana Savović, advokat, jun 2012. godine Beograd. U Dodatku se daje tekst Vodiča u celosti uz odobrenje ANEM-a.

Radi obezbeđivanja objektivnog, pravovremenog i tačnog obaveštavanja javnosti o radu suda i sudskim postupcima, predsednik, sudije i sudsko osoblje dužni su da obezbede potrebne uslove, kao i odgovarajući pristup medijima u pogledu aktuelnih informacija i postupaka koji se vode u sudu, vodeći računa o interesima postupka, privatnosti, kao i bezbednosti učesnika u postupku.

Informacije i podaci koje sudovi dostavljaju javnosti moraju biti tačni i potpuni. Podaci koji prema posebnim propisima predstavljaju tajnu i zaštićeni podaci čije objavljivanje je isključeno ili ograničeno zakonom se ne saopštavaju.

Fotografisanje, audio i video snimanje u zgradi suda može se obaviti samo uz prethodno pribavljeno pisano odobrenje predsednika.

Sudski vodič za medije (2004) pristupa uputstvima za rad novinara sa stanovišta pravne norme, tako da se u ovom praktikumu najpre navode članovi svih zakona koji bi mogli da budu uputstvo, ali i oslonac novinarima dok izveštavaju o istražnim radnjama i sudskom postupku.

Najpre se citira *Ustav* u kojem se garantuje sloboda misli i javnog izražavanja mišljenja kao i to da je sudska rasprava javna osim ukoliko u posebnim okolnostima sud ne odluči da je „zatvori za javnost”. Novinarima nije potrebno posebno odobrenje da bi prisustvovali suđenjima. Javnost se može isključiti samo u određenim delovima postupka ili kada je reč o maloletnicima da bi se zaštitio njihov identitet. Preporučuje se uzdržanost u izveštavanju sa ovih suđenja.

Potom se iz *Zakona o parničnom* i *Zakona o krivičnom postupku* takođe izdvajaju članovi koji garantuju javnost sudske rasprave, kao i prezumpcija nevinosti („niko ne može biti smatran krivim za krivično delo dok to ne bude utvrđeno pravosnažnom sudskom odlukom nadležnog suda”, *Sudski vodič za medije* 2004:11).

Vodič sadrži i relevantne izvode iz međunarodnih dokumenata koje su implementirane u naše zakonodavstvo, zatim upućuje, u najkraćem, novinare u osnove pravnog postupka i na kraju nudi rečnik pravnih izraza i adresar pravosudnih organa u Srbiji.

U *Vodiču* se navodi (2004:16) da u svetu postoje udruženja sudskih izveštača, kod nas na žalost to ne samo da ne postoji, već ima i jako malo novinara kojima je sektor sudske izveštavanje, bez obzira koliko je ovo veoma specifična oblast, koja zahteva isto tako specifična znanja, upornost, tačnost, dugotrajno praćenje jednog sudskog postupka, koji zna da se pretvori u „događaj bez kraja”. Dakle bez kontinuiteta praćenja ne može se tačno i kritički izveštavati.

Vodič (2004:17) precizira zadatke izveštavanja iz suda: „a) objektivno informisanje građana o radu pravosudnih organa; b) kritika i kontrola centara moći, u ovom slučaju sudija i javnih tužilaca; c) praktična pomoć građanima (pre svega objavljivanjem sudskih presuda koje su od važnosti za svakodnevni život); e) prevencija krivičnog dela kroz medijsko prikazivanje oblika krivičnih dela i kazne”.

Novinari su često u dilemi da li su im dostupni, i na koji način, sudski spisi. *Vodič* upućuje da to nije izričito regulisano što znači da ne postoje ni smetnje da dobiju na uvid sudski spis uz dozvolu sudije koji postupka po predmetu. Isto je i sa optužnicom državnog tužioca (2004:18).

U samoj sudnici novinari moraju da vode računa da ne ometaju postupak. Na suđenje se ne sme kasniti, niti izlaziti pre kraja (pauze), odnosno ponovo ulaziti pošto se iz sudnice izašlo. Ne sme se ništa komentarisati na bilo koji način, jer je novinar posmatrač, a ne učesnik sudskog postupka. Osoba od koje se uzimaju izjave i sa kojima se pre svega stupa u kontakt je portparol suda, ako ga sud ima, ili predsednik suda. Sudiji se ne prilazi odmah nakon suđenja, niti se može tražiti izjava, ili dodatni komentar odluke, posle usmenog obrazloženja sudije. Takođe, u principu, nije dozvoljeno snimanje sudskog postupka, sem ako nije unapred dozvoljeno o čemu obično redakcije budu obaveštene pre početka suđenja (Vodič 2004: 18).

Novinari u izveštaju sa suđenja moraju navesti u kojoj je fazi postupak. Veoma oprezno sa navođenjem imena i statusa, na primer, svedoka (ne sme se navoditi ako su već na odsluženju kazne ili su je izdržali).

Prejudiciranje sudske odluke strogo je zabranjeno. Izveštavanje mora biti bez predrasuda, kritičko, izbalansirano i tačno jer novinari prenose građanima „kako se deli pravda“, dakle njihovo izveštavanje nije samo informativno već i edukativno i može služiti kao prevencija potencijalnih krivičnih dela.

U *Vodiču* su specifikovane i moguće novinarske greške (2004:20) navodimo samo deo onih najtipičnijih:

- ometanje rada u sudnici (razgovara se dok traje suđenje, glasno komentarisanje izjave...),
- pogrešno označavanje stranaka u sporu,
- pogrešno navođenje suda,
- pogrešno izveštavanje o elementima postupka (na primer krivična prijava se ne podnosi sudu već državnom tužiocu),
- sud ne odbacuje krivičnu prijavu, već državni tužilac,
- zahtev za sprovođenje istrage se „podnosi“,
- sud ne optužuje na kraju postupka, već donosi presudu,
- optužnica se ne pokreće, već se podiže,
- prognoziranje visine kazne, ili ishoda suđenja, je nedopustivo u izveštavanju,
- objavljivanje fotografija učesnika u procesu (posebno sudije, državnog tužioca, porotnika) je nedopustivo,
- paralelno istraživanje novinara i objavljivanje rezultata tog istraživanja dok traje sudski postupak o predmetu suđenja je zabranjeno. Posebno uzimanje izjava od svedoka, osumnjičenih, veštaka, pre nego što svoje iskaze daju sudu. Kada se novinari bave neprocesuiranim slučajevima mogu da pomognu da pravda bude zadovoljena, odnosno rezultati njihovih istraživanja mogu da iniciraju zvaničnu istragu,
- odluka o obustavi postupka se mora objaviti.

Najozbiljniji problem u izveštavanju sa suđenja je kada se „sudski postupak“ vodi u medijima. Postoji pravna i etička zaštita od senzacionalističkog medijskog izveštavanja o sudskom postupku. Pravna je upisana u domaćim i međunarodnim izvorima (dokumenti, zakoni, preporuke).

Pre svega *Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda* (1956) štiti privatnost lica protiv kojih se vodi krivični postupak (Vodič 2004:23).

Etičku zaštitu obezbeđuju profesionalni novinarski etički kodeksi o kojima smo prethodno detaljnije pisali.

Moguće je čak da se postupak odgodi dok ne prestanu medijski pritisci na sud kroz medijsku kampanju pristrasnog izveštavanja.

Sud podleže kritici javnog mnjenja, ali ne u toku postupka, već pošto je presuda javno objavljena tačnije pravosnažna. Ukoliko je podnesena žalba, ni tada nije etički kritikovati sudski postupak, jer se to može smatrati pritiskom na rad suda dok postupak još traje. Izuzetak je neefikasnost suda tačnije sudskog postupka i nju treba javno kritikovati u medijima.

Valja upozoriti i na to da novinari mogu biti udaljeni iz sudnice i novčano kažnjeni; da mogu biti predmet krivičnog progona zbog uvrede i klevete (ovo je posebno osetljiva oblast kojom se bave udruženja širom sveta već decenijama jer zalazi u pravo na javno informisanje i građana da znaju); protiv njih može biti podignuta tužba za objavljivanje odgovora odnosno ispravke, zatim tužba zbog povrede zabrane govora mržnje, kao i tužba za naknadu materijalne i nematerijalne štete (prema Vodiču 2004:25).

Tačnost, preciznost, jasnost, temeljna priprema pre odlaska na događaj (suđenje); veoma pažljivo praćenje sudskog postupka; višestruko proveravanje činjenica i da li je sve što je rečeno tokom suđenja tačno zabeležno (bolje transkript nego lična interpretacija); izveštavanje bez težnje ka senzacionalizmu i pritisaka na sud; pridržavanje smernica etičkog novinarskog kodeksa; svest o potpunoj odgovornosti za napisanu reč - u najkraćem su uputstva kako izveštavati sa suđenja uopšte, a u ovom slučaju o korupciji i kriminalu, da bi ostvarili pravo javnosti da zna i da bi javni interes u potpunosti bio zadovoljen.

Isti principi, pa čak i još mnogo rigorozniji, važe i za istraživačko novinarstvo.

Na kraju završimo sa konstatacijom Brankice Stanković jedne od najpoznatijih novinarki istraživačica na ovim prostorima: „Najviše mrzim površnost. Površne sudije donose problematične presude, isto tako površni urednici odbijaju da shvate značaj neke priče, površne osobe se jednostavno ne udubljuju ni u šta. Površne osobe osuđuju svakoga ko je drugačiji samo zato što su površne. Njihova površnost se često pretvara u zatupljivanje i glupost. Zbog te svoje površnosti nemaju čak ni ideju da bilo šta menjaju u svom životu, kao da život ima reprizu, a još manje da menjaju nešto oko sebe. Dobro im je koliko god da je loše, jer površno zakluče da može da bude i lošije nego što jeste” (2013:270).

IZVORI

- Aleksić, Igor i Suzana Bijelić (2010). *Medijske slike i kodeksi*. Novi Sad: UNV.
- De Berg, Hjužo (2007). *Istraživačko novinarstvo*. Beograd: CLIO.
- Gavrilović, Zoran i Stjepan Gredelj (2011). *Profesija između korupcije i integriteta*. Beograd: Biro za društvena istraživanja.
- Grupa priređivača (2004). *Etika novinarstva*. Beograd: CPM.
- Korni, Danijel (1999). *Etika informisanja*. Beograd: CLIO.
- Kornel, Šila S. (2011). *Iza kulisa: Vodič za istraživačko novinarstvo na Balkanu*. Beograd: BIRN Srbija.
- Nemački savet za štampu (2002). *Novinarski kodeks sa osnovnim smernicama za redakcijski rad*. Beograd: Konrad Adenauer Fondacija.
- Opšte obavezujuće uputstvo za ponašanje emitera* (27. jun 2007). Beograd: RRA. <http://www.rra.org.rs/uploads/useruploads/PDF/3951-Opste-obavezujuca-upustva-rra.pdf>
- Simić, Vojkan i saradnici (2004). *Sudski vodič za medije*. Beograd: Društvo sudija Srbije i ABA CEELI
- Stanković, Brankica (2013). *Insajder, moja priča*. Beograd: Samizdat B92.
- Vodinelić, Vladimir i Saša Gajin (2005). *Kodeks novinarske struke: Model*. Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija Beograd.
- Vodič za samoregulaciju medija* (2008). Beč: OSCE.
- Udruženje novinara Srbije <http://www.uns.org.rs/sr/o-nama/istorijat.html>
- Zakon o javnom informisanju* (2003). „Službeni glasnik RS”, br. 43/2003, 61/2005 и 71/2009

Milorad Ivanović

ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO I KORUPCIJA

- vodič za efikasnije izveštavanje -

Uvod

Greške u novinarstvu su moguće, dobro je priznati kada ih napravite i zato evo odmah na početku jednog takvog ispovedanja: ovo uopšte neće biti vodič kroz *istraživačko novinarstvo* i korupciju. Nikako! I to iz jednostavnog razloga – *istraživačko novinarstvo* ne postoji. Ono čime ćemo se mi baviti u ovom kratkom vodiču je *istražno novinarstvo*. Kada je termin prvi put uveden u medijsku terminologiju nekadašnje Jugoslavije, neko je pogrešno engleski termin „investigate” umesto *istraga* preveo kao *istraživanje* (na engleskom „research”). Reći ćete: „Pa dobro i nije neka razlika”. Zapravo, problem je mnogo veći nego što izgleda: nedavno sam gledao jednu emisiju u kojoj se poznata voditeljka hvali da je istraživački novinar „jer pred svaki intervju istraži sve o budućem sagovorniku”. Ili opet, na jednom seminaru jedna druga poznata koleginica ljutito je reagovala kada sam pokušao da uvedem ispravnu terminologiju rekavši da „ona nije nikakav policajac pa da vodi istragu, nego novinar koji istražuje”.

Upravo u tome i leži problem: istražni novinari zaista rade isto što i inspektori – oni vode istrage, pokušavaju da saznaju ono što neko drugi pokušava da sakrije, koriste metode koje su bliže policiji nego novinarstvu. Istraživanje je samo jedna od etapa istrage – i to ne najvažnija.

To posebno važi za novinare koji žele da se bave pitanjem korupcije. Osim tradicionalnih znanja koja moraju da imaju svi novinari, ovi istražitelji morali bi da imaju i neka dodatna znanja – da znaju da analiziraju godišnje izveštaje kompanija, da koriste tehničke mogućnosti kojima će zaštititi svoje materijale i sagovornike, specijalne metode pretrage baza podataka. O tim veštinama će biti reči u ovom delu priručnika.

Što se pak tiče razlike između „istraživačkog” i „istražnog” novinara - avaj, ne vredi ispravljati krive Drine i nešto što je već odavno ukorenjeno. Po sistemu „ako neće Muhamed bregu, breg će Muhamedu” i u ovom priručniku govorićemo o *istraživačkom*, a ne *istražnom* novinarstvu – uz jasnu naznaku da znamo za jadać :) E sad, kako glasi definicija istraživačkog novinarstva. Mnogo ih je, ali meni se najviše sviđa ona američkog novinara Boba Grina, dobitnika Pulicerove nagrade, koji kaže da je „istraživačko novinarstvo prikupljanje informacija koje bi ostale tajna da nije novinara”. Istraživački novinar je tragač za istinom u svim sferama života koji svoj posao obavlja bez obzira na probleme.

U razvijenom delu sveta postoji verovanje da je istraživačko novinarstvo jedan od glavnih stubova demokratije i da je neophodno – iako nekada bolno. Italijanski mafijaši imaju izreku da lako mogu da izađu na kraj sa sudijama, jer postoje mehanizmi kako da ih potplate, ali da to s novinarima ide mnogo teže jer su „napaljeni” i posao rade iz ubeđenja, a ne zbog finansijskih interesa.

San svakog istraživačkog novinara je da svojim tekstom smeni predsednika. Naravno, koristeći neka od ličnih iskustava koja sam naveo u ovom vodiču možda nećete uspeti da oborite predsednika, ali nadam se da će vam pomoći da se upustite u jednu avanturu koja se ne može meriti ni sa čim drugim u oblasti novinarstva.

POGLAVLJE 1 - ŠTA SPADA U ISTRAŽIVAČKO NOVINASTVO?

Postoji nekoliko parametara koje mora da zadovolji svaka priča:

- Priča mora da bude važna za društvo,
- Priča mora da se bavi nepravilnostima u društvu

U svetu se velika pažnja posvećuje takozvanim „malim ljudima” koji su naleteli na „zid” i ne mogu da reše neke svoje osnovne potrebe. Zlatno pravilo je da novinari moraju da štite male ljude i jure velike kriminalce. Jurite glavne bosove, a ne sitne ribe, jer su i oni verovatno neka vrsta žrtve.

- Priča mora da bude originalna

Do sada je urađeno na hiljade priča o korupciji. Ukoliko želite da radite novo istraživanje na ovu temu saznajte šta je sve do sada objavljeno, probajte da nađete novi do sad neobrađen ugao, drugačiji način kazivanja priče.

- Priča mora da ima posledice

Prva lekcija koju sam naučio kada sam došao u redakciju glasila je: „Samo provincijalni novinari veruju da će svojim tekstom promeniti svet”. Ja sad dodajem – provincijalni i istraživački novinari. Upravo to uverenje da se društvo može promeniti na bolje glavna je misao vodilja svakog istraživačkog novinara.

- Novinar mora sam da dokaže činjenice

Zaboravite na opravdanja tipa „to sam pročitao u nekim novinama”, ili „tako mi je nezvanično rečeno”. Za svaki podatak koji objavi u tekstu, novinar istraživač mora da ima dokaz do koga je lično došao.

(PRIČE IZA PRIČA: Sami do svake informacije - Slučaj Đ. di S.)

POGLAVLJE 2 - ISTRAŽIVAČKA SLAGALICA

Potrebno je ispuniti brojne uslove da bi se uopšte moglo razvijati istraživačko novinarstvo. Ovo su ključni elementi:

- Potrebno je vreme

Istraživanja se rade dugo – nekoliko meseci, pa i godina. Pokušajte da ubedite urednike da će im se isplatiti to što izvesno vreme nećete provesti u redakciji, nego na terenu – svaki urednik voli dobru priču koju je moguće „prodati”.

- Neophodan je novac

Istraživanja mogu biti veoma skupa. Tokom 2001. godine sam za potrebe londonskog Instituta za izveštavanje o ratu i miru (IWPR – Institute for War and Peace Reporting) zajedno sa kolegom Momom Iličem učestvovao u projektu čiji je cilj bio da se utvrdi šta se desilo sa novcem prebačenim na kiparske račune tokom devedesetih. Samo istraživanje je koštalo nekoliko hiljada evra, a uz advokatske i druge troškove taj iznos se dramatično povećao.

- Javnost koja će da reaguje

Istraživačko novinarstvo ima efekat samo ukoliko javnost reaguje na ono što je objavljeno tražeći da dođe do promena na koje se ukazuje u istraživanju. Nema veće frustracije za novinara nego kada vidi da niko ne reaguje na otkrića.

- Pristup informacijama

U Norveškoj novinar uz pomoć kompjutera može za par sekundi da dobije sledeće informacije: ko je vlasnik kompanije, ko su članovi Upravnog odbora i da li se nalaze na još nekim rukovodećim funkcijama, koliki porez su platili, koliki su im prihodi, kolika im je imovina, koje poklone su primili političari, s kim su u braku i šta im piše u bračnim ugovorima, gde žive i gde su živeli, kome su pisali, ko im je pisao i šta stoji u prepisci. Mi smo još daleko od ovih standarda, ali stvari se pomeraju pre svega zahvaljujući instituciji Poverenika za informacije od javnog značaja. Na sajtu www.poverenik.rs možete saznati na koje informacije imate pravo i kako do njih da dođete. Nažalost, mali broj novinara koristi usluge poverenika pravdajući sve sporim procesom, ali neka od najboljih skorašnjih istraživanja nastala su upravo zahvaljujući aktivnostima poverenika.

POGLAVLJE 3 - IZBOR PRIČE

Istraživačko novinarstvo ima jedan ozbiljan problem – novinari se veoma često vrte oko istih tema što može da postane dosadno. Proteklih godina urađeno je nekoliko priča o korupciji, ali osim dizanja svesti o problemu koji postoji u društvu, uticaj ovakvih priča je veoma ograničen. Zbog toga je ključ da se sve teme rade na interesantan način i iz drugog ugla. Pre izbora priče, postavite sebi sledeća pitanja:

- Da li je tema vredna truda, imam li vremena i sredstava?

Nije dobro uložiti previše truda za razotkivanje minornih problema.

- Da li će priča imati neke posledice u društvu?

Za razliku od ostalih formi novinarstva, istraživačke priče nemaju za cilj da zabave čitaoce, nego da proizvedu određene reakcije društva.

- Šta znam o ovoj temi, ko mogu da mi budu sagovornici, da li ću lako doći do dokumenata?

Nemojte se baviti samo povezanošću korupcije i politike, dobre teme mogu se naći i u oblasti nauke, ekonomije, ekologije. Posebno mogu da budu zanimljive priče koje govore o nejednakim odnosima u društvu (policija-javnost, poslodavci-zaposleni, učitelji-đaci, lekari-pacijenti...).

- Identifikujte „minimalnu“ i „maksimalnu“ priču.

- Dajte hipotezu

Imajte jasnu ideju šta želite da dokažete, ali imajte na umu da ćete možda na kraju procesa imati sasvim drugu priču.

- „Pratite novac“

U istraživačkom novinarstvu – posebno kada se radi o slučajevima korupcije – postoji jedno staro pravilo, koje glasi da uvek „treba pratiti tragove novca“. To je najlakše uraditi analizirajući zvanične ugovore i tendersku proceduru. Crvena lampica trebalo bi da vam se uključi u sledećim slučajevima: ukoliko postoje ugovori o konsultantskim uslugama, ugovori o „podizvođačima“, pojava samo jednog prijavljenog na tenderu, promena uslova tendera u poslednjem trenutku, nagoveštaji da postoje pristisci „s vrha“, žalbe onih koji su učestvovali u tenderskoj proceduri itd.

- Razgovarajte, razgovarajte, razgovarajte

U ona stara dobra vremena, kada još nije postojao Internet ni mobilni telefoni, novinari su praktikovali da svako jutro odu „na kafu“ sa svojim izvorima. I tako, uz kaficu, obično bi se izrodila i kakva dobra tema. Trebalo bi se vratiti tim starim, dobrim običajima. S kim kafenisati? Najbolji izvori su: gubitnici na tenderima (veoma često znaju dosta o zakulisnim radnjama i obično su spremni da govore), diplomate zemalja čije firme su naišle na probleme, ljudi iz tužilaštva, parlamentarnih grupa i bezbednosnih službi (ali uvek budete oprezni i pitajte se „zašto mi ovo govore“). I naravno, najbolja, ali najređa i najranjivija grupa su „uzbunjivači“ – zaposleni u firmama koji su odlučili da progovore o nepravilnostima u radu. Ključna stvar je garantovati im bezbednost i zaštitu.

POGLAVLJE 4 – ISTRAŽIVANJE

Ovo je najosetljivija faza u kojoj najčešće dolazi do odustajanja od daljeg rada na priči. Najvažnije – budite sigurni da vas je urednik razumeo, da zna šta radite i da planira i da objavi vašu priču. Za novinara - istraživača nema ništa gore nego da mu priča završi u nečijoj fioci.

- Istražite temu

Pre nego što krenete na teren i otpočnete s intervjui, saznajte što više o temi koju radite: koristite Internet, baze podataka, arhive do sada napisanih priča. Saznajte ko su „glavni igrači” i koji su njihovi međusobni odnosi, koje institucije su uključene.

- Uradite „test priču”

Istraživanja su skupa i dugotrajna i zato je neophodno da na samom početku utvrdite da li „priča pije vodu”, odnosno da li će na kraju procesa biti moguće napisati priču – „maksimalnu” ili „minimalnu”. Odustajanje od priče u ovom trenutku nije problematično: kriza nastaje kada nakon nekoliko meseci rada uredniku morate da saopštite da priče – nema. U test istraživanju nije neophodno da imate „smoking gun” odnosno ključne dokaze – potrebno je samo da utvrdite da priča postoji i da se može uraditi.

- Napravite plan

Planiranje je veoma važno jer ne možete priču raditi dovek – nećete imati ni vremena, ni resursa. Stavite na papir sa kim i gde bi trebalo da razgovarate, kako ćete doći do izvora, koliko vam je vremena potrebno, kada počinjete da pišete.

- Počnite da prikupljate dokumenta i informacije

Fotografije, interni dokumenti, računi: skupljajte ih i sortirajte po važnosti. U vreme potpune globalizacije sve je teže sakriti se – do pre nekoliko godina verovalo se da ukoliko otvorite offshore kompaniju na nekom od egzotičnih ostrva niko vam neće moći ući u trag, ali stvari se menjaju. Ovo je samo nekoliko baza podataka koje bi trebalo da pregledate pre nego što krenete u ozbiljan posao:

AGENCIJA ZA PRIPREDNE REGISTRE

Pretraživa baza podataka gde možete saznati ko je vlasnik kompanije, kao i pojedine informacije o uspešnosti firme : <http://www.apr.gov.rs/>

ICIJ Offshore Leaks Database

Međunarodni konzorcijum istraživačkih novinara iz Vašingtona (www.icij.org) sredinom 2013. godine došao je u posed baze podataka sa preko 2.5 miliona dokumenata o offshore kompanijama širom sveta. Novinarama ove organizacije bili su potrebni meseci da dokumenta sortiraju i naprave bazu podataka koja je pretraživa. U bazi se nalazi veliki broj ljudi iz Srbije ili onih čiji su poslovi vezani za Srbiju.

<http://offshoreleaks.icij.org/search>

Investigative Dashboard (OCCRP)

Nezavisni projekat grupe novinara, na čelu sa rumunskim kolegom Polom Raduom, koji su na jednom mestu prikupili nekoliko baza podataka – neke od njih su bile ranije dostupne, druge su bile „hakovane”, poput baze podataka firmi registrovanih u Panami. Sjajan početak svakog istraživanja <http://www.investigativedashboard.org/>

- Formirajte tim

Okupljanje više kolega koji rade na jednoj priči uvek je dobro – jedan čovek ne može uvek da zna sve, sigurno postoje kolege koje su eksperti za neku oblast. Osim toga, formiranje tima doprinosi povećanju bezbednosti novinara jer, kako je rekao jedan od

stranih predavača na kursu kome sam prisustvovao, „ako mafija želi da povredi one koji su radili na priči, sigurno neće napasti svih pet novinara koji su radili na priči”.

- Budite fokusirani i nemojte da lutate

Kod velikih istraživanja postoji opasnost da zbog velike količine informacija novinar zaluta. Setite se čuvenog vica: pitala učiteljica Pericu da ispiča sve što zna o slonu. „Slon je životinja koja ima četiri noge, uši i surlu koja liči na crva. Crv je ...”. Posle svake rečenice upitajte se: „Šta je fokus moje priče...” ?

POGLAVLJE 5 - INTERVJUI SA EKSPERIMA I IZVORIMA

Budite skeptični i uvek se pitajte „zašto mi ovo govore, da li imaju interes i koji je?” U istraživačkom novinarstvu malo paranoje je dozvoljeno i poželjno – ali samo malo!

- Sami sebe stalno preispitujte

Pokušajte da dokažete da Vaša priča nije istinita. Nešto što na prvi pogled deluje očigledno, zapravo na kraju ne mora da bude istina.

- Pažljivo razgovarati s kriminalcima

Veruje se da fer izveštavanje podrazumeva razgovor sa svim „zaraćenim” stranama, uključujući i članove mafije. To može da bude opasno jer članovi jednog „ganga” mogu da požele da iskoriste novinare u borbi protiv drugog „ganga”. Zbog toga na novinarima leži velika odgovornost. S druge strane, razgovor s mafijašima daje „meso na kostima” za vašu priču, ona postaje zanimljivija za čitanje i sveobuhvatnija. Ljudi žele da znaju kako kriminalci žive, govore, razmišljaju. Neki smatraju da ukoliko nemamo i tu stranu priče, onda istraživačko novinarstvo predstavlja samo produženu ruku državnih agencija (Vlade, tužilaštva, policije, tajnih službi...)

Veoma je važno mafijašima reći šta je vaš posao i šta je granica koju ne želite da pređete.

- Saradnja s agentima

Špijunaža i istraživačko novinarstvo imaju dosta sličnosti u načinu rada: isti su principi, slične metode, različiti rezultati. „Obaveštajni krug” - koji podrazumeva postavljanje cilja, prikupljanje podataka, njihova obrada, redefinisane cilja i pisanje izveštaja – su isti i u novinarstvu i u radu agencija. Razlika je što krajnji izveštaj u prvom slučaju završava na nečijem stolu, a drugi je dostupan širokoj javnosti.

Mnogi špijuni bave se novinarstvom kao „pokrivalicom”, ali i mnogo špijuna koristi novinare za svoje ciljeve.

- Oprezno razgovarajte s ekspertima

Budite otvoreni prema sagovornicima, ali uvek proverite sve što vam kažu: čak i to ko su i šta su. Novi magazin je sredinom 2012. godine, tokom velikog istraživanja o lažnim diplomama i lažnim biografijama, došao do saznanja da je izvesni D.J. , koji je redovno u domaćim medijima komentarisao pitanja iz oblasti ekonomije, uopšte nije zaposlen u Evropskom ekonomskom institutu Evropske komisije kao što se predstavljao. Da stvar bude još gora – po nalazima Dnevnog magazina navedeni institut uopšte i ne postoji.

- Oprezno razgovarati s „osetljivim kategorijama“

Tokom istraživanja bićete u prilici da razgovarate s maloletnicima, osobama koje su preživele traumu, žrtvama i počiniocima zločina. Informacije koje dobijete na taj način primite s rezervom. Ne budite previše surovi, nemojte previše insistirati. Kontaktirajte stručnjake koji vam mogu pomoći savetom (lekare, psihologe, socijalne radnike...). Uvek se pitajte: „Da li mogu da naškodim ako samo postavim pitanje?“. Poseban oprez potreban kod rada s maloletnicima: tražiti dozvolu roditelja, koristiti inicijale.

- Napravite „psihološki profil“ sagovornika

Psiholozi iz sveta veruju da vrhunski prevaranti (i to najčešće iz oblasti finansija) imaju to „zapisano u genima“ i da je takve ljude relativno lako „pročitati“. Oni imaju primarni nagon da vladaju nad ljudima, bez pravila i poštovanja zakona, pokazuju superiornost – to su inteligentne osobe bez emocija, bez osećaja srama, nametljivo šarmantne, manipulativne i neodgovornog ponašanja. I ono što je najvažnije, „novac nikada nije primarni razlog njihovih nedela“.

- Razgovarajte s kolegama

Nekoliko novinarskih organizacija iz sveta okrenuto je upravo borbi protiv korupcije i veoma su spremne za saradnju s drugim kolegama. Kontaktirajte ih jer nikada ne znate kakve informacije oni imaju i na čemu rade – može biti zanimljivo.

100 NOVINARA PROTIV KORUPCIJE

Organizacija sa sedištem u Vašingtonu koja okuplja nekoliko stotina novinara iz celog sveta koji se bave pitanjem korupcije

<http://100r.org/>

TAX JUSTICE NETWORK

Organizacija sa sedištem u Londonu, redovno organizuje edukacije novinara. Njihovi polaznici formirali su mrežu istraživačkih novinara koji rade na veoma ozbiljnim istraživanjama – mahom istražuju velike multinacionalne kompanije

<http://www.taxjustice.net/>

SVETSKA MREŽA ISTRAŽIVAČKIH NOVINARA (GIJN)

Na svake dve godine, istraživački novinari iz celog sveta okupljaju se na „globalnim konferencijama“, na kojima razmenjuju ideje o temama, tehnikama istraživanja. Mreža sadrži nekoliko stotina novinara i predstavlja neiscrpan izvor informacija.

www.gijn.org

POGLAVLJE 6 - ETIKA U ISTRAŽIVAČKOM NOVINARSTU

Brojna su šakaljiva pitanja sa kojima se susreću novinari. Ovde ćemo se baviti samo nekim specifičnostima istraživačkog novinarstva i temama iz korupcije.

- Da li i kada koristiti skrivenu kameru

Radi se o veoma moćnom sredstvu koji treba koristiti samo u izuzetnim slučajevima. Ovom vrstom aktivnosti možete da povredite ljude koji vam veruju (a koji će se naći na filmu). Nažalost, često se koristi zbog atraktivnosti. To mora biti poslednje sredstvo – pre toga morate pokušati naći informacije na drugi, prihvatljiv način.

- Lažno predstavljanje

Na ovaj način i sami činite krivično delo. Dozvoljeno je samo u izuzetnim slučajevima, kada informacije nije moguće dobiti na drugi način. Godine 2001. krenuo sam u istraživanje trgovine organima na Balkanu. Bilo je dosta spekulacija, ali ne i pravih dokaza. Koristeći lažni identitet, postavio sam nekoliko oglasa u kojima sam prodavao, odnosno kupovao bubrege. Javilo mi se desetak ljudi, među njima i tadašnji savetnik makedonske vlade koji mi je objasnio proceduru. Tvrdio je da se takve operacije vrše u privatnim klinikama, da izraelski lekari dolaze u Makedoniju i na Kosovo gde se operacije obavljaju. Nažalost, priča nije objavljena jer mi je nedostajao bar jedan živi svedok koji će potvrditi priču. Tek deset godina kasnije, ispostavilo se da je priča tačna i mnogo mračnija nego što se i moglo pretpostaviti.

- Da li i kada pomagati žrtvama

Zvanična medijska literatura kaže da je posao novinara da izveštava, ali ne i da pomaže žrtvama. Ipak, osim što smo novinari mi smo i ljudi i nekada je prosto nemoguće zatvoriti oči pred tragedijama. Ako se to radi, treba biti veoma pažljiv jer ponekad nestručno ponašanje može dodatno da pogorša stanje i poziciju žrtve.

- Da li platiti informaciju

Nema pravog odgovora na ovo pitanje. Svetska praksa je takva da se informacije iz oblasti istraživačkog novinarstva ne plaćaju – sem u slučaju kada je to u interesu javnosti (što je, opet, termin koji se može definisati na razne načine).

POGLAVLJE 7 - BEZBEDNOST NA PRVOM MESTU

Zapamti: Nijedna priča nije vredna tvog života!

- Mrtav novinar neće napisati priču!

Brojni su načini pretnji: prisluškivanje telefona, otvaranje pošte, presretanje email poruka, fizičko praćenje, pritisak na kolege, pozivi na informativne razgovore, fizičke pretnje, psihološki pritisak, ubacivanje agenta u vaš tim, kompromitovanje novinara, pretnja izvorima za priču...

Svi se slažu da se malo može učiniti – ako je neko rešio da vas napadne, to će i učiniti. Jedno od pravila je da opasne informacije objavite što pre: što duže čekate, neprijateljska strana će pokušati da vas u tome spreči. Jednom kada je informacija već u javnosti, smanjuju se šanse za napad jer će biti očigledno ko bi mogao da vas napadne.

- Budite inventivni

Pokušajte da budete korak ispred onih o kojima pišete. Godine 2004. u okviru danskog programa SCOOP (Supporting Investigative Journalism) za pomoć istraživačkim novinarima u jugoistočnoj Evropi, sa kolegom iz Ukrajine i kolegicom iz Bugarske radio sam šestomesečno istraživanje o trgovini oružjem. Tema je bila i više nego osetljiva – ukrajinski novinar se posle nekoliko nedelje povukao iz projekta strahujući za svoj život, dok smo kolegica iz Bugarske i ja odlučili da nastavimo. Razvili smo sistem razmene informacija i nekoliko puta se nalazili u Sofiji i Beogradu. Nekoliko dana uoči objavljivanja istraživanja došli smo na ideju da jedni druge

citiramo: detalji teksta koji su objavljeni u „Blicu“ a koji su bili previše osetljivi predstavljani su kao materijal bugarskog nedeljnika „Monitor“. I suprotno – tamo gde je koleginica osetila da bi mogla da ima problema, navodila je da je to informacija „Blica“. Jednostavnim manevrom izbegli smo pritiske.

- Koristite tehnologiju da ostanete „nevidljivi“
Ponekad je veoma važno da niko – ali baš niko – ne zna šta istražujete i do kojih informacija ste došli. Zato je veoma važno da koristite neke od tehničkih mogućnosti koje će vam pomoći da postignete taj cilj.

10 Minute Mail

Instant e-mail adresa koja „živi“ samo deset minuta. Najčešće se koristi za registrovanje na sajtovima na kojima ne želite da ostavite svoje otiske
www.10minutemail.com

Privnote

Samodestruktivni mail – onog trenutka kada osoba koja dobije vaš mail klikne na poruku i pročita je, poruka se automatski uništi i nije moguće više je pročitati
www.privnote.com

Hushmail

Kad god radite neku osetljivu temu, bilo bi poželjno da poruke koje šaljete prethodno zaštitete enkripcijom. Najjednostavniji način je da otvorite adresu na Hushmail koji automatski štiti poruke.
www.hushmail.com

Anonymouse

Brauzer koji ne ostavlja tragove i omogućava vam da ostanete nevidljivi dok plovite Internetom
www.anonymouse.com

- Zaštitite kompjutere i smart telefone
Vodite računa da li su vam kompjuter i smart telefoni zaraženi virusom. Ukoliko jesu, postoji velika verovatnoća da neko sa strane može da ima pristup vašim podacima. Ovo su neki od programa koji vam mogu pomoći u tome:

The Onion Router (Tor Project)

<https://www.torproject.org/>

TrueCrypt Encryption Software (Besplatan)

<http://www.truecrypt.org/>

SandBoxie

<http://sandboxie.com/>

AVG Anti-Rootkit (uklanja trojance s kompjutera)

<http://www.softpedia.com/get/Antivirus/AVG-Anti-Rootkit.shtml>

Spybot Search & Destroy (uklanja viruse)

www.safer-networking.org

Heidi Eraser (Besplatan) - briše sadržaj tako što iznova i iznova „piše“ preko prethodnih

<http://eraser.heidi.ie/>

AVG Mobilation (pronađite izgubljene mobilne telefone)

www.avgmobilation.com

POGLAVLJE 8 - PISANJE I DODATNE PROVERE

Ostavi dosta vremena za ovu fazu procesa

- Što ranije krenuti sa pisanjem priče

U velikim istraživanjima koja se rade po nekoliko meseci, količina prikupljenog materijala može biti značajna. Što se kasnije krene u pisanje istraživanja, to su veće šanse da se važni elementi priče pogube.

- Pišite zanimljivo

Tekst koji nastaje kao rezultat istraživačkog rada ne sme u završnoj formi da izgleda kao policijski izveštaj. Osim što imaju zadatak da obaveste javnost, ovi tekstovi, kao i svi ostali, imaju zadatak i da budu zanimljivo, čitljivo štivo. Napravi jednostavnu strukturu koja se lako prati. Piši tako da zamišljaš potencijalnog čitaoca kao nekoga ko ništa ne zna o temi koju radiš. Nikada ne treba zaboraviti da je novinarstvo običan biznis i da će vaši urednici i vlasnici medija gledati da li će vaš izveštaj povećati čitanost/gledanost, a samim tim i profit.

- „Intervju sučeljavanja” - za i protiv

Velika je debata u medijskim krugovima kada bi trebalo kontaktirati „okrivljenog”. Po jednom viđenju, „glavnu zvezdu” istraživanja treba kontaktirati što pre u procesu istraživanja jer će nam njegov iskaz pomoći da krenemo u pravom smeru. Problem kod ovog principa je što „suprotnoj” strani dajemo dovoljno vremena za kontranapad. Drugi teorija podržava ideju da se „okrivljeni” kontaktira što kasnije kako ne bi mogao da ometa rad na priči. Treći – koji razbija dogmu o neophodnosti postojanja bar dva izvora pri izradi svake priče – govori da novinar ukoliko poseduje dovoljno dokaza, ne mora uopšte da kontaktira „osumnjčenu stranu”.

- Re-writing

Proces „rirajtinga” poznat je u svim vodećim medijima i sastoji se od nekoliko koraka: u prvom, zamenik urednika čita originalni tekst, rastavlja ga na sastavne delove, ponovo piše i od novinara traži da potkrepi sve podatke koje je objavio. Od novinara se u ovoj fazi zahtevaju i dodatne informacije. Zamenik urednika takav tekst šalje dalje uredniku koji ponovo iščitava tekst, piše ispočetka i traži dodatne informacije od novinara. Konačna verzija ide kod novinara na finalno odobrenje i u štampu. Čak i kod najboljih novinara dešava se da prvi tekst koji pošalju i onaj koji na kraju bude objavljen ne liče jedan na drugi.

- Ne piši ono što znaš, piši ono što možeš da dokažeš

Različite zemlje imaju različite zakone o kleveti. U Belgiji, recimo, novinar će izaći kao pobjednik iz sudskog spora ako dokaže da se trudio da dođe do istine. U Nemačkoj zakon je znatno stroži i od novinara će se očekivati da ima sve dokaze.

- Provera, provera i još jedna provera

Bilo bi dobro da tekst pročitaju vaši prijatelji i kolege i da označe ono što im je nelogično i nejasno. Nekada se desi da si “previše u priči” i da zaboraviš da napišeš ono što je očigledno. Istraživanja bi trebalo da pročita i advokat, posebno ako je priča osetljiva. Poznati svetski mediji imaju čitave timove advokata čiji je jedini zadatak da detaljno pročešljaju sve dokaze. Nemački magazin Špigl ima poseban tim novinara za proveru informacija. Čak iako imate sve dokaze, samo otpočinjanje sudskog procesa može medijske kuće da dovede na prag bankrota. Zbog toga se u razvijenim zemljama često može čuti da zbog ovih razloga „najbolja istraživanja nikada nisu objavljena”.

POGLAVLJE 9 – OBJAVLJIVANJE

Došlo je vreme da svetu pokažete ono do čega ste došli.

- Opustite se i uživajte

U ovoj fazi ne možete ništa više da uradite osim da uživete u plodovima rada. Ponudite tekst novinskim agencijama, drugim medijima - što je veći publicitet, to su bolje šanse da istraživanje dovede do očekivanih reakcija i promena (što nam je i bio prvenstveni cilj).

- Niko nije kralj u svom selu

Stiče se utisak da tek kada neka priča dobije potvrdu u inostranstvu, i ovde u zemlji doživi uspeh. Sa kolegom Mommirom Ilićem radio sam priču o korupciji u Haškom tribunalu – osumnjičeni za ratne zločine zahtevali su od advokata da deo svoje zarade daju njihovim porodicama, pa su tako njihove žene otvarale benzinske pumpe, lance trgovina, restorane. Kada je priča prvi put objavljena u „Blicu” nije doživela nikakav uspeh. Pošto smo znali da se radi o važnoj temi, ponudili smo priču prvo češkom Internet portalu Transitions (TOL – Transitions Online www.tol.cz), a potom Vašington tajmsu koji je priču objavio na naslovnoj strani. Sledećeg dana reagovala je Bela kuća i zahtevala da ova praksa prestane. Tek tada, sve domaće agencije prenele su našu priču i onda je doživela tretman kakav i zaslužuje.

- Budite spremni da reagujete

Imajte spremljene odgovore na moguća ključna pitanja – ne zaboravite da će neprijatelji pokušati da potkopaju vaše istraživanje i da neće birati sredstva.

- Follow-up

Kad god je moguće, probajte da napravite nastavak priče. Javnost će sigurno interesovati šta se desilo sa vašim „junacima”.

- „Najbolje priče nikada nisu objavljene“

Upravo tako glasi jedno od pravila američkog novinarstva – i potvrđujem da je tačno. Jedan od najboljih i najznačajnijih radova iz oblasti istraživačkog novinarstva u kome

sam učestvovao – nije objavljen. Radi se o već pomenutom istraživanju za Institut za rat i mir iz Londona o Miloševićevom novcu koji je tokom rata prebačen na Kipar. Originalna priča prošla je veoma dobro i narednih nekoliko nedelja prošla je kroz nekoliko faza „re-writinga“, što je bila uobičajena praksa u Institutu. U isto vreme, svaku od verzija čitali su timovi londonskih advokata čiji honorari su u jednom trenutku značajno premašili iznos koji je uložen u samo istraživanje. Institut je na kraju odlučio da priču ne objavi – procenjeno je da su podaci iz istraživanja tačni i dokazivi, ali je isto tako zaključeno da ukoliko jedan od „optuženih“, visokorangirani kiparki političar, podnese tužbu u Londonu, sudski troškovi bi bili toliko veliki da bi Institut mogao da stavi ključ u bravu.

DODATNE INFORMACIJE

Organizacije koje se dominantno bave istraživačkim novinarstvom u Srbiji

Media Focus – Centar za istraživačko novinarstvo

<http://www.mediafocus.latest-info.com>

CINS, Centar za istraživačko novinarstvo, NUNS

<http://www.cins.org.rs>

Pištaljka

<http://pistaljka.rs>

OCCRP – Projekat za izveštavanje o organizovanom kriminalu i korupciji

<http://www.reportingproject.net>

BIRN, Balkanska istraživačka mreža

<http://www.birn.eu.com>

SCOOP – Podrška istraživačkom novinarstvu

www.i-scoop.org

Priče iza priča

Sami do svake informacije:

Slučaj Đ. di S.

„Imamo odličnu priču“, u dahu je izgovorio urednik škotskog nedeljnika „Mejl on sandej“. „Đ. di S., vlasnik britanskog fudbalskog kluba „Dandi“, upleten je u korupcionaški skandal. Saznaj sve o njegovim vezama sa Ž. R. A.“, čulo se sa druge strane žice. „Ništa lakše, o A. se već sve zna“, odgovorio sam.

Proćelavi i oniži Đ. di S. obreo se u Beogradu početkom devedesetih kada postaje medijska zvezda. Gostuje u udarnom „Dnevniku“ državne televizije, predstavlja se kao vlasnik holivudskog studija „Metro Goldvin Mejer“, otvara popularni „Radio Pingvin“... U zvaničnoj biografiji Ž. R. A. stoji da njegovo prijateljstvo sa Đ. di S. datira još sa početka sedamdesetih kada Italijan pomaže Ž. R. A. da organizuje spektakularno bekstvo iz holandskog zatvora. I još stoji da mu je pravo ime – K. F.! U intervjuu za magazin „Profil“ Đ. di S. je neodređen po pitanju svog pravog identiteta: „Nisam toliko lud da priznam nešto zbog čega bih posle imao mnogo, mnogo problema“.

„To je fantastično“, bio je ushićen škotski urednik „On je opasan čovek i zato moramo dodatno da proverimo to sa promenom imena“.

Bivši zvaničnik srpske tajne službe, nije imao dileme. „Apsolutno, to je ista osoba“. Ispričao mi je kako je Đ. di S. odnosno K. F. bio opsednut da pomogne Ž. R. A., da je išao na časove letenja i planirao da iz helikoptera baci konopac u krug zatvora i tako spasi svog prijatelja.

Italijanski novinar koji je u listu „Diario“ prvi otkrio ko se krije iza pseudonima Đ. di S., ispričao mi je kako je Ž. R. A. 1974. godine pomogao K. F. da pobjegne iz švedskog suda: „Maskirani Ž. R. A. se pojavio u sudnici, pištoljem je zapretio sudiji, a drugi pištolj je dobacio K. F., nakon čega su obojica pobjegli iskočivši kroz prozor“, tvrdio je novinar. „Odlično, dobio sam potvrdu iz dva nezavisna, dobro obavještena izbora“, pomislio sam.

Poruke sam poslao i na adrese švedskog tužioca i inspektora. Na odgovor detektiva iz Švedske nije trebalo dugo čekati. On se lično sreo sa K. F. i prisetio se da je bio proćelav, sa „kukastim nosom“ i da liči na čoveka čiju sam mu sliku poslao (Đ. di S.). „Dajte mi par dana da proverim“, poručio je.

Odgovor je stigao i od švedskog tužioca. „K. F. je proteran iz Švedske krajem sedamdesetih. U dosijeu stoji da je rođen 20. juna 1943. godine“. Jun 1943?! To mora da je greška! Đ. di S. je deset godina mlađi i rođen je jula 1955. godine!

Naredna poruka švedskog detektiva rešava konfuziju: „Liče, ali K. F. nije Đ. di S. U dosijeu stoji da je jedan od znakova prepoznavanja nedostatak dela kažiprsta na desnoj ruci“. Uz poruku zakačene tri policijske fotografije K. F.. Zaista je proćelav, zaista ima kukast nos, zaista je oniži Italijan - ali to nije Đ. di S.!

Nešto što je izgledalo jednostavno, pretvorilo se u pravu misteriju. Zvanična biografija Ž. R. A. je plod mašte što dramatično menja naš pogled na događaje iz devedesetih. Da li je Ž. R. A. sam menjao svoju biografiju i zašto? Ako nije, kome je bilo u interesu da smisli priču? Ko je onda Đ. di S. i šta je tražio u Beogradu? Eto možda ideje za neko novo istraživanje.

Slučaj „D.J.“:

Pažljivo sa ekspertima – posebno lažnim

Kada prvi put odete u Beč odmah ćete primetiti jednu pojavu: da su na banderama zakačene kese u kojima se nalaze dnevne novine i pored njih mala kutija. Niko vas ne kontroliše, ali se od vas očekuje da kada uzmete primerak omiljenog lista u kutijicu ubacite i koji evro. „Sve je stvar poverenja”, kažu nam uglas stanovnici austrijske prestonice. Poverenje je nešto što se gradi i od strane pojedinaca i od strane institucija i kada se ono naruši nastaju ozbiljni problemi – daju se ostavke, mediji bruje, a krivci ostaju obeleženi za ceo život.

Čemu ovoliki uvod? Jednostavno, poverenje je lajtmotiv ovog teksta. Kako biste se osećali i šta biste radili kada bi vas pozvao neko, u ozbiljnim godinama i sa kravatom, i rekao da je izvršni direktor Evropskog ekonomskog instituta u Briselu? Da li biste mu poverovali i tražili od njega da vam pomogne u tumačenju nekih od evropskih ekonomskih poteza ili biste bili sumnjičavi i tražili da vidite dokaze?

Upravo ovo se poslednjih godina i meseci dešavalo brojnim srpskim novinarima i organizacijama. Računajući da je poverenje i kod nas ključna stvar, nisu proveravali – a čini se da je trebalo.

„Jednog dana pozvao me je gospodin D.J. rekavši da je konsultant Evropskog ekonomskog instituta iz Brisela i ponudio svoje usluge”, kaže za Novi magazin novinarka jedne ovdašnje televizije.

Ukucala je puno ime D.J. ime u Google i videla da je prilično čest gost u medijima i da uspešno komentariše probleme iz oblasti ekonomije i posebno odnose Srbije i EU. Odlučila je da ga pozove. „Ništa nisam sumnjala, bio je veoma profesionalan”.

Verovatno bi nastavila to da čini i kasnije, da nije bilo poziva iz Novog magazina i našeg interesovanja za D. J.

Naime, proteklih šest meseci u okviru projekta istraživačkog novinarstva pod nazivom „lažne diplome, lažne biografije” pokušali smo da rasvetlimo neke od najvećih misterija ovdašnje akademske scene. Tako smo otkrili, i objavili, da prodekan Medicinskog fakulteta u Nišu poseduje diplomu lažnog univerziteta Ešvud koju je platio svega nekoliko stotina dolara. Objavili smo takođe i da istu diplomu poseduje australijski rotvajler Soni, ali i da smo uspeli da pronađemo preko 20 ljudi na visokim pozicijama koji imaju lažne diplome ili se lažno predstavljaju.

Ime D. J. iz briselskog Evropskog ekonomskog instituta našlo se na vrhu liste i to iz sasvim očiglednih razloga. O kakvom se institutu navodno radi, D. J. je govorio u emisiji Kažiprst televizije B92 januara 2008. godine. Na pitanje novinarkе Danice Vučenić kakav je odnos Evropskog ekonomskog instituta i institucija Evropske unije, D. J. – koji se tada predstavljao kao izvršni direktor instituta – rekao je: „Evropski ekonomski institut je naučna institucija Evropske unije, budžetska naučna institucija koja se bavi projektima iz oblasti ekonomije, ekonomskim analizama, prognozama i, naravno, kreiranjem ekonomskih politika i Evropske unije i država i institucija koje su zainteresovane”.

Sličnu definiciju D. J. je dao i u intervjuu Glasu javnosti kazavši da se Evropski ekonomski institut u Briselu bavi analizama i istraživanjem u mikro i makroekonomiji, finansijskim i bankarskim sistemom, legalnim i nelegalnim tokovima novca i kapitala u svetu. „Institut daje prognoze i očekivanja ekonomskih kretanja zavisno od cena nafte i drugih parametara. Ovaj Institut je naučno telo EU. Države ne mogu pojedinačno da naručuju projekte i istraživanja, izuzetno to može da

uradi Evropska komisija. Srbija je predmet istraživanja kao deo regiona”, piše u objašnjenju. Sjajna ustanova, reklo bi se, ali pod jednim uslovom –kad bi zaista postojala. Sva nastojanja Novog magazina da uđu u trag misterioznom institutu i njenom ekspertu uvek su na kraju dovodila do ćorsokaka. Misteriju je razrešilo zvanično saopštenje Delegacije EU u Beogradu u kojem je pisalo: „U vezi sa vašim upitom o gospodinu D. J. i njegovom Evropskom ekonomskom institutu Delegacija EU u Srbiji može da potvrdi da gospodin D. J. i njegov institut ni na koji način nisu povezani sa Delegacijom EU. Štaviše, gospodin D. J. ni na koji način ne predstavlja Delegaciju. Njegova mišljenja i ocene ne bi trebalo uzimati kao stanovište Delegacije EU u Srbiji. Kroz novinske izveštaje Delegacija EU je upoznata sa aktivnostima gospodina D. J., ali osim toga Delegacija nema bilo kakve ni formalne ni neformalne odnose s njim i njegovim institutom”.

U zavisnosti od prilike, D. J. se predstavljao kao ekspert, konsultant ili izvršni direktor instituta. Prva pominjanja u tom svojstvu beleže se još 2004. godine, ali se medijsko pojavljivanje intenziviralo 2007/2008, a posebno ove godine kada je gotovo desetak puta gostovao na balkanskom programu Al Jazeera, televiziji B92, TV Vojvodina, ali i kao panelista na nekim skupovima.

D. J. je poslednjih nekoliko godina, a posebno poslednjih meseci, uspeo da se prilično dobro infiltrira u naučnu i stručnu zajednicu. Tako je 2010. godine zajedno sa Z. J. sa Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu objavio naučni rad u Zborniku radova Pravnog fakulteta u Nišu pod nazivom „Prava i dužnosti službenika u Republici Srbiji”. Kao funkciju navodi da je predstavnik „Evropskog ekonomskog instituta Evropske komisije u Briselu”.

Još je zanimljivije njegovo pojavljivanje na obeležavanju 54. godišnjice postojanja „Elektrovojvodine”. U saopštenju sa proslave bukvalno piše: „Evropski komesar za energetiku i član Evropske komisije Ginter Otinger čestitao je Elektrovojvodini postizanje afirmativnih poslovnih rezultata u protekloj 2011. i u tekućoj 2012. godini. Na početku svečanosti njegovu ličnu poruku direktoru Elektrovojvodine dr Tihomiru Simiću i svim zaposlenima preneo je i u pisanom obliku uručio izvršni direktor Evropskog ekonomskog instituta iz Brisela D. J., koji je u svoje i u ime ove ugledne institucije pozeleo nastavak uspešnog rada i dalju lidersku poziciju u Srbiji i regionu”. Kako je onda bilo moguće da godinama niko ne primeti da nešto u celoj priči ne štima? Odgovor daju sagovornici Novog magazina koji navode da je D. J. u svojim izjavama uvek bio vrlo odmeren. „Nikada tu nije bilo prejakih reči. Zvučalo je kao da je reč o nekim zdravorazumskim ocenama koje bi većina od nas mogla da potpiše”, navode naši sagovornici. Želeli smo da o svemu čujemo i reči D. J. , ali to je bila prilično teška misija. Mislili smo da je možda institut registrovan kao nevladina organizacija u Briselu, da ima svoju Internet prezentaciju, e-mail adresu, broj telefona, spisak ostalih eksperata... Međutim, ništa od toga. „Sačekajte, možda će i vama da se samoinicijativno javi i ponudi usluge”, savetovale su nas kolege.

U pokušaju da prikupimo što više informacija o D. J. i njegovim aktivnostima, naišli smo i na njegov Facebook profil. Osim par fotografija sa prijateljima, iznenadilo nas je kada smo videli da kao radno mesto navodi OLAF; Evropsku kancelariju za suzbijanje prevara sa sedištem u Briselu. Agencija je osnovana 1999. godine i sprovodi istrage vezane za upravljanje i finansiranje svih institucija i tela Evropske unije. U sedištu organizacije bili su više nego iznenađeni kada smo im se javili. “Hvala vam što ste nas

upozorili na ovaj slučaj. Želim da potvrdim da D. J. nije zaposlen u OLAF-u. Gospodin D. J. nije povezan sa našom kancelarijom ni na koji način i zbog toga ne može da govori niti deluje u ime OLAF-a”, rekao nam je portparol organizacije Johan Vult u zvaničnom dopisu poslatom iz Brisela.

M. Ivanović, M. Marjanović (Novi magazin)

O autoru

Milorad Ivanović je odgovorni urednik nedeljnika Novi magazin (www.novimagazin.rs). Pre toga punih petnaest godina radio je u dnevnom listu Blic (www.blic.rs), od toga poslednjih šest bio je na mestu zamenika glavnog urednika. Tekstovi su mu objavljeni u vodećim svetskim medijima: El Mundo, Mail on Sunday, Washinton Post, Der Standard, NZZ, Blick on Sonntag, VSD, the Sunday Times... Jedan je od pokretača Svetske mreže za istraživačko novinarstvo GIJN (www.gijn.org). Član je Međunarodnog konzorcijuma za istraživačko novinarstvo (www.icij.org), organizacije „100 novinara protiv korupcije” (www.100r.org), predstavnik za zapadni Balkan Dart centra za traume i novinarstvo (www.dart.org), koordinator za Srbiju programa SCOOP (www.i-scoop.org). Bio je među polaznicima prve generacije Balkanske stipendije za novinarsku izuzetnost, gde je trenutno član izborne komisije (<http://http://fellowship.birn.eu.com>). Učestvovao je na preko 50 medijskih programa širom Evrope i SAD.

Saša Leković

NOVINARSKI STANDARDI I IZAZOVI U IZVJEŠTAVANJU O KORUPCIJI

Zvao ono čime se bavim ISTRAŽNO ili ISTRAŽIVAČKO novinarstvo (a slijedeći terminologiju i objašnjenje kolege Ivanovića iz ovoga priručnika uvjeren sam da je to zapravo kombinacija ISTRAGE (korištenjem metoda i alata identičnih ili sličnih onima što ih koriste kriminalisti forenzičari) i ISTRAŽIVANJA (korištenjem metoda i alata identičnima ili sličnima onima što se koriste u klasičnim znanstvenim istraživanjima)). Mislim da to valja imati na umu bez obzira što ću u nastavku teksta koristiti ustaljeni naziv – istraživački novinar.

No, i ja ću ovdje „izazvati“ stereotipni, neupitni pristup ovoj temi ustvrdivši kako istražnih/istraživačkih novinara zapravo nema. Odnosno, iz raznih razloga rijetki su oni koji se bave novinarstvom samo na taj način a i oni su godinama prije nego što su došli u poziciju da se mogu posvetiti samo istraživačkom novinarstvu bili „obični“ novinari.

Radije volim reći da postoje istraživačke priče, tj. one priče koje zadovoljavaju ključne kriterije da bi priča bila nazvana istraživačkom. To znači da je svatko tko zadovolji profesionalne kriterije u radu na istraživačkoj priči toga trenutka – istraživački novinar. A to opet znači da ne morate biti novinarski veteran zaposlen u bogatoj redakciji kako biste istražili, npr. neki slučaj korupcije i objavili o tome istraživačku priču.

U ovom priručniku već su objašnjeni mnogi standardi u izvještavanju o slučajevima korupcije – i oni koji su uređeni zakonskim odredbama i oni koji se temelje na etičkim kodeksima. Uostalom, mnogi su novinarski standardi jednaki bez obzira o čemu se izvještava. Ono što je različito u izvještavanju o korupciji više su posebna znanja, vještine i alati koji omogućavaju istraživanje te specifične pojave i konkretnih događaja.

Zbog toga ću se u nastavku fokusirati na primjere koji pokazuju na koje sve praktične probleme novinari mogu naići prateći slučajeve koji imaju obilježja korupcije – od onih u kojima sami novinari ukazuju na moguće koruptivno ponašanje do izvještavanja o pravosudnim postupcima koji se vode temeljem prijave za koruptivno ponašanje te kasnije podizanje ili odbacivanje optužnica kao i sudskim presudama.

NOVINAR NIJE POLICAJAC, TUŽITELJ NITI SUDAC

Ne treba zaboraviti kako i mediji i novinari mogu postati dio koruptivnog lanca. Također je vrlo bitno da novinar, bez obzira na to što se koristi i metodama kriminalista, ne pomisli niti u jednom trenutku da je policajac a još manje tužitelj ili sudac. Neki novinari pokušavaju biti sve to istovremeno umjesto da ostanu novinari. Rezultat njihovog rada nerijetko se reklamira kao istraživačko novinarstvo ali to zapravo nije novinarstvo, u svakom slučaju nije dobro novinarstvo.

Kada se govori o novinarskom istraživanju korupcije treba imati na umu postojanje šireg konteksta pojma korupcija kao i činjenicu da rezultat novinarskog istraživanja ne mora neizostavno biti DOKAZIVANJE konkretnog slučaja korupcije već je posve legitimno i UKAZIVANJE na to da neka sistemska pogreška (namjerna ili nenamjerna) omogućava koruptivno ponašanje. Štoviše, ukazivanjem na „sistemska rupa” koja omogućava koruptivno ponašanje novinari mogu postići dva cilja: ne samo javno ukazati na problem te time potaći nova novinarska istraživanja o konkretnim slučajevima koja mogu završiti dokazivanjem koruptivnih aktivnosti već i omogućiti preventivno djelovanje društvenih mehanizama koji mogu spriječiti konkretne slučajeve korupcije.

Odličan primjer takvog slučaja je priča o „pranju” novca kojom se odlučila baviti novinarka jednog hrvatskog dnevnog lista u okviru programa „Istraživačko novinarstvo – priče na temu organiziranog kriminala” koji je bio dio aktivnosti Regionalnog trening centra za novinare NetNovinar kojega sam vodio od 2004. do 2007. godine, zajedničkog projekta mog Centra za istraživačko novinarstvo/CIN (www.cin-ijc.com) sa sjedištem u Zagrebu te Mediacentra iz Sarajeva (www.media.ba)

Taj je program započeo 2005. godine i u četiri godine više od 80 novinara iz nekoliko zemalja s područja nekadašnje SFRJ završilo je petomjesečni rad na vlastitim pričama uz pomoć uredničkog tima. Desetak priča nastalih u tom programu je kasnije nagrađeno kao najbolje što je tih godina nastalo u području istraživačkog novinarstva u pojedinim zemljama. Dio tih priča direktno se bavio korupcijom a i u ostalima postojali su korupcijski elementi. Više o programu, kao i neke priče možete pronaći ovdje: <http://www.media.ba/bs/project/istrazivacko-novinarstvo-price-na-temu-organiziranog-kriminala-0>

Cilj programa „Istraživačko novinarstvo – priče na temu organiziranog kriminala” bio je da omogući novinarima razvijanje vještina istraživačkog novinarstva, kao i njihovo osposobljavanje za samostalni rad na istraživačkim pričama. Pored toga što je odgovorio na izraženu potrebu i interes novinara/ki za usavršavanjem i suradnjom sa kolegicama i kolegama u regiji, ovaj program nastao je i kao odgovor na nedostatak dugoročnog, sistematičnog i praktičnog obrazovanja koje pruža neophodne vještine u radu na istraživačkim pričama, a u skladu sa profesionalnim i etičkim standardima.

Spomenuta priča o „pranju” novca iz tog programa http://www.media.ba/mcsonline/files/shared/HRV_2_07-14-05_VL.pdf klasičan je primjer ukazivanja na sistemska pogreška koja omogućava kriminal ogromnih razmjera što uključuje korupciju. Ujedno to je i priča što podsjeća na činjenicu koju, na žalost, i mnogi novinari prečesto zaboravljaju a glasi: jedan od osnovnih novinarskih standarda mora biti temeljito upoznavanje sa svim mogućim aspektima teme o kojoj se izvještava. Kada se radi o ozbiljnom novinarskom istraživanju to pretpostavlja i dodatna sredstva, alate i vještine ali svakako uključuje, prije svega, osnovne informacije o okolnostima u kojima se priča događa.

POČNI - OD POČETKA

U slučaju priče o „pranju” novca to je značilo da treba pročitati Zakon o sprječavanju pranja novca i financiranja terorizma što ga je usvojio Sabor Republike Hrvatske. Kad je to kolegica pažljivo učinila, nakon bezuspješnih pokušaja dokazivanja konkretnog kaznenog djela nekolicini ljudi za koje se u novinarskim krugovima pričalo da „peru” novac, shvatila je da u Zakonu koji je tada bio na snazi duže od 4 godine, ne postoji odredba kojim bi bile određene sankcije za „perače” novca.

To je značilo da, čak i da je neki sudski proces za „pranje” novca u Hrvatskoj i došao u fazu presuđivanja, ne bi bilo moguće optuženika osuditi niti u slučaju neoborivih dokaza da je „prao” novac. Nakon objave priče Zakon je dopunjen odredbom o sankcijama. Time je postignuto i ono što se, iz pozicije novinara koji istražuju korupcijske i druge kriminalne slučajeve, prerijetko događa: institucije su reagirale i ispravile sistemsku pogrešku koja je u ovom slučaju omogućavala da „perači” novca ostanu nekažnjeni ali i ukazala na mogućnost da se ta pogreška iskoristi za koruptivne aktivnosti. Štoviše, ukazala je i na mogućnost da je sama sistemska „rupa” nastala kao rezultat korupcije što otvara dodatno područje mogućeg novinarskog istraživanja.

Vrlo sličan, zapravo gotovo identičan, slučaj dogodio se također s pričom iz programa „Istraživačko novinarstvo – priče na temu organiziranog kriminala”. Ovaj puta bila je to priča iz Srbije a tema je bila „internet pedofilija” (<http://www.media.ba/bs/istrazivacko-novinarstvo-novinarstvo-novinarstvo/cyber-criminal-zlostavljaci-iz-anonimnosti>)

Ukratko, mladi kolega je pokušavao istražiti problem kroz nekoliko konkretnih slučajeva za koje je u to vrijeme vođen postupak na srpskim sudovima ali sve se završavalo na šutnji institucija i pokušajima optuženih i njihovih odvjetnika da izmanipuliraju novinara u svoju korist te nezainteresiranošću predstavnika državnih institucija da surađuju.

Kada je, napokon, kolega prihvatio savjet da pažljivo pročita zakon kojim je, između ostaloga, regulirana „internet pedofilija” (Krivični zakon Republike Srbije) shvatio je da je u Srbiji bilo kažnjivo raspačavanje pedofilskih sadržaja ali ne i posjedovanje. To je značilo ne samo da za posjedovanje pedofilskih sadržaja nitko u Srbiji ne može biti kažnjen već i da je Srbija „karika koja nedostaje” u svim mogućim međunarodnim slučajevima „internet pedofilije”.

Nakon objavljivanja velike priče o ovom slučaju u tjednim novinama usvojene su izmjene u Krivičnom zakonu Srbije koje su omogućile i kažnjavanje svakoga tko posjeduje pornografske sadržaje u koje su uključena djeca a mladi kolega, koji je do tada radio kao radijski novinar i ova mu je priča bila prva priča objavljena u novinama, nije samo dobio naslovnu stranu već je i napredovao te je danas urednik u dnevnim novinama. Mogućnost koruptivnog iskorištavanja zakonskog propusta dopunom Krivičnog zakona je nestala.

REAKCIJA I AKCIJA

Osim konkretnih rezultata obje ove priče ukazuju i na važnost činjenice da istraživačko novinarstvo (bez obzira temu, pa tako i u slučajevima korupcije) pretpostavlja mnogo širu perspektivu od reakcije na konkretan događaj. Naravno, reagirati na događaj tako da se temeljito, nepristrano i jasno izvještava o samom događaju i njegovim posljedicama (uključujući i sudski proces) posve je legitiman i važan zadatak novinara. Međutim, u kontekstu istraživačkog novinarstva to nije dovoljno.

Do ideje za istraživačku priču moguće je doći na dva načina. Jedan je reagiranje na neki događaj. No u pravilu događaji koju zaokupe javnu pažnju i od šireg su društvenog značaja nisu izolirani. Oni su uvijek samo konkretan i vidljiv rezultat nekog obrasca ponašanja koji je omogućen sistemskom pogreškom. Istraživački novinar krenut će tragom tog obrasca da bi pronašao druge slučajeve koji iz raznih razloga nisu poznati javnosti. No, svi ti razlozi iz perspektive istraživačkog novinara mogu se svesti pod jedan: novinari nisu dobro odradili svoj posao.

Jedan od nedavnih odličnih primjera kako je reagiranje na pojedinačni događaj dovelo do novinarskog istraživanja koje je razotkrilo sistemsku podršku koja omogućava korupcijsko ponašanje ogromnih razmjera jest slučaj povezan sa Ministarstvom financija Hrvatske. Sve je započelo gotovo kao privatni obračun ministra financija i news portala koji ga je optuživao za neetično pomaganje velikom novinskom izdavaču u financijskim problemima i istovremeni pokušaj da uništi taj news portal zbog kritičkog izvještavanja.

Takvo je ponašanje omogućeno zakonskim ovlastima koje Ministarstvu financija Republike Hrvatske daju pravo da u procesu predstečajnih nagodbi netransparentno i volontaristički nekim poduzećima odmogne a nekima pomogne. Nakon što je news portal počeo objavljivati tekstove u kojima se tvrdi kako Ministarstvo financija pomaže najvećem novinskom izdavaču u zemlji neosnovano mu otpisujući veliki iznos duga prema državnom budžetu Ministarstvo je preko Porezne uprave započelo pritisak protiv tvrtke koja izdaje news portal s namjerom da ga kazni zbog duga državi neusporedivo manjeg od onoga koji je nakanilo oprostiti najvećem novinskom izdavaču.

Rezultat tog pritiska, između ostaloga, bila je reakcija news portala koji je objavio nekoliko priča o tome da je pomoćnik ministra financija (i ujedno glavni operativac u slučajevima spornih predstečajnih nagodbi) u sukobu interesa. Najprije je bilo sporno to što je on, kao visoko pozicionirani državni službenik imao i vlastitu tvrtku koja je poslovala sa državom (iako je formalno pravo upravljanja prenio na sina) a još spornijom pokazala se činjenica da je od Hrvatske banke za obnovu i razvoj ta tvrtka neopravdano dobila kredit i to čak na temelju djelomično falsificirane dokumentacije. Ovdje možete pronaći neke od tih priča: <http://www.index.hr/vijesti/clanak/otkrivamo-linic-prezaduzenom-pomocniku-sredio-drzavni-kredit-od-156-milijuna/720764.aspx>

Kako se priča otpetljavala news portal je objavio i da je supruga tog pomoćnika ministra financija bila glavna operativka za predstečajne nagodbe u drugoj državnoj

instituciji koja je suodgovorna za takve poslove, FINA-i (Financijskoj agenciji). Premijer je na kraju smijenio najprije pomoćnika ministra (jer to nije želio učiniti ministar) a potom i ministra financija.

Ovo je jasan primjer kako reakcija novinara i medija na neki događaj, čak i bez obzira na prvobitne motive, može dovesti do otkrivanja konkretnih slučajeva sa mogućim koruptivnim elementima ali i primjer kako često u još uvijek tranzicijskim društvima sa nedovoljno razvijanom demokratskom tradicijom (kakva su, manje-više, sva u regiji) ne biva dovršen novinarski istraživački put od pojedinačnog prema općem koji bi posljedično omogućio dokazivanje daleko većeg broja konkretnih slučajeva moguće korupcije.

OD POJEDINAČNOGA PREMA OPĆEM I OBRATNO

Naime, mediji su se uglavnom nastavili vrtjeti u krug izvještavajući kadrovskim promjenama u Ministarstvu financija (uključujući i ostavku šefice Porezne uprave) uzrokovanim ovim slučajem i „cijedenjem” dodatnih informacija o samom slučaju koji još nema pravosudnih posljedica a pitanje je hoće li ih ikada imati. News portal koji je započeo priču nastavio se, međutim, baviti tom temom predstečajnih nagodbi te je došao do informacije kako je Ministarstvo financija uopće došlo u situaciju koja omogućava ogromnu korupciju (<http://www.index.hr/vijesti/clanak/misterij-liniceva-potpisa-zasto-je-kod-biljeznika-ovjerio-preuzimanje-207-sumnjivih-ugovora/746402.aspx>).

Slijedeći korak istraživačkog novinara bio bi da se odrede područja istraživanja koja su, sudeći po konkretnom slučaju, mogući izvori korupcije te da se sistematski istraže. Na primjer, konkretan slučaj odmah budi najmanje tri logična područja istraživanja: HBOR, FINA-u i Ministarstvo financija.

U vezi sa HBOR-om trebalo bi istražiti tko je sve radio i odlučivao u toj instituciji u određenom razdoblju, koje su tvrtke i pod kojim uvjetima dobivale kredite HBOR-a te tko su im vlasnici, tko su članovi obitelji formalnih vlasnika, da li je i kada preneseno upravljanje tim tvrtkama s jedne osobe na drugu, kakav je bio politički status vlasnika u vrijeme dobivanja kredita te eventualna povezanost sa političkim strankama i pojedincima iz sve tri grane vlasti...

U vezi sa Ministarstvom financija trebalo bi istražiti tko je sve bio na funkcijama i službeničkim mjestima u ovom Ministarstvu u određenom razdoblju, jesu li te osobe i članovi njihovih porodica imali privatne poslove povezane sa državnim budžetom i kakve, jesi li zaposlenici Ministarstva sudjelovali u postupcima unutar Ministarstva koji su mogli na bilo koji način predstavljati sukob interesa a isti vrijedi i za FINA-u. Svakako bi valjalo istražiti i kako su zapošljavani zaposlenici tih triju državnih institucija – od toga imaju li vjerodostojne diplome i svjedodžbe do toga da li su pri zapošljavanju poštivani zakonski propisi i da li ti ljudi zaista rade ono zbog čega su zaposleni.

Na taj način bi, na kraju, u javnost „isplivao” mnogo veći broj mogućih koruptivnih slučajeva uz ukazivanje na sistemske pogreške koje takvo ponašanje omogućavaju. Dakle, bio bi zatvoren istraživački proces kretanja od reakcije na pojedinačni slučaj preko ukazivanja na sistemske pogreške do dokazivanja mnogo većeg broj mogućih koruptivnih slučajeva od onoga koji je poslužio za pokretanje istraživačkog procesa.

Štoviše, ozbiljan istraživački novinar koji se želi temeljito baviti svojim poslom (u ovom slučaju otkrivanjem mogućih koruptivnih slučajeva i izvještavanjem o pravosudnim i ostalim posljedicama takvih slučajeva) trebao bi ne samo kretati od pojedinačnog prema općem – kako ga nosi matica konkretnih događaja – već razmišljati strateški: krećući od općeg ka pojedinačnom.

ISTRAŽUJ „INKUBATORE” KORUPCIJE

To znači da bi trebalo odabrati područja istraživanja koja po logici stvari mogu biti „inkubatori” korupcije te ih detaljno istražiti na način koji je već spomenut u slučaju Ministarstva financija Republike, HBOR-a i FINA-a. Na taj način olakšava se taktičko postupanje sve do otkrivanja pojedinačnih konkretnih slučajeva.

Prije svega dobiva se mnogo na vremenu jer nema pritiska natjecanja sa novinarima i medijima koji tek reagiraju na događaj i to često i vrlo površno. Moguće je dugo i temeljito prikupljati informacije, uspoređivati i provjeravati ih, uključujući i one koje bi od novinara bile skrivene nakon što se neki konkretan slučaj iznese u javnost. U takvim okolnostima mnogo je vjerojatnije i da će novinar doći do međusobnih veza osoba i događaja koji su isprva teško uočljivi ili posve nevidljivi.

Na kraju ali ne manje bitno, ovakav način rada omogućava novinaru ili timu novinara (jer istraživački proces, pogotovo u vrlo kompliciranim slučajevima, zahtjeva timski rad) ne samo istraži već i napravi niz priča, često i međusobno povezanih, prije nego što išta od toga objavi. Tu daje dodatnu prednost u trenutku kada se priče objavljuju.

Svaka je priča pažljivo i precizno zaokružena i dovoljno je vremena za eventualna dodatna istraživanja kao i za reakciju na sličnu temu koja se u međuvremenu može pojaviti. Uz to, mogućnost da se u brzini napravi profesionalna pogreška i ugroze novinarski standardi je smanjena na minimum. Bitan dio ovakve strategije je i što daje neusporedivo više vremena za pribavljanje i analiziranje informacija do kojih je moguće doći korištenjem zakona koji omogućava pristup podacima od javnog interesa. Uz odgovorno odrađen proces istraživanja i rada na priči mogućnost ugrožavanja novinarskih standarda zapravo i ne postoji. A bitno je smanjena i mogućnost političke i svake druge manipulacije istraživačkim novinarskim radom.

Na žalost, manipulacije je nemoguće potpuno spriječiti čak i kada novinarski istraživački rad ispunjava sve profesionalne kriterije. Pokušaj zloupotrebe takvoga rada u privatnu ili grupnu, političku ili financijsku korist vrlo često ukazuje upravo na korupcijsku prirodu takvih reakcija te na sistemske pogreške koje omogućavaju takve reakcije.

SPRJEČAVANJE NOVINARSKOG ISTRAŽIVANJA KORUPCIJE: „SRAMOĆENJE”

Najsvježiji primjer, ne samo u Hrvatskoj već u čitavoj regiji, je slučaj poznate novinarkе S. L. koja je ujedno i potpredsjednica Izvršnog odbora Hrvatskog novinarskog društva. Ona dugo prati poslovanje privatne medicinske ustanove i njene odnose sa Hrvatskim zavodom za zdravstveno osiguranje. Napisala je niz članaka u kojima je pokazala da privatna tvrtka netransparentno i bez jasnih kriterija dobiva ogromno količinu javnog zdravstvenog novca nauštrb javnih zdravstvenih ustanova. Ovdje možete naći neke od njih: <http://www.jutarnji.hr/medikol-je-84-posto-prihoda-ostvario-od-poslova-s-drzavom-/1098632/>

Svoje tvrdnje novinarka je dokazala dokumentima koji pokazuju kako je mogući razlog cijeloga slučaja korupcija. Unatoč toga, vlasnica medicinske tvrtke ju je tužila a prvostupanjska odluka suda je kako je novinarka kriva i mora platiti značajnu novčanu odštetu tužiteljici. Takva je odluka moguća jer je 1.1.2013. godine u Hrvatskoj na snagu stupio Zakon o kaznenom postupku sa novim članom koji sankcionira sramoćenje.

Za razliku od klevete, kada je osuđujuća presuda moguća ukoliko se dokaže namjera novinara (a vrijedi i za one koji nisu novinari) da u javnosti iznese neistinite tvrdnje protiv tužitelja iako je znao/znala kako nisu istinite a nije se niti dovoljno potrudio/potrudila da njihovu istinitost provjeri u slučaju sramoćenja osuđujuća presuda je moguća i ukoliko je objavljeno nedvojbeno istinito. Dovoljno je da sud utvrdi kako je ta istina osramotila tužitelja/tužiteljicu te kako objavljeno nije od javnoga interesa.

Nedvojbeno je činjenica da je u ovom slučaju kolegica dokumentirala sve napisano te da je informacija o trošenju javnoga novca - od javnog interesa. Dakle, aktualni član Kaznenoga zakona Republike Hrvatske o sramoćenju i mogućnost da suci slobodno odlučuju o tome što je javni interes čak i kada je njihova odluka protivna zakonima i propisima koji određuju javni interes otvara ogroman i opasan prostor za korupciju i unutar samoga pravosuđa te za pritisak na novinare koji istražuju sudbinu javnog novca i korupciju.

Štoviše zakonska odredba o sramoćenju, u obliku u kakvom je prihvaćena, potakla je mnoge „osramoćene” da više za objavljeno ne tuže izdavače nego novinare, kojima izdavači ne moraju nadoknaditi sudske troškove i eventualne kazne čime su dodatno ucijenjeni oni koji žele istraživati korupciju.

Nakon prvostupanjske odluke o krivici kolegice u Hrvatskoj su pojačani pritisci novinarske struke ali i drugih građana da se sporni članak izbací iz Kaznenoga zakona (ili bar preformulira, što je ministar pravosuđa i najavio). Očekuje se i da će odluka o kažnjavanju biti poništena na višem sudu što bi znatno olakšalo situaciju novinara koji su tuženi u još četrdesetak slučajeva upravo na temelju članka o sramoćenju a u mnogima od tih članaka „sramoćenje” se odnosi upravo na neku od mogućih ili čak dokazanih koruptivnih aktivnosti.

Nedavno je tužena kolegica objavila još jedan tekst o slučaju koji dodatno pokazuje kako je i do sada bila u pravu - tekst koji pokazuje da privatna tvrtka kojoj je bez jasnoga razloga u dugom razdoblju povjeravano mnogo javnog novca upravo neslavno i strmoglavno propada.

<http://www.jutarnji.hr/totalni-krah-imperija-medikol--poreznici-plitene-aute-i-medicinsku-opremu-/1192823/>

Nije moguće tvrditi sa sigurnošću (jer istraživački novinar može tvrditi samo ono za što ima dokaze a ovo je realno nedokazivo) ali čini se prilično logičnim zaključkom da je propast tvrtke bar dijelom rezultat i toga što ju je kolegica u javnosti „sramotila” istinom. Uostalom, sramotiti javno istinom onoga tko zloupotrebljava javni novac zadatak je istraživačkog pa i svakog drugog novinara.

NIKADA NE VJERUJTE, UVIJEK PROVJERAVAJTE: KORUPCIJA ČESTO NIJE JASNO VIDLJIVA

U dosadašnjih 35 godina novinarske karijere u istraživačkim pričama najviše sam se bavio temama vezanima za organizirani kriminal pa time, neminovno, i za korupciju. Evo i još nekoliko primjera takvih priča – onih koje su ukazivale na moguću korupciju kao i onih koje su je dokazivale na konkretnom slučaju. Svaki od tih primjera pokazuje poneki važan element novinarskog bavljenja korupcionaškim temama.

Možda najvažnije priče bile su one o trgovini ljudima, dijelom i zbog toga što sam se istraživanjem toga područja počeo baviti kada se mediji u regiji time još nisu bavili. Novinarski radovi o trgovini ljudima pojavljivali su se tada vrlo rijetko i isključivo kao reakcija na konkretan slučaj. A i tada su bili najčešće površni i senzacionalistički ili samo šturo prenošenje policijskih informacija.

Projekt „Obračun na tržnici Arizona”, proveden 2002. godine bio je prvi regionalni projekt istraživačkog novinarstva nakon ratnih sukoba u devedesetim godinama prošlog stoljeća. Financirao ga je USAID a provodio ured organizacije „Irex” u BiH. Kolega iz SAD-a Don Paine i ja bili smo voditelji projekta i urednici a s nama je u timu bilo sedmero novinara i jedan foto-reporter iz medija u BiH, Hrvatskoj i Srbiji.

Na području Distrikta Brčko je, nakon prestanka ratnih sukoba, uspostavljena tržnica pod protektoratom međunarodnih mirovnih snaga na kojoj su trgovali do tada međusobno zarađeni Bošnjaci, Hrvati i Srbi iz okolnih sela. Vremenom to se mjesto pretvorilo u švercersku oazu i leglo kriminala, uključujući i trgovinu ženama koje su uglavnom bile prisiljene na prostituciju.

Stoga je odlučeno da će se na „tržnici Arizona” iskorijeniti kriminal tako da će umjesto dotadašnjih stračara biti izgrađen moderni trgovački centar. Naša je ekipa provela na terenu 15 dana a rezultat istrage je osam priča koje možete pronaći na: <http://www.media.ba/bs/search/node/arizona>

Između ostaloga otkrili smo da je prvi lokal na novoj tržnici kupio lokalni kriminal koji se upravo bio vratio iz zatvora, da se i dalje na tom mjestu trguje ženama prisiljenima na prostituciju (samo ne više otvoreno kao ranije) kao i to da je postojao skriveni dio plana o izgradnji „poštene, transparentne i neporočne” nove tržnice Arizona koji je predviđao izgradnju kockarnica i noćnih barova ali je skrivan od lokalnog stanovništva od kojega je zemljište otkupljivano po cijenama višestruko nižima od realnih. Ništa od toga nije se moglo dogoditi bez utjecaja korupcije iako za tako kratko vrijeme nismo mogli dokazati tko je korumpiran i na koji način.

NE MOŽEŠ DOKAZATI KONKRETNOG KRIVCA ZA KORUPCIJU? POKAŽI IZVOR KORUPCIJE

Iako konkretne dokaze za korupciju nije bilo moguće pronaći niti u slučaju 15-godišnje djevojčice iz okolice Zagreba koja je 2001. godine postala žrtva trgovine ljudima. Nakon 8 mjeseci istraživanja i serije objavljenih priča pronašao sam djevojčicu u Italiji gdje je prisiljavana na prostituciju te vratio kući. Sve što se događalo s njom u tih osam mjeseci ukazivalo je na lanac korupcije: od njenog prebacivanja preko granice iako je bila maloljetna, bez pratnje roditelja i bez dokumenata pa do činjenice da su nju i još desetak djevojčica i djevojaka trgovci ljudima mjesecima držali u kući u malom mjestu nedaleko Milana a da lokalni policajci nisu reagirali.

Ta priča važna je i zbog nečega što je već ranije u ovom priručniku spomenuo kolega Ivanović. Pokazuje kako je tanka crta između empatije koju posjeduje svako normalno ljudsko biće i simpatije – koja novinara od hladnokrvnog profesionalca pretvara u sudionika priče koji se ne zaustavlja na istraživanju već pokušava i pomoći žrtvi. O svim etičkim izazovima takvog položaja na primjeru ove priče napisao sam tekst za novinarski priručnik o izvještavanju o trgovini ljudima u izdanju beogradske nevladine organizacije ASTRA. Priručnik možete naći na: <http://www.astra.org.rs/sr/pdf/novinari08SRP.pdf>

Među svojim pričama o trgovini ljudima koje su također ukazale i na korupciju izdvojiti ću ovom prilikom još dvije. Prva je o djevojkama i ženama iz istočnoeuropskih država, sa područja nekadašnjeg SSSR-a koje su prisiljavane na prostituciju u BiH. U toj državi je, između ostalih, deficitarnim zanimanjem bilo proglašeno zanimanje plesačica. To je omogućavalo dobivanje radnih dozvola i za plesačice u noćnom klubovima koje su zapravo bile prisiljavane na prostituciju.

Ne samo da se tako nešto nije moglo odvijati bez korupcije u državnim institucijama i organima BiH (od lokalnih policajaca naviše) nego je pretpostavljalo i korupciju u nekim konzulatima Republike Hrvatske u kojima su za te „plesalice” dobivane tranzitne vize. Nisam mogao dokazati tko je konkretno korumpiran ali sam uspio pokazati da je broj djevojaka i mladih žena iz dviju istočnoeuropskih država nevjerovatno velik u usporedbi sa ostalim državljanima iz tih zemalja u dva konzulatu Republike Hrvatske dobio tranzitne vize za BiH. Najveći dio njih bile su „plesalice” a vize uglavnom nisu podizale same nego je to činilo nekoliko muškaraca.

Druga priča je zapravo serija priča o djevojkama, žrtvama istog trgovca ljudima, koje su bile prisiljavane na prošnju u Beču ali i su i tučene, silovane i prisiljavane na raspačavanje droge. Godinama je taj čovjek u Hrvatskoj „vrbovao” žrtve istim lažnim oglasom za čuvanje djeteta te ih na isti način namamljivao najprije u Sloveniju (gdje im se predstavljao kao djed djevojčice koju treba čuvati u Austriji) pa potom u Beč gdje bi postajala njegove ropkinje. Možda nikada ne bi bio otkriven da mu jedna djevojka nije uspjela pobjeći a po povratku u Hrvatsku ispričala mi je svoju priču.

Iako nije znala pravi identitet čovjeka koji ju je prevario i iskorištavao nakon objavljivanja njene priče (uz zaštitu identiteta) javilo mi se još nekoliko ženskih osoba koje su mi, neovisno jedna od druge, ispričale jednake priče, ponavljajući i mnoge pojedinosti koje nisu objavljene. Neke su se spasile u posljednjem trenutku posumnjavši u „djedovu” priču a neke su se izvukle tek nakon dugog vremena u ropstvu ali o tome nikada do tada nisu nikome pričale.

Objavio sam i njihove priče (također štiteći im identitet) za koje nisu znale niti njihove porodice. Ali objavio sam i ime počinitelja, fotografiju, pa čak i njegovu adresu u Beču, do čega sam došao istraživanjem slučaja nakon ispovijesti žrtava. Učinio sam to zbog toga što sa nepobitno utvrdio kako je riječ upravo o tom čovjeku ali i to da je godinama ranije u Hrvatskoj osuđen zbog toga što je na sličan način iskorištavao maloljetnicu (što sam također objavio).

Uz to, provjeravajući novinsku arhivu pronašao sam tekst u kojem se on hvali (prije događaja sa maloljetnicom u Hrvatskoj) kako ima ekipu Roma koja za njega prosi u Makedoniji. Koliko god nevjerojatni izgledalo, nakon te njegove izjave ništa mu se nije dogodilo. A tako se nastavilo godinama.

Jer unatoč sudskoj presudi u Hrvatskoj nikada nije zatvoren niti je za njim raspisana međunarodna potjernica što je moralo biti učinjeno ukoliko ga se nije moglo pronaći u zemlji u kojoj je osuđen. To je ukazivalo na korupciju u kojoj je moralo sudjelovati više od jedne osobe iz državnog aparata. Zbog neraspisivanja međunarodne tjeralice taj je zločinac mogao operirati u Austriji (ali također teško da je to bilo moguće bez korupcije) a žrtve su mu pomagači dovodili u Sloveniju jer se u Hrvatsku ipak nije usudio ulaziti.

Nakon što sam objavio čitavu priču koja je bila vrlo neugodna i za Austriju i za Hrvatsku i za Sloveniju taj je zločinac uhvaćen i završio je u Hrvatskoj. Sudilo mu se a protiv njega je svjedočila i žrtva koja mi je prva ispričala svoju priču. Dobio je deset godina zatvora. Bio je to prvi slučaj u Hrvatskoj osude zbog trgovine ljudima. No, nikada nije pokrenut postupak kojim bi se utvrdilo kako je bilo moguće da se ne raspiše međunarodna tjeratica za osuđenikom koji nije bio dostupan hrvatskim vlastima i tko je kriv što je, izbjegavši zatvor, „djed” upropastio mnoge živote.

Ne samo da se tim pitanjem (kako je takav propust bio moguć i tko je kriv) nije bavilo hrvatsko pravosuđe nego se njime nisu zamerali niti mediji. Jednako kao i slučaju kada sam proveo u zatvoru četiri dana odlučivši ne platiti kaznu za prebrzu vožnju i na vlastitom primjeru pokazao mnogostruko kršenje zakona i propisa koje su počinili državni službenici a što se nikako nije moglo dogoditi bez utjecaja korupcije. U ovom slučaju ne one kada državni službenik primi mito da nešto učini ili ne učini već one

koja je mnogo opasnija jer je posljedica sistemske pogreške koja generira niz međukorupcijskih odnosa u državnim institucijama – i vertikalno i horizontalno.

DOKAŽI KORUPCIJU METODOM „VLASTITE KOŽE”

U trenutku kada sam se odlučio za ovo istraživanje metodom „vlastite kože” u Hrvatskoj je bilo oko 30.000 ljudi za izrečenim kaznama za razne prekršaje (uključujući i prometne). Novčane prekršajne kazne se povećavaju ukoliko ih ne platite u određenom roku ali sam do određenog iznosa. Nakon toga se pretvaraju u zatvorske. U hrvatskim zatvorima nema mjesta niti za mali postotak onih kojima se novčana kazna za prekršaj zbog neplaćanja pretvara u zatvorsku a i oni za koje ima mjesta veći su financijski teret državi u zatvoru nego na slobodi.

Također, kada sam ja počinio prekršaj (2000. godine) nije postojao podzakonski akt koji bi određivao mjesto i način rada za opće dobro umjesto boravka u zatvoru. Zbog toga, nakon što nisam htio platiti kaznu niti nakon isteka svih rokova dobio sam rješenje o četiri dana zatvora ali poziv da se javim na izdržavanje kazne nije mi stizao kao niti mnogim drugima koji su dobili slično rješenje.

A tada, gotovo dvije i pol godine nakon počinjenoga prekršaja i mjesecima nakon primljenoga rješenja o zatvorskoj kazni, uvečer 24.12, na katolički Badnjak, na vrata stana zakucali su mi policajci. Njih dvojica došli su službenim vozilom – ne da me odvezu u zatvor nego kod sutkinje za prekršaje. Iako sam već osuđen na zatvor sutkinja me pitala želim li ipak platiti kaznu pa ne ići u zatvor. Odgovorio sam da ne želim platiti.

Nakon toga su me policajci odvezli u policijsku stanicu gdje se potvrdilo ono što sam i pretpostavio kad sam ih ugledao na kućnim vratima: po čitavom Zagrebu policajci su sakupljali „prekršajce” već osuđene na zatvorske kazne te ih vozili dežurnim istražnim sucima koji su im nudili da ipak plate kaznu i provedu božićno-novogodišnje praznike na slobodi.

Mnogi su na to i pristali a oni koji nisu – odvezeni su u zatvor, ako je bilo mjesta. U četiri zatvorska dana nabrojao sam mnoštvo uskraćivanja zatvoreničkih prava ali i prije zatvaranja državni službenici počinili su nekoliko teških zakonskih prekršaja koji nisu mogli biti rezultat pojedinačnog hira već sistemskih „rupa” koje nisu moguće bez isprepletenih korupcijskih elemenata.

Objavio sam popis svih kršenja zakona koje su državni službenici počinili u ovom slučaju ali i više od deset godina od ovog događaja niti jedan nije istražen niti se neki medij njime bavio. Jedino je donesen podzakonski akt koji omogućava zamjenu zatvorske kazne radom za opće dobro. I to takav koji je, na primjer, (potpomognut činjenicom da suci imaju vrlo široke mogućnosti interpretacije zakona) omogućio da korumpirani bivši ministar zamjeni jednogodišnju zatvorsku kaznu guljenjem krumpira u javnoj kuhinji po principu: za jedan dan zatvora – dva sata guljenja krumpira.

MEĐUNARODNA SURADNJA NOVINARA – NAJEFIKASNIJA ISTRAŽIVANJA KORUPCIJE

Za kraj ali svakako ne najmanje važno, spomenut ću dva najsvježija od međunarodnih novinarskih istraživanja u kojima sam sudjelovao a uključuju i otkrivanje korupcije u mnogim zemljama. Prvo je istraživanje o preprodaji oružja unatoč UN-ovog embarga u vrijeme ratova na području bivše SFRJ. Dvojica kolega iz Slovenije, kolegu iz BiH i mene pozvali su da surađujemo u istraživanju za njihovu knjigu koja bi se bavila tajnim i često nezakonitim poslovima preprodaje oružja između Slovenije, Hrvatske i BiH ali je uključivala i mnoge druge zemlje a uključivala je mnoge korupcionaške veze koje su omogućile i enormno bogaćenje pojedinaca i povlaštenih grupa.

Pristao sam jer se tom temom bavim već dugo a prije gotovo 15 godina objavio sam i prve tekstove na tu temu u hrvatskim novinama. Uz korištenje zakonske mogućnosti pristupa informacijama od javnog značaja (pa i onima koje su nezakonito proglašene tajnama) te trogodišnjem istraživanju uz pomoć kolegica i kolega iz drugih zemalja umjesto jedne knjige nastale su tri – prepune dokaza, između ostaloga i o korupciji. Ta trilogija zove se „U ime države” (<http://www.uimedrzave.com/>) a autori su nagrađeni regionalnom nagradom za najbolji novinarski istraživački rad u 2012. Koju dojeljuju Cenral European Initiative (<http://www.cei.int/>) i South East Europe Media Organisation (<http://www.seemo.org/>).

Knjige su najprije izdane u Sloveniji a potom i prevedene na hrvatski. Upravo je izašla posljednja, treća knjiga na hrvatskom. Po hrvatskom zakonu zločin ratnog profiterstva ne može zastarjeti pa je za trilogiju zanimanje pokazalo i Državno odvjetništvo Republike Hrvatske (tužiteljstvo). Ukoliko bude pokrenut neki postupak na temelju dokaza iz trilogije neminovno će biti potvrđeno i postojanje međunarodnog koruptivnog lanca koji je u trilogiji jasno prikazan.

Drugi recentan primjer uspješnog međunarodnog novinarskog istraživanja je tzv. „offshore leaks projekt Međunarodnog konzorcija istraživačkih novinara /ICIJ (www.icij.org) sa sjedištem u Washingtonu čiji je pravi i puni naziv: „Secrecy for Sale: Inside the Global Offshore Money Maze”. Sve je počelo anonimnom dostavom na desetine tisuća dokumenata u elektronskoj verziji o off shore kompanijama na Kajmanskim otocima i u još nekim poreznim oazama.

U višemjesečni rad na sortiranju i uspoređivanju dobivenih dokumenata te slijeđenju tragova i radu na istraživačkim pričama ukupno je uključeno 110 novinara koji su istraživali u 60 zemalja. Sa područja naše regije u projektu smo sudjelovali kolega iz Slovenije i ja a na web stranici Centra za istraživačko novinarstvo iz Zagreba (www.cin-ijc.com) možete pronaći četiri naše zajedničke priče iz tog projekta koje pokazuju da je i u Hrvatskoj i u Srbiji zloupotreba „off shore” kompanija bila nemoguća bez korupcije.

SINOPSIS ISTRAŽIVAČKE PRIČE – TEMELJ SVAKOG OZBILJNOG ISTRAŽIVANJA

Svaka ozbiljna istraživačka priča pa tako i ona koja uključuje istraživanje korupcije zahtijeva prije svega ozbiljan sinopsis čiju je strukturu na temelju svoga te iskustava mnogih drugih istraživačkih novinara smislio danski kolega Lars Moller, kod kojega sam godinu dana učio za trenera istraživačkog novinarstva možete naći ovdje: <http://www.media.ba/bs/istrazivacko-novinarstvo-novinarstvo-novinarstvo/sinopsis-istrazivacke-price>

Kako se sinopsis gradi, na koje sve izazove možete naići i kako ih možete riješiti pročitajte u deset tekstova pod zajedničkim naslovom „Vodič kroz sinopsis istraživačke priče”. Autor je Branko Čečen, sadašnji direktor CINS.-a, a ovu seriju tekstova napisao je na temelju iskustva u našem zajedničkom radu na pričama s novinarima iz regije stečenoga u projektu NetNovinar:

<http://www.media.ba/bs/search/node/vodi%C4%8D%20kroz%20sinopsis%20istra%C5%BEiva%C4%8Dke%20pri%C4%8De>

O autoru

Saša Lerković profesionalni je novinar je od 1979 godine. Bio je, između ostalog, istraživački novinar u magazinu Globus, izvršni urednik u nedeljniku Arena, pomoćnik glavnog urednika u dnevnim novinama Jutarnji list (čiji je jedan od pokretača), te osnivač i šef Odela za istraživačko novinarstvo Europapress Holdinga, najveće novinsko-izdavačke kompanije u jugoistočnoj Evropi. Od 2003. godine je slobodni novinar i trener istraživačkog novinarstva.

Osnivač je i direktor Centra za istraživačko novinarstvo, zagrebačke nevladine organizacije za razvoj istraživačkog novinarstva koja djeluje u cijeloj jugoistočnoj Evropi (www.cin.ijc.com). Od 2005. do 2009. bio je član Regionalnog komiteta projekta SCOOP (www.i-scoop.org) koji pomaže razvoj istraživačkog novinarstva u istočnoj i jugoistočnoj Evropi, a financira ga danska vlada.

Od 2000. godine intenzivno podučava novinare u jugoistočnoj Evropi istraživačkom novinarstvu. Podučavao je više stotina novinara iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Moldove, Rumunjske, Slovenije, Srbije, kao i novinare iz Armenije i Nigerije.

Sudjelovao je na više od 100 nacionalnih i međunarodnih medijskih projekata, radionica, treninga, okruglih stolova, seminara i konferencija.

Jedan je od utemeljitelja Svjetske mreže istraživačkog novinarstva - Global Investigative Journalism Organisation (www.globalinvestigativejournalism.org).

Sarađivao je i sarađuje sa više desetaka organizacija za razvoj medija, pogotovo istraživačkog novinarstva, iz Evrope i SAD.

Bio je jedan je od pokretača i voditelj (2004. – 2007.) Centra za istraživačko novinarstvo i medijsku edukaciju, zajedničkog pokreta Mediacentra Sarajevo i CIN-a Zagreb.

Kao dio tog projekta je pokrenut i prvi edukativni portal za novinare u jugoistočnoj Evropi NetNovinar (www.netnovinar.org) na kojem je uređivao sekciju istraživačkog novinarstva.

Suurednik je i suizdavač knjige „Istina – savjest iznad bankarske tajne” o najpoznatijem slučaju „zviždača” u jugoistočnoj Evropi, bankarske službenice koja je javnosti razotkrila tajne račune porodice prvog hrvatskog predsednika, dr. Franje Tuđmana. (Prometej-CIN, 2003.)

Suradivao je na istraživanju za trilogiju na „U ime države” (Sanje, Ljubljana, 2011.-2012.) o preprodaji oružja tokom rata na području bivše SFRJ. Hrvatsko izdanje: Jesenski & Turk, Zagreb (2013.-2014.)

Predaje predmet „Istraživačko novinarstvo na Fakultetu za medije i komunikacije” (www.fmk.edu.rs) Univerziteta Singidunum u Beogradu te na Veleučilištu VERN' (www.vern.hr) u Zagrebu

DODACI

DODATAK I - KODEKS NOVINARA SRBIJE - UPUTSTVA I SMERNICE

U SARADNJI:

*Udruženja novinara Srbije (UNS),
Nezavisnog udruženja novinara Srbije (NUNS), i Asocijacije medijskih fotografa
Srbije (AMFS),
uz podršku Fondacije Konrad Adenauer, predstavništvo Beograd (KAS)*

DIREKTOR PROJEKTA: *Nino Brajović*

STRUČNI SARADNICI:

*Lidija Kujundžić
Tamara Skroza
Zvezdan Mančić
Đorđe Vlajić*

VERZIJA: *novembar 2008.*

© *Fondacija Konrad Adenauer, Beograd*

Sva prava zadržana.

Doštampavanje u celosti kao i u segmentima samo uz dozvolu izdavača.

Predgovor

Medijska scena u Srbiji je, od demokratskih promena do danas, ostvarila značajne pozitivne pomake. Fondacija Konrad Adenauer, podržavajući unapređenje medijskog sistema u Srbiji, kroz više svojih različitih medijskih projekata doprinosi tome da se u Srbiji etabliraju osnovne vrednosti slobodnog i nezavisnog novinarstva. Upravo „Kodeks novinara Srbije. Uputstva i smernice“ važan su doprinos tom procesu.

Slobodni mediji mogu da korespondiraju samo sa demokratijom. Demokratija, s druge strane, funkcioniše kada građani mogu slobodno da se informišu i formiraju svoje mišljenje. Ove osnovne pretpostavke demokratije i slobodnih medija ne mogu da se ostvare u društvima u kojima država i interesne grupe utiču na medije.

Mediji i novinari su u funkciji društva. Stoga, jedina instanca koja bi trebalo da kontroliše medije i novinare jeste medijska samoregulacija. Novinarska udruženja Srbije – Udruženje novinara Srbije i Nezavisno udruženje novinara Srbije – objavljivanjem ovih uputstava uz Kodeks novinara Srbije potvrđuju svoju afirmativnu ulogu u procesu profesionalizacije medija u Srbiji.

Nadamo se da će ova uputstva i smernice uz Kodeks novinara Srbije biti korisna, i da će doprineti profesionalizaciji medijskog sistema u Srbiji, zasnovanom na principima samoregulacije.

Claudia Crawford

direktorka

Fondacija Konrad Adenauer

Beograd, novembra 2008.

PREAMBULA

UNS i NUNS ovaj kodeks donose kao etički standard profesionalnog postupanja novinara.

Dužnost je novinara da slede profesionalne i etičke principe sadržane u Kodeksu, i da se suprotstave pritiscima da te principe prekrše. Kodeks preporučuje solidarnost sa kolegama kada su ugroženi standardi profesionalnog postupanja novinara.

Obrazloženje:

Profesionalni i etički standardi definisani u ovom Kodeksu teže podizanju ugleda novinarske profesije, propagiraju zalaganje za slobodu mišljenja, govora i izražavanja, kao i nezavisnost medija.

Novinari koji krše načela ovog Kodeksa ne mogu da računaju na bezrezervnu podršku novinarskih udruženja i kolega.

Mediji su dužni da interes javnosti za potpunim, blagovremenim i istinitim informisanjem stave iznad svih drugih interesa. U kontekstu ovog Kodeksa, interes javnosti podrazumeva objavljivanje svih važnih informacija koje su čitaocu/slušaoocu/gledaoocu od pomoći pri formiranju vlastitog suda/mišljenja o pojavama i događajima.

Za primenu ovog Kodeksa odgovorni su i urednici i izdavači.

Obrazloženje:

Novinari, odnosno urednici profesionalno su odgovorni javnosti (čitaocima/gledaocima/slušaoocima), a ne izdavaču/vlasniku (državi i interesnim grupama), i njihovim privatnim, ekonomskim, političkim i drugim interesima.

Izdavač/vlasnik ima nesporno pravo da ostvaruje poslovnu dobit i njome se rukovodi u poslovanju medija. Istovremeno, razlog postojanja medija jeste javni interes, i vlasničko pravo ga ne sme narušiti. Poslovni, politički i privatni interesi izdavača/vlasnika ne smeju da budu izgovor ili opravdanje za kršenje ovog Kodeksa.

Izdavač/vlasnik ne bi trebalo da po svom nahođenju, bez saglasnosti redakcije, menja uređivačku politiku medija. Izdavač ima pravo da definiše uređivačku politiku, ali ona ne sme da bude u sukobu sa zakonom niti sa profesionalnim kodeksom.

I - ISTINITOST IZVEŠTAVANJA

- 1. Obaveza je novinara da tačno, objektivno, potpuno i blagovremeno izvesti o događajima od interesa za javnost, poštujući pravo javnosti da sazna istinu i držeći se osnovnih standarda novinarske profesije.**

Smernice:

- Moguće dejstvo objavljene informacije na medij ili medijskog vlasnika ne sme da utiče na odluku o njenom objavljivanju.
- Politička ili ideološka pozadina informacije ne sme da utiče na odluku o njenom objavljivanju, čak i ukoliko je ta politička ili ideološka pozadina u suprotnosti s političkim ubeđenjima novinara, urednika ili vlasnika medija.
- Saopštenja političkih stranaka ili drugih interesnih grupa moraju da budu označena kao takva. U slučaju da je saopštenje redakcijski obrađeno, čitaoci/gledaoci/slušaoци moraju da budu obavešteni o primarnom izvoru informacije.
- Redakcijska obrada saopštenja ne sme da izmeni činjenice, kontekst u kojem su upotrebljene, niti njihov smisao.

- 2. Pravo je medija da imaju različite uređivačke koncepte, ali je obaveza novinara i urednika da prave jasnu razliku između činjenica koje prenose, komentara, pretpostavki i nagađanja.**

Smernice:

- Mediji koji prenose agencijske vesti snose odgovornost za ono što objavljuju. Ukoliko je agencija navedena kao izvor informacije, skraćivanje ili dopuna te informacije ne sme da promeni elementarno značenje, odnosno zaključak koji je agencija plasirala.
- Prilikom objave rezultata ispitivanja javnog mnjenja, preporučljivo je da se navede: naziv agencije koja je sprovedla ispitivanje, naručilac ispitivanja, broj ispitanika, vreme kada je ispitivanje obavljeno, pitanja koja su postavljena ispitanicima.
- Ukoliko je objavljeni komentar u suprotnosti sa uređivačkom politikom ili stavom redakcije, preporučljivo je da čitaoci/gledaoci/slušaoци o tome budu obavešteni.
- Otvoreno zalaganje za jednu političku stranku ili opciju nespojivo je s novinarskom profesijom.
- Novinari nisu obavezni da intervjuisanoj osobi omoguće autorizaciju teksta. Ukoliko se, u dogovoru s urednicima, ipak odobri autorizacija, intervjuisana osoba nema pravo da menja novinarska pitanja, smisao i kontekst svojih odgovora.
- Promene sadržaja fotografije nedopustive su bez saglasnosti autora.
- Mora se jasno naglasiti razlika između dokumentarne fotografije i fotomontaže. Čitaoci/gledaoci ne smeju da se dovode u zabludu.

- Nedopustive su drastične intervencije pri digitalnoj obradi dokumentarne fotografije. Dozvoljene su samo minimalne korekcije (u domenu boja, kontrasta, oštine, i slično) koje ne utiču na njen sadržaj.

3. Novinar je dužan da naznači izvor informacije koju prenosi. Ukoliko izvor ne želi da bude otkriven, novinari i urednici postupaju sa dužnom profesionalnom pažnjom i svojim profesionalnim autoritetom staju iza informacije i odgovaraju za njenu tačnost.

Smernice:

- a. U slučaju da izvor informacije uslovljava da ostane neimenovan, redakcija je dužna da to poštuje. Od ovog pravila može da se odstupa, ukoliko se informacija odnosi na planiranje nekog zločina, ili kršenje ustavnog poretka i bezbednosti države, kada je obaveza redakcije da to prijavi nadležnim organima. Preporučljivo je da se u ovim slučajevima konsultuje pravni savetnik.
- b. Objavljivanje informacija koje su označene kao poverljive, dopušteno je isključivo ukoliko se utvrdi da je pravo javnosti da bude informisana prioritetno u odnosu na razloge poverljivosti informacija.

4. Novinar je dužan, kada je to neophodno, da konsultuje što više izvora i da im omogućiti da iznesu svoj stav.

Smernice:

- Novinar je dužan da konsultuje najmanje dva nezavisna izvora informacija koja će datu informaciju da potvrde ili ospore.
- Dva međusobno nezavisna izvora informacija posebno su poželjna u slučaju postojanja indicije da zvaničan izvor daje nepotpunu i/ili netačnu informaciju. Postojanje dva nezavisna izvora informacija jednako je preporučljivo i u slučaju da ključne informacije potiču od anonimnog, odnosno poverljivog izvora.

5. Sa novinarstvom nespojivi su objavljivanje neosnovanih optužbi, kleveta, glasina, kao i izmišljenih pisama ili pisama čiji autor nije poznat ili njegov identitet nije proverljiv.

Smernice:

- Sadržaj pisama koja se objavljuju mora da bude u skladu s načelima profesionalne etike.
- Iako adresa pošiljaoca ne bi trebalo da se objavljuje, ona mora da bude poznata redakciji. Ukoliko postoji sumnja u identitet pošiljaoca, pismo ne bi trebalo da se objavi.
- Objavljivanje izmišljenih pisama nije dozvoljeno, kao ni intervencije na pismima bez saglasnosti autora.
- U slučaju da novinar proceni da je objavljivanje nepotvrđene informacije ili nagađanja u interesu javnosti, dužan je da jasno i nedvosmisleno naglasi da informacija nije potvrđena.

II - NEZAVISNOST OD PRITISAKA

- 1. Novinar treba da se suprotstavi svakom pritisku na slobodno obavljanje profesije, kao i svakom vidu cenzure. Novinar zadatke prima samo od nadležnih urednika.**

Smernice:

- Novinar/urednik treba da izvesti javnost o pritiscima koji ugrožavaju slobodu informisanja i nezavisnost medija.
- Urednik je dužan da zaštiti novinara od svakog oblika cenzure i pritiska koji su mu poznati, bez obzira da li oni potiču od izdavača/vlasnika, države, interesnih grupa, i slično.
- Autocenzura se smatra kršenjem profesionalnih i etičkih normi.
- Uredničke intervencije ne smeju da izmene činjenice, kontekst i stavove novinara koji potpisuje tekst/prilog. U slučaju da urednik izmeni činjenice, kontekst i stavove iznesene u tekstu/prilogu, novinar je obavezan da se od tih intervencija ogradi.
- Naslov teksta/priloga ne sme da bude u suprotnosti sa suštinom teksta/priloga.
- Naslov teksta/priloga podleže istim etičkim principima kao i sam tekst/prilog.
- Bilo kakve intervencije (urednika, grafičkog urednika, dizajnera, i drugih), u pogledu sadržaja fotografije, nedopustive su bez saglasnosti autora.

- 2. Sa novinarstvom je nespojivo primanje mita za objavljivanje, prikrivanje ili sprečavanje prikupljanja i objavljivanja informacija. Novinar ne sme odlagati objavljivanje bitnih informacija, osim zbog neophodne provere tačnosti.**

Smernice:

- Novinar ne sme da prihvata privilegije, nadoknade, i vredne poklone koji bi za posledicu imali neobjektivno predstavljanje darodavca u medijima.
- Ukoliko je pojedinac odnosno organizacija platila putne troškove novinaru/uredniku, on je dužan da tu činjenicu navede u tekstu/prilogu.
- Ukoliko se izveštava o temama koje su deo studijskog putovanja, profesionalnog usavršavanja ili stipendije, a koje organizuju političke stranke, organizacije ili kompanije, onda to mora da bude nedvosmisleno navedeno u tekstu/prilogu.
- Redakcija bi, kadgod je to moguće, trebalo da plaća službena putovanja novinara, putne troškove novinara na zadatku, ulaznice za različite događaje, i slično.
- Novinar/urednik ne sme da proda dokumenta, audio/video zapise, knjige i druge materijale koje je dobio u svrhu medijskog izveštavanja. Ovakvi materijali ne bi trebalo da se ustupaju drugim medijima bez saglasnosti izvora informacija.
- Preporučuje se da materijali dobijeni od izvora informacija ostanu u posedu redakcije ili dokumentacionog centra medija za koji novinar/ urednik izveštava.
- Ukoliko se novinar sa sagovornikom sastaje u restoranu, trošak bi trebalo da snosi redakcija. U slučaju da je to neizvodljivo, novinar bi trebalo da insistira na susretu na nekom nekom mestu koje ne iziskuje troškove.

- Prihvatanje poklona dozvoljeno je samo u slučajevima kada je reč o potrošnom propagandnom materijalu (olovke, notesi, kačketi, i slično), ili predmetima neznatne materijalne vrednosti. Novinar bi trebalo da odbije poklon veće vrednosti, i da o tome obavesti urednika.

3. Ekonomski i politički interesi izdavača ne smeju da utiču na uređivačku politiku na način koji bi imao za posledicu netačno, neobjektivno, nepotpuno i neblagovremeno informisanje javnosti.

Smernice:

- Medijima se preporučuje da svoju vlasničku strukturu učine javnom (transparentnom) u svojim izdanjima.
- Ukoliko se izveštava o pojedincima i kompanijama koje imaju vlasnički udeo u mediju, preporučuje se da novinar/urednik navede tu činjenicu.
- Ukoliko izdavač medija ima vlasnički udeo u organizaciji, kompaniji o kojoj se izveštava, novinar/urednik trebalo bi da navede tu činjenicu.

4. Novinar se ne može prisiliti na izražavanje mišljenja protivnog njegovoj savesti.

Smernice:

- Novinar ne može biti kažnjen zbog odbijanja da izveštava suprotno svojim opredeljenjima i moralnim načelima.
- Ukoliko novinara prisiljavaju da izveštava suprotno svojim uverenjima, on ima pravo da javnost s tim upozna.

III - ODGOVORNOST NOVINARA

1. Novinar je, pre svega, odgovoran svojim čitaocima, slušaocima i gledaocima. Tu odgovornost ne sme da podredi interesima drugih, a posebno interesima izdavača, vlade i drugih državnih organa. Novinar se mora suprotstaviti svima koji krše ljudska prava ili se zalažu za bilo koju vrstu diskriminacije, govor mržnje i podsticanje nasilja.

Smernice:

- Novinar treba da izvesti urednika ukoliko se njegovi lični, ekonomski, politički i drugi interesi prepliću sa profesionalnim dužnostima.
- Novinarska profesija nespojiva je sa širenjem bilo koje vrste: polnih, rodnih, etničkih, rasnih, socijalnih, ili verskih stereotipa. Predrasude koje novinari privatno imaju, ne smeju da budu emitovane/objavljene ni u kakvom kontekstu, ni otvoreno, ni prikriveno.
- Nedopustivo je kolokvijalno, pogrdno i neprecizno nazivanje određene grupe.
- U izveštajima o krivičnim delima, nacionalna, rasna, verska, ideološka i politička pripadnost, kao i seksualno opredeljenje, socijalni i bračni status osumnjičenih lica ili žrtava, pominju se samo u slučaju kada su opredeljenja, pripadnost ili status u neposrednoj vezi s vrstom i prirodom počinjenog krivičnog dela.

2. Falsifikovanje dokumenata i plagijat nedopustivi su i smatraju se teškim prekršajem standarda profesionalnog postupanja novinara.

Smernice:

- Korišćenje tuđih informacija, ideja, istraživanja, i fotografija i grafičkih prikaza bez adekvatnog navođenja izvora, smatra se plagiranjem, i predstavlja jednu od najtežih povreda profesionalnih i etičkih standarda. Plagiranje ugrožava kredibilitet novinara/medijske kuće, i dovodi i do gubitka poverenja čitalaca/gledalaca/slušalaca u novinarsku profesiju.

3. Novinar je dužan da poštuje pravilo pretpostavke nevinosti i ne sme nikoga proglasiti krivim do izricanja sudske presude.

Smernice:

- Mediji su dužni da poštuju pravo pretpostavke nevinosti i da štite privatnost i identitet osumnjičenog ili počinioca, čak i u slučaju priznanja krivice.
- Zaštita privatnosti i identiteta podrazumeva ne samo zaštitu imena (označavanje osumnjičenog inicijalima), već i zaštitu drugih podataka koji bi mogli da upute na njegov identitet: fotografija, adresa, opis izgleda, bračno stanje, socijalni status, pripadnost nekoj grupi, imena suseda, rođaka i prijatelja.
- Žrtve i osumnjičeni često nisu svesni moći medija. Novinar je obavezan da to uzme u obzir, te da ne zloupotrebljava neznanje svojih sagovornika.
- Ukoliko žrtva nekog krivičnog dela pristane na razgovor, novinar ne sme da na osnovu tog razgovora otkrije identitet žrtve ili eventualnog počinioca.
- Ukoliko izveštava o počinjenom krivičnom delu, novinar mora da bude na oprezu da, u razgovoru s eventualnim svedocima, ne obelodani identitet žrtve, odnosno identitet i pravo na pretpostavku nevinosti osumnjičenog.
- Novinar mora da ima u vidu mogućnost zloupotrebe i manipulacije kojima mogu da ga izlože tobožnje žrtve određenih krivičnih dela.

4. Novinaru je zabranjeno da koristi neprimerene, uznemiravajuće, pornografske i sve druge sadržaje koji mogu imati štetan uticaj na decu.

5. Novinar je dužan da poštuje i štiti prava i dostojanstvo dece, žrtava zločina, osoba sa hendikepom i drugih ugroženih grupa. [6.] Novinar neguje kulturu i etiku javne reči, poštuje pravo na odgovor, izvinjenje i ispravku i dužan je da blagovremeno objavi odgovarajuću ispravku.

Smernice:

- Mediji su dužni da, bez odlaganja, objave tačnu i potpunu informaciju, čak i ako su nehotice plasirali informaciju za koju se naknadno ispostavilo da je neosnovana optužba, glasina, uvreda ili kleveta.

6. Svaki vid komercijalnog oglašavanja kao i politička propaganda, koje nisu jasno označene, smatraju se teškim prekršajem standarda profesionalnog postupanja novinara.

Smernice:

- Reklama i prikrivena reklama, kao i svaki vid komercijalnog oglašavanja i ekonomske propagande, moraju da budu jasno odvojeni od novinarskog sadržaja.
- Prikrivenom reklamom i PR tekstovima/prilozima smatraju se reklamni/propagandni sadržaji koji svojim izgledom, načinom pripreme, toliko liče na autentični novinarski tekst/prilog da čitalac/gledalac nije u stanju da razlikuje ekonomsku, to jest političku propagandu od novinarskog sadržaja.
- Novinarski tekstovi/prilozi o preduzećima, proizvodima i uslugama ne bi trebalo da prekorače granicu prikrivenog reklamiranja. Novinar je dužan da bude posebno pažljiv kada koristi saopštenja za javnost, tekstove i druge materijale PR i marketinških agencija, budući da oni primarno imaju svrhu da za klijente (direktno ili indirektno), obezbede besplatan i povoljan publicitet.

IV - NOVINARSKA PAŽNJA

1. Novinar je obavezan da pristupa poslu sa dužnom profesionalnom pažnjom.

2. Novinar ne sme slepo da veruje izvoru informacija. Novinar mora da vodi računa o tome da izvori informacija često slede svoje interese ili interese društvenih grupa kojima pripadaju i prilagođavaju svoje iskaze tim interesima.

Smernice:

- U kontaktu sa izvorima informacija neophodna je posebna pažnja kako bi se izbegla stvarna ili prividna pristrasnost, proistekla iz prisnih ličnih odnosa.
- Čitaoci/gledaoci/slušaoци moraju da budu obavješteni o neposrednoj koristi koju izvor može ostvariti od objavljivanja informacije. Ako izvor ima neposredan interes, ili nastoji da se s nekim obračuna, čitaoci/ gledaoci/slušaoци moraju o tome da budu obavješteni.

3. Prećutkivanje činjenica koje mogu bitno da utiču na stav javnosti o nekom događaju jednako je njihovom namernom iskrivljivanju ili iznošenju laži.

Smernice:

- Ukoliko su izvori informacija portparoli političkih stranaka, pojedinaca i kompanija, taj podatak mora da se navede jer je moguć njihov direktan ili indirektan uticaj na objektivnost izveštavanja.

4. Novinar mora biti svestan opasnosti od diskriminacije koju mogu da šire mediji i učiniće sve da izbegne diskriminaciju zasnovanu, između ostalog, na rasi, polu, starosti, seksualnom opredeljenju, jeziku, veri, političkom i drugom mišljenju, nacionalnom ili društvenom poreklu.

Smernice:

- Pripadnost određenoj etničkoj, političkoj, ideološkoj, ili nekoj drugoj grupi, kao i bračno stanje, versko opredeljenje, društveno poreklo, navodi se samo u slučajevima kada je taj podatak neophodan za puno razumevanje konteksta događaja o kojem se izveštava.
- Novinari moraju da izbegavaju fraze koje imaju šovinističke, seksističke, ili na bilo koji drugi način diskriminatorne konotacije (na primer: „pripadnica lepšeg pola“, „pripadnik jačeg pola“, „crnogorska lenjost“, i tome slično).

V - ODNOS PREMA IZVORIMA INFORMISANJA

1. Novinar ima pravo da istražuje sve okolnosti i činjenice o događajima koji su od interesa za javnost.

2. Novinar se u prikupljanju informacija ne sme služiti iznudom, pretnjom i proganjanjem izvora informacija.

- Pored toga što ne smeju da prete izvorima informacija, novinari ne bi smeli da obećavaju ni povoljno izveštavanje u zamenu za informacije.

3. Novinar je dužan da poštuje zahtev izvora informisanja za anonimnošću. Izmišljanje anonimnih izvora je težak prekršaj standarda profesionalnog postupanja novinara. Smernice:

- Korišćenje anonimnih (poverljivih) izvora informacija generalno se ne preporučuje, osim ukoliko nema drugog načina da se dođe do informacije od izuzetnog značaja za javnost.
- Često, upotreba neimenovanih izvora informacija predstavlja samo način da izvor ili sam novinar/medij iznese netačne, nepotpune i nedovoljno proverene informacije. U slučaju da se pokaže da skrivanje izvora služi za pokriće njegovog nepostojanja, kredibilitet novinara/medija biće ozbiljno narušena.
- Anonimnost/poverljivost treba omogućiti izvorima koji mogu da pruže informaciju „iz prve ruke“, odnosno za dokumenta koja direktno potvrđuju, ili, sama po sebi, predstavljaju informaciju od izuzetnog značaja za javnost.
- Urednik je obavezan da sa novinarom proverí opravdanost upotrebe anonimnih (poverljivih) izvora informacija. U tom smislu, neophodno je da bar jedan urednik zna i štiti identitet anonimnog izvora.
- Ukoliko izvor informacija zahteva od novinara da njegov identitet ne otkrije ni uredniku, ovakav zahtev treba odbiti.

4. Novinar je dužan da se predstavi izvoru informacija i da navede medij za koji u tom trenutku radi.

Smernice:

- Lažno predstavljanje i netačno identifikovanje medija za koji novinar radi nije dozvoljeno.
- Novinari na zadatku ne smeju da se predstavljaju kao lica koja imaju posebna ovlašćenja, poslovni ljudi ili „obični građani“.
- Prikrivanje identiteta novinara može se primeniti samo kao krajnje sredstvo pribavljanja informacija: ukoliko su bezuspešno primenjeni drugi metodi, ukoliko se informacija ne može pribaviti na drugi način, i samo ukoliko je u pitanju informacija od izuzetnog značaja za javnost.
- U slučaju prikrivanja identiteta novinara, neophodno je da o tome bude obavješteno uredništvo, a preporučuje se i da se konsultuju pravni savetnici zbog mogućih pravnih posledica.

5. Na zahtev urednika novinar može da mu saopšti identitet izvora koji želi da ostane anoniman, a urednik je dužan da zaštiti anonimnost izvora.

Smernice:

- Ukoliko je izvor informacija neimenovan, urednik mora da bude obavešten o identitetu izvora, jer i novinari i urednici odgovaraju za tačnost objavljene informacije.
- Novinar ima pravo da ne saopšti identitet anonimnog (poverljivog) izvora uredniku. U tom slučaju, urednik može da donese odluku o neobjavlivanju informacije koja je dobijena od njemu nepoznatog izvora, i ovaj se postupak po Kodeksu ne smatra cenzurom.

6. Maloletnici se, po pravilu, mogu intervjuisati jedino u prisustvu ili uz saglasnost roditelja odnosno staratelja.

7. Novinar nikada ne sme da zloupotrebi emocije drugih ljudi, njihovo neznanje ili nedovoljnu sposobnost rasuđivanja.

Smernice:

- Izvori informacija s kojima novinar razgovara nisu uvek svesni moći medija i posledica koje njihove izjave mogu da imaju po njih lično, kao i po ljude o kojima govore. S novinarskom profesijom nespojiva je svesna zloupotreba, ali i nepažnja čija bi moguća posledica bila zloupotreba sagovornika.

8. Novinar ne sme među ljude unositi neopravdan strah niti ulivati lažne nade.

Smernice:

- Novinar koji namerno, naročito zbog „atraktivnosti“ teksta/priloga, podstiče neutemeljene strahove i nade čitalaca/gledalaca/slušalaca, na najekstremniji način krši etički kodeks.

VI - POŠTOVANJE PRIVATNOSTI

1. Novinar poštuje privatnost, dostojanstvo i integritet ljudi o kojima piše. Pravo na privatnost je suženo kada je reč o javnim ličnostima, a posebno nosiocima javnih funkcija.

Smernice:

- Prilikom izveštavanja o nesrećama i krivičnim delima, nije dozvoljeno objavljivanje imena i fotografija žrtava i počinioca koje ih jasno identifikuju. Takođe, nije dozvoljeno ni objavljivanje bilo kakvih podataka koji bi indirektno mogli da otkriju identitet bilo žrtve, bilo počinioca, pre nego što nadležni organ to zvanično saopšti.
- Novinar mora da ima svest o moći medija, odnosno o mogućim posledicama po žrtvu ili počinioca ukoliko se otkrije njihov identitet. Posebno mora da ima u vidu težinu mogućih posledica u slučaju eventualne greške/pogrešne pretpostavke u izveštavanju.
- Čak i ukoliko nadležni državni organi objave podatke koji spadaju u domen privatnosti počinioca ili žrtve, mediji tu informaciju ne smeju da prenose. Greška državnih organa ne podrazumeva „dozvolu“ za kršenje etičkih principa profesije.

- Javne ličnosti unapred su svesne da im je pravo na privatnost donekle ograničeno, ali to istovremeno ne znači da mediji mogu da ga krše bez ikakvog razloga i objašnjenja.
- Podaci iz privatnog života javnih ličnosti objavljuju se samo ukoliko je to u interesu javnosti, odnosno ukoliko imaju direktne posledice na više ljudi, ukoliko su u suprotnosti s duhom funkcije koju ta ličnost obavlja, ili idejama koje javno zastupa.
- U slučaju smrti javne ličnosti, mediji moraju da budu posebno oprezni s informacijama koje tu ličnost naknadno povezuju s nekim krivičnim delom ili diskriminišućim saznanjem. Čak i ukoliko je u pitanju informacija od javnog značaja, novinar mora da bude svestan da su preminule osobe zakonom oslobođene od daljeg krivičnog gonjenja.

2. Novinari i urednici naročito treba da izbegavaju spekulacije i prenošenje nedovoljno proverljivih stavova u izveštavanju o nesrećama i tragedijama u kojima ima stradalih ili su teško pogođeni materijalni i drugi interesi građana.

3. U izveštavanju o događajima koji uključuju lični bol i šok, novinar je dužan da svoja pitanja prilagodi tako da odražavaju duh saosećanja i diskrecije.

Smernice:

- Fotografi i snimatelji dužni su da se, prilikom fotografisanja žrtava nesreća i zločina, ophode sa obzirom i saosećanjem.

4. Novinar je obavezan da osigura da dete ne bude ugroženo ili izloženo riziku zbog objavljivanja njegovog imena, fotografije ili snimka sa njegovim likom, kućom, zajednicom u kojoj živi ili prepoznatljivom okolinom.

Smernice:

- Predstavnici državnih i javnih institucija koje se bave zaštitom dece ponekad nisu svesni uticaja medija i načina njihovog rada. Podaci koje zbog toga pružaju novinarima često podrazumevaju otkrivanje identiteta maloletnika. Novinar ne sme da zloupotrebi njihovu dobronamernost ili neznanje. Informacije dobijene od lekara, socijalnih radnika, vaspitača, i tako dalje, a koje direktno ili indirektno upućuju na identitet maloletnika, ne smeju da budu objavljene.

VII - KORIŠĆENJE ČASNIH SREDSTAVA

1. U prikupljanju informacija, fotografija, dokumenata, zvučnih i video zapisa novinar će se koristiti samo časnim sredstvima.

Smernice:

- Mediji ne smeju da objavljuju materijal pribavljen uz pomoć skrivenih kamera, prislušnih uređaja, odnosno neovlašćenim prisluškivanjem.

2. Novinar ne treba da nastavi sa postavljanjem pitanja, telefoniranjem, fotografisanjem ili snimanjem privatnog lica pošto je zamoljen da odustane.

3. Pritisak na privatno lice da dâ odgovor na neko pitanje može biti nastavljen i nakon odbijanja, ali samo pod uslovom da za to postoji utemeljen javni interes.

4. Pravo je novinara da, u odnosu prema državnim i drugim institucijama kontinuirano postavlja pitanja za koja smatra da su od interesa za javnost, bez obzira na to da li su zamoljeni da to prekinu ili ne.

5. Novinar ne izveštava o temama u kojima ima lični interes, odnosno o temama u kojima dolazi do konflikta interesa.

Smernice:

- Novinar ne sme da izveštava ili iznosi stavove o ljudima s kojima je u krvnom srodstvu, braku, bližim porodičnim ili prijateljskim odnosima.
- Novinar/urednik ne treba da izveštava o temama u kojima kao član upravnog, nadzornog ili poslovnog odbora kompanije/organizacije/kluba, i slično, ima lični, politički ili komercijalni interes.
- Novinar ne bi trebalo da se bavi sektorom u kojem član njegove (bliže i dalje) porodice ili blizak prijatelj ima moć odlučivanja.
- Novinar ne sme da piše o deonicama ili kompanijama od čijeg poslovnog uspeha zavisi njegov ili interes njegove (bliže i dalje) porodice ili prijatelja. Ukoliko takav interes postoji, novinar je dužan da o tome obavesti urednika.
- O deonicama kojima je trgovao ili namerava da trguje novinar ne bi trebalo da izveštava.
- Novinar ne sme da koristi svoj položaj kako bi saznao bilo šta što nije u vezi s njegovom profesijom, ili pridobio bilo kakvu materijalnu ili nematerijalnu korist.
- Aktivno zagovaranje u političkoj, izbornoj ili medijskoj kampanji (političke stranke/kompanije, i slično), ne može da se obavlja istovremeno s novinarskim/uredničkim poslom.
- Novinari ne mogu da učestvuju u političkim kampanjama, da nose partijska obeležja ili da se izjašnjavaju u korist/u ime nekog političkog kandidata. Politička aktivnost članova njihove porodice takođe bi mogla da uzrokuje stvaran ili prividan sukob interesa.
- Novinar ne bi trebalo da nastupa pred nekom grupom, ukoliko postoji mogućnost da taj nastup stvori utisak prividnog ili stvarnog sukoba interesa.
- Novinari i urednici ne mogu istovremeno da rade u PR, marketinškim i agencijama za lobiranje.
- Sa novinarskom profesijom nespojiv je rad u kontraobaveštajnim, obaveštajnim i drugim bezbednosnim službama.
- Ukoliko medij objavljuje autorski tekst ili prilog predstavnika državne institucije, neophodno je da se, pored njegovog imena i prezimena, navede i funkcija koju obavlja.

VIII - POŠTOVANJE AUTORSTVA

1. Mediji i novinari poštuju i primenjuju važeće zakonodavstvo o zaštiti autorskih prava. Kada se dobije dopuštenje za reprodukciju iz drugog izvora, to se čini uz uvažavanje autora i uz navođenje izvora.

Smernice:

- Ukoliko se parafrazira tuđe autorsko delo ili istraživanje, neophodno je navesti autora, odnosno izvor.
- Fotografije moraju da budu potpisane imenom i prezimenom autora ili vlasnika fotografije.
- Kršenje autorskih prava neovlašćenim reprintom, kopiranjem fotografija iz štampanih medija, „skidanjem“ (download) fotografija sa Interneta, smatra se teškom povredom ovog Kodeksa.
- Fotografije se ne mogu ustupati drugim licima, organizacijama, institucijama i medijima bez saglasnosti autora.

2. Novinar neće kao svoje potpisivati tekstove, crteže, ilustracije, fotografije, video i zvučne zapise drugih autora.

Smernice:

- Ukoliko na tekstu/prilogu radi više novinara/saradnika, potrebno je navesti sve osobe koje su učestvovala u stvaranju tog teksta/priloga, bez obzira na obim njihovog doprinosa, na njihov status i hijerarhijski položaj u medijskoj kući (honorarni saradnik, slobodnjak, novinar ili urednik).
- Fotomontaže i obrađene fotografije moraju jasno da budu razgraničene od dokumentarne fotografije. Čitaoci/gledaoci ne smeju se namerno dovoditi u zabludu.

3. Novinar treba da odbije da potpiše tekst, fotografiju, crtež, ilustraciju, zvučni ili video zapis:

- kada je uredničkom, lektorskom ili drugom intervencijom izmenjen tako da je promenjen njegov smisao, kao i ukoliko su te izmene suprotne mišljenju i uverenju novinara,
- u slučaju kada za to novinar ima opravdani interes (lična sigurnost, itd).

Smernice:

- Novinar ne bi trebalo da se potpiše ako nije učestvovao u pripremi i izradi teksta, fotografije, crteža, ilustracije, zvučnog i video zapisa.
- Ukoliko je promenom nadnaslova, naslova i podnaslova urednik promenio smisao i intonaciju teksta, fotografije, crteža, ilustracije, zvučnog i video zapisa, novinar je dužan da na to skrene pažnju uredniku, i da zahteva izmene. Ukoliko urednik ne prihvati zahteve novinara, on ima pravo da traži izostavljanje svog potpisa, odnosno da povuče tekst, fotografiju, crtež, ilustraciju, video i zvučni zapis.

4. Urednik je obavezan da usliši zahtev novinara da ga ne potpiše pod tekstom, fotografijom, crtežom, ilustracijom, zvučnim ili video zapisom ukoliko novinar smatra da bi time bila ugrožena njegova bezbednost.

Smernice:

- Korišćenje pseudonima treba izbegavati. Ukoliko je u pitanju informacija od izuzetnog značaja za javnost, odnosno informacija čije bi objavljivanje moglo da ugrozi ličnu bezbednost novinara, upotreba pseudonima smatra se opravdanom.

5. Arhivski audio i video zapisi moraju da budu označeni na odgovarajući način.

Smernice:

- Fotografija uz tekst/prilog koja nije nastala na samom događaju koji ilustruje, mora da bude naznačena kao arhivska.
- Potrebno je jasno naznačiti svaku fotografiju koja nije nastala neposredno na događaju, a služi njegovom ilustrivanju.

IX - ZAŠTITA NOVINARA

1. Novinar koji se pridržava ovog kodeksa uživa podršku i zaštitu svog profesionalnog udruženja.

2. Novinar koji se pridržava profesionalnih i etičkih standarda ima pravo na pravnu i materijalnu pomoć u zaštiti od nasilja, pretnji, uvreda i drugih negativnih posledica zbog obavljanja novinarske profesije.

Svako ko smatra da je novinar povredio neku od odredbi ovog Kodeksa, može se obratiti Sudu časti i Savetu za medije.

ETNIČKA PRIPADNOST OSUMNJIČENIH POČINILACA KRIVIČNIH DELA

Novinari, ponekad i po inerciji, pominju etničku pripadnost osumnjičenih počinilaca krivičnih dela. Prema domaćem i međunarodnim etičkim kodeksima, taj podatak objavljuje se samo u slučaju kada je etnička pripadnost od ključne važnosti za prirodu krivičnog dela. Ova odredba najčešće se krši u slučaju pripadnika romske nacionalnosti.

U izveštaju o zločinu počinjenom u Sarajevu, jedan dnevni list piše: „Podsetimo, nesrećna starica živa je spaljena 20. januara, oko 20.30 časova, u haustoru zgrade u ulici Azize Šaćirbegović, gde je stanovala. Ovo gnusno i svirepo delo izvršila su trojica maloletnih Roma, M. R. (15), H. R. (16) i O. J. (15)“. Slična je situacija i kada su u pitanju druga krivična dela: „Trojica maloletnih Roma opljačkala su juče oko 14 časova prodavnicu prehrambene robe „Padrino“ u ulici Kralja Milutina broj 65“.

Novinari moraju da budu svesni da se pljačkama i svirepim ubistvima bave pripadnici svih nacionalnosti, i da je priroda tih krivičnih dela najčešće potpuno nezavisna od etničke pripadnosti počinioca.

S druge strane, etnička pripadnost žrtve takođe se pominje samo ukoliko je taj podatak presudan za ono što je žrtva doživela. Ukoliko je, na primer, pripadnik „Skinhedsa“ ubio ili napao pripadnika romske nacionalnosti, mediji su dužni da objave i podatak o ideološkoj pripadnosti osumnjičenog, i podatak o nacionalnoj pripadnosti žrtve, budući da je to u neposrednoj vezi s krivičnim delom.

SEKSUALNO OPREDELJENJE OSOBA O KOJIMA SE PIŠE

Seksualno opredeljenje spada u domen privatnosti, a sloboda seksualnog opredeljenja u elementarna ljudska prava. Seksualno opredeljenje osoba o kojima se izveštava

pominje se jedino u slučaju da je taj podatak u neposrednoj vezi sa temom izveštavanja. U slučaju počinitelaca krivičnih dela, podatak o seksualnom opredeljenju ima isti status kao i podatak o etničkoj ili drugoj pripadnosti osumnjičenog ili žrtve – objavljuje se samo ako je krivično delo direktno uzrokovano seksualnim opredeljenjem.

Najgrublje kršenje ove odredbe dogodilo se krajem 2007, kada je osumnjičeni, inače poznat široj javnosti kao biseksualac, navodno ubio svoju majku. U to vreme, zabeleženi su naslovi: „Topli brat ubio majku“, „Ispovest gej ubice“, „Gej monstrum“ i slično.

Novinari moraju da budu svesni da svoje bližnje ubijaju i heteroseksualci, i homoseksualci, i biseksualci, i transeksualci. Činjenica da je u ovom slučaju osumnjičeni homoseksualac ili biseksualac nije bitna za počinjeno krivično delo, i iskorišćena je isključivo u cilju „atraktivnosti“ izveštaja i stereotipizacije jedne grupe.

ZAŠTITA PRIVATNOSTI

Čak i u slučaju da decidno ne navedu podatke koji bi mogli da otkriju identitet maloletnika ili žrtve krivičnog dela, mediji to mogu (nehotice ili tendenciozno) da učine objavljivanjem posrednih podataka koji će ukazati o kome je reč. U slučaju osoba nepoznatih široj javnosti, to nema značaj na nacionalnom nivou, ali su posledice po osobu o kojoj je reč dalekosežne – posebno ukoliko je reč o pripadniku manje sredine.

U izveštaju o porodičnom seksualnom nasilju, jedan dnevnik objavljuje inicijale maloletnice, ali i prezime i zanimanje njenog oca: „Dr V. Suljić, ugledni lekar iz Bora, juče uhapšen jer je devet meseci seksualno zlostavljao osmogodišnju ćerku jedinicu A.S“. Samo nekoliko dana kasnije, u istom listu objavljen je pun identitet osumnjičenog, i to u formi njegove ispovesti: „Vladimir Suljić, koji je osumnjičen da je bludničio nad svojom devetogodišnjom kćerkom, tvrdi da nije manijak i da voli dete“. Na ovaj način, imajući u vidu da je u pitanju manji grad, da je osumnjičeni lekar (pa je, samim tim, poznat svojim sugrađanima), pravo na privatnost zlostavljane devojčice potpuno je prekršeno, što će, svakako, imati posledice na njenu budućnost.

Novinari moraju da budu svesni moći medija i posledica svog načina izveštavanja, kako po širu javnost, tako i po osobe o kojima izveštavaju.

ZLOUPOTREBA NEZNANJA

Podatke o osobama čija privatnost mora da ostane zaštićena, novinari često dobijaju od državnih organa, socijalnih, medicinskih ili drugih institucija. Primera radi, Ministarstvo unutrašnjih poslova na svojim konferencijama za novinare, u svojim saopštenjima i na web site-u, objavljuje imena i fotografije osumnjičenih, kao i detalje počinjenih krivičnih dela. Lekari, socijalni radnici ili vaspitači u razgovoru s novinarima povremeno otkriju informaciju koja bi, ukoliko se zloupotrebi, mogla da nanese štetu maloletnicima ili drugim osobama. Takvu „otvorenost“, neznanje ili dobronamernost ne treba zloupotrebljavati, budući da to može imati direktne posledice na život ljudi o kojima se izveštava.

Tokom 2004, na naslovnim stranicama više dnevnih listova objavljena je fotografija četvero vaspitno i fizički zapuštene dece iz malog banatskog mesta. Lekari zrenjaninske bolnice, želeći da novinarima objasne kako su deca izgledala i šta su doživela, iskoristili su fotografije iz bolničke arhive, i predali ih medijima. Neki mediji su preko očiju dece stavili „crne trake“ (navodno, radi zaštite identiteta), ali je vrlo specifičan izgled maloletnika učinio da njihovim sugrađanima bude potpuno jasno o kome je reč. Tom prilikom kršenje etičkog kodeksa nastavljeno je i kroz objavljivanje drugih podataka koji je trebalo da ostanu nedostupni široj javnosti.

NASILNI SADRŽAJI

Prilikom izveštavanja o počinjenom nasilju, novinar mora da vodi računa o potrebi javnosti za informacijom, odnosno interesu i osećanjima žrtava i neposredno pogođenih osoba. Zabranjeno je da se, radi senzacionalizma ili „atraktivnosti“ izveštaja, objavljuju informacije koje nisu neophodne za razumevanje suštine događaja, a pritom mogu da dovedu do uznemirenosti kako žrtava i njihovih bližnjih, tako i šire javnosti.

Izveštaj o porodičnom ubistvu, inače prepun detalja počinjenog krivičnog dela, jedne dnevne novine naslovile su sa: „Rasporio ženu i izvadio joj creva“. U tekstu o ubistvu maloletnice, navodi se kako je osumnjičeni „stao devojčici nogom na leđa i pocepao joj jetru“. Posebno je upečatljiv način izveštavanja o čoveku koji je 2007. osumnjičen za teško ubistvo, i tokom istrage nezvanično povezivan s različitim sektama. Osim što je tom prilikom prekršeno pravo na pretpostavku nevinosti, i što su otvoreno diskriminirani pripadnici manjih verskih zajednica, objavljivani su detalji istrage, nepotvrđene informacije i vrlo neprijatne spekulacije: „Danijel Jakupčević (26), koji je ubio i potom iskasapio Luku Opačića (5) i njegovog ujaka Vasilija Trbovića (26), prema saznanjima iz policije, jeo je delove tela svojih žrtava i pio njihovu krv!!!“.

NASLOVI

Naslovi tekstova moraju da budu u skladu sa njihovim sadržajem, bez obzira na to da li se urednik/novinar privatno slaže sa izrečenim stavovima sagovornika i izvora, odnosno sa samim sadržajem teksta.

Jedan novosadski dnevnik objavio je tekst o porodičnom nasilju nad ženama, pri čemu je istraživanje pokazalo da postoje i muževi – žrtve nasilja. Iako se eksplicitno navodi da su žene žrtve u više od 90 odsto prijavljenih slučajeva, naslov teksta je „Gospođe šamaraju otrovnim jezikom“, a podnaslov „Biju balkanske muškarčine, al' biju i žene“. Ni jedno ni drugo ne odgovara sadržini teksta, i diskriminiše žene, što je protivno etičkom kodeksu.

DODATAK II - REČNIK PRAVNIH IZRAZA

Preuzeto iz: Simić, Vojkan i saradnici, (2004). Sudski vodič za medije. Beograd: Društvo sudija Srbije i ABA CEELI, str. 77-99.

РЕЧНИК ПРАВНИХ ИЗРАЗА

А

АБОЛИЦИЈА – ослобођење од кривичног гоњења, немогућност да се учиниоцу кривичног дела изрекне казна.

АДВОКАТ; АДВОКАТСКА КОМОРА; АДВОКАТУРА – лице које се бави адвокатуром као својом професијом; професионална организација адвоката; самостална и независна професионална делатност чија је основна функција пружање правне помоћи.

АКТОРСКА КАУЦИЈА – претходно полагање (обезбеђење) износа парничних трошкова од стране тужиоца, којим се тужени обезбеђује у случају да тужба у целости или делимично буде одбијена. Тужени може тражити полагање акторске кауције ако је тужилац страни држављанин или лице без држављанства које нема домаће пребивалиште.

АКУЗАТОРСКИ ПОСТУПАК – историјски тип кривичног поступка који је важио у времену до V века нове ере. Овај поступак пред судом против оптуженог покреће тужилац, а објективност се постиже кроз основно правило да странке износе доказе пред суд. Положај оптуженог у овом поступку је повољнији него код било којег другог типа кривичног поступка. Карактеристике поступка су јавност, усменост и непосредност.

АМНЕСТИЈА – акт којим се поименично неодређеном броју лица даје ослобођење од гоњења, потпуно или делимично ослобођење од извршења казне, замењује изречена казна блажом казном, брише осуда или се укида правна последица осуде.

АНАЛОГИЈА – начин стварања и начин тумачења правних правила на основу сличности. Начин стварања правних правила: метод попуњавања правних празнина код кога се случај који није регулисан законом решава применом норме која регулише најсличнији случај или применом правног начела – забрањена је примена ове врсте аналогije у кривичном праву. Начин тумачења закона: закључивање на основу сличности у оквиру садржаја и смисла одређене законске одредбе – дозвољена је у кривичном праву.

АПСОЛУТНА ПРАВА – субјективна права која имају дејство према свим лицима (*erga omnes*) – као типична права наводе се стварна права (право својине, службености и сл.).

АПСОЛУТНО БИТНЕ ПОВРЕДЕ ОДРЕДАБА ПАРНИЧНОГ ПОСТУПКА повреде процесне норме које, по правилу, доводе до укидања одлуке. Према одредбама Закона о парничном поступку разлог су за жалбу, ревизију, понављање поступка, захтев за заштиту законитости и ванредно преиспитивање правноснажне одлуке.

АПСТРАКТАН ПРАВНИ ПОСАО - такав правни посао чији се основ не види из самог посла (нпр. меница као типичан апстрактан правни посао код кога се не види основ обавезивања).

АПСОЛУТНА ЗАСТАРЕЛОСТ – застарелост која наступа протеком двоструког рока законом предвиђене застарелости (и код кривичног гоњења и код извршења кривичних санкција);

АРБИТРАЖА је посебан орган коме странке поверавају решавање спора, односно уговарају њену надлежност.

АУТОНОМИЈА ВОЉЕ - једно од основних начела модерног грађанског права које подразумева да се вољом странака заснивају и регулишу њихови узајамни односи, док држава доноси правила која се примењују само уколико странке саме другачије не реше тзв. диспозитивне норме.

АУТЕНТИЧНО ТУМАЧЕЊЕ – тумачење које даје сам законодавац и које је обавезујуће.

Б

БИТНИ ЕЛЕМЕНТИ УГОВОРА - елементи неопходни за постојање уговора. Наиме уколико је постигнута сагласност између странака у погледу битних елемената уговора сматра се да је уговор закључен.

БИЋЕ КРИВИЧНОГ ДЕЛА – скуп посебних елемената једног кривичног дела на основу којих се оно разликује од свих других кривичних дела.

БЛАЖИ КРИВИЧНИ ЗАКОН – закон који је повољнији за окривљеног у односу на неки други кривични закон који се у конкретном случају може применити.

БЛАНКЕТНА КРИВИЧНА ДЕЛА – кривична дела код којих законски опис њиховог бића не садржи све елементе, већ је кривичну норму потребно допунити нормом садржаном у другом пропису (ван кривичног права);

БРАК – правом призната и законом уређена заједница живота мушкарца и жене.

БРАЧНИ СПОРОВИ су спорови који настају у вези са брачним односима или поводом њих (спорови за развод и поништај брака, за утврђење постојања или непостојања брака) и због њихове специфичности одликују се посебним правилима, првенствено искључењем јавности.

БРИСАЊЕ ОСУДЕ ИЗ КАЗНЕНЕ ЕВИДЕНЦИЈЕ – немогућност да се по протеклу законом одређеног рока подаци из казнене евиденције дају другим лицима, осим државним органима (органима унутрашњих послова, судовима и тужилаштвима).

БРИСОВНА ТУЖБА - тужба којом се тражи брисање укњижбе и повраћај у пређашње земљишнокњижно стање. У нашем праву брисовна тужба била је предвиђена Законом о земљишним књигама из 1930. године (параграфи 68-78), а те одредбе се као правила предратног права и данас примењују.

БРАНИЛАЦ – правно образовано лице које треба да допринесе заштити права и интереса окривљеног у кривичном поступку, вршећи заједно са њим функцију одбране.

В

ВАНБРАЧНА ЗАЈЕДНИЦА - животна заједница мушкарца и жене који нису закључили брак.

ВАНБРАЧНО ДЕТЕ - дете рођено ван брака или по протеклу одређеног времена од престанка брака (по нашем праву протеклом 300 дана од дана престанка брака)

ВАНПАРНИЧНИ ПОСТУПАК - систем правних норми које уређују поступање суда у ванпарничним правним стварима.

ВАНРЕДНИ ПРАВНИ ЛЕКОВИ - правна средства којима странке или овлашћени државни орган нападају правноснажне судске одлуке и траже њихово укидање или преиначење. У парничном поступку то су: ревизија, захтев за заштиту законитости републичког јавног тужиоца, захтев за ванредно преиспитивање правноснажне одлуке и предлог за понављање поступка. У кривичном поступку то су: понављање кривичног поступка, ванредно ублажавање казне, захтев за заштиту законитости и захтев за испитивање законитости правноснажне пресуде.

ВАНСУДСКО ПОРАВНАЊЕ - уговор о поравнању закључен изван парничног судског поступка између лица у неком спорном или неизвесном односу, узајамним попуштањем тако да се њиме уклања неизвесност и одређују узајамна права и обавезе.

ВАСПИТНЕ МЕРЕ – врста кривичних санкција која се примењује првенствено на малолетне деликвенте, а само изузетно и на пунолетне.

ВЕШТАЧЕЊЕ – доказно средство коме се прибегава када је за утврђивање или оцену неке важне чињенице, за шта није довољно опште нити стручно правно знање судије, потребно прибавити налаз и мишљење од лица које располаже потребним стручним знањем.

ВИНОСТ – психички однос учиниоца кривичног дела према учињеном делу, који се изражава кроз свест и вољу учиниоца. Виност је неопходан услов постојања кривичне одговорности учиниоца кривичног дела и нужан услов да би се према учиниоцу изрекла казна. Она обухвата умишљај и нехат.

ВИШЕСТЕПЕНОСТ ПОСТУПКА – начело кривичног поступка које подразумева преиспитивање судских одлука од стране вишег суда (по правилу првостепене судске одлуке преиспитује другостепени суд, али је у одређеним случајевима законом предвиђена и могућност преиспитивања одлука у трећем степену).

ВРЕМЕ ИЗВРШЕЊА КРИВИЧНОГ ДЕЛА – меродавно је време радње, а не и последице.

Г

ГЕНЕРАЛНА ПРЕВЕНЦИЈА – сврха кажњавања, поред специјалне превенције јесте да се прописивањем и изрицањем казни утиче на потенцијалне учиниоце како не би вршили кривична дела.

ГЛАВНА РАСПРАВА – фаза првостепеног парничног поступка која има за циљ прикупљање процесне грађе, односно доказа ради доношења одлуке. Главна расправа се одвија на једном или више рочишта.

ГЛАВНЕ КАЗНЕ – казне које се изричу самостално за извршено кривично дело.

ГЛАВНИ ПРЕТРЕС – фаза кривичног поступка у којој се расправља о оптужби.

ГРАЂАНСКИ ЗАКОНИК – закон којим се у потпуности уређује читава област грађанског права (стварно, облигационо, наследно, породично, понекад привредно и ауторско право). Често се назива грађанска кодификација (нпр.: Српски грађански законик, Аустријски грађански законик, Општи имовински законик за Црну Гору).

ГРАЂАНСКО ПРАВО – грана права која регулише имовинске односе и друге друштвене појаве које су посредно или непосредно везане за имовинске односе. Грађанско право има више грана: стварно, облигационо право, наследно право, породично право, грађанско процесно право...

ГРАЂАНСКО ПРОЦЕСНО ПРАВО – грана права која се бави системом правних норми које за предмет имају грађанске судске поступке: парнични поступак, извршни поступак, ванпарнични поступак, стечајни поступак. Централно место има парнични поступак, јер је он редован, основни и општи поступак заштите повређених или угрожених субјективних грађанских права.

Д

ДЕЛИКТ у грађанском праву подразумева сваку радњу или поступак штетан по туђа имовинска или неимовинска добра, који не подразумева повреду уговора, а обавезује одговорно лице да накнади штету. (Термин за свако противправно понашање, обухвата: кривична дела, привредне преступе и прекршаје.)

ДЕЛИКТ, у кривичном праву – термин за противправно понашање, обухвата: кривична дела, привредне преступе и прекршаје.

ДЕЛИКТНА СПОСОБНОСТ – способност неког лица да одговара за штетне последице својих поступака – у нашем праву физичка лица стичу деликтну способност када напуне 14 година живота.

ДЕОБА је развргнуће имовинске заједнице (нпр. заједничке својине, сусвојине...) која постоји између одређених лица.

ДЕПОРТАЦИЈА – протеривање страних држављана – учинилаца кривичних дела – из земље.

ДИРЕКТНИ УМИШЉАЈ – умишљај код кога је учинилац био свестан свог дела и хтео његово извршење.

ДОКАЗ је чињеница којом се потврђује (не)постојање неке друге чињенице. Извор доказа је доказно средство.

ДОКАЗНА СРЕДСТВА – извори сазнања суда о чињеницама које су предмет доказивања.

ДОСПЕЛОСТ ПОТРАЖИВАЊА - правна ситуација у којој је поверилац овлашћен да без одлагања захтева од дужника да изврши своју обавезу, а дужник је у обавези да поступи по захтеву тужиоца.

ДОСТАВЉАЊЕ - радња суда предузета са циљем да се лице коме се достава врши упозна са садржином поднеска, позива или другог писмена.

ДОЦЊА је свако закашњење у извршењу обавезе од стране дужника, као и кашњење у реализацији права од стране повериоца.

ДОКАЗИ – сазнања садржана у доказним средствима до којих се долази доказивањем, а на основу којих се изводи закључак о постојању или непостојању одређених правно релевантних чињеница.

ДОКАЗНИ ПОСТУПАК – фаза поступка у којој суд изводи доказе на којима ће засновати пресуду.

ДРЖАВИНА - фактичка власт на ствари.

ДРЖАВЉАНСТВО - однос који означава припадност појединца одређеној држави, односно државном поретку, који с једне стране подразумева одређена права односно доступност свих грађанских, социјалних, политичких и других права које тај правни поредак познаје, а с друге стране обавезе домаћег држављанина према држави.

ДРУГОСТЕПЕНОСТ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА – начело кривичног поступка које произлази из права одређених лица да траже преиспитивање судских одлука донетих у првом степену од стране другостепеног суда, улагањем жалбе;

Е

ЕВЕНТУАЛНИ УМИШЉАЈ – умишљај код кога је учинилац наступање последице предвидео као могуће и пристао на такву последицу.

ЕКСТАБУЛАЦИЈА је једна од врсти укњижбе – брисање укњижбе или испис неког земљишнокњижног права.

ЕКСТРАДИЦИЈА – издавање окривљених и осуђених лица другој држави.

ЕКСХУМАЦИЈА – ископавање леша из земље у циљу прегледа и обдукције.

EX LEGE (*по сили закона*) израз је који подразумева настанак или престанак права и обавеза непосредно на основу закона.

EX OFFICIO (*по службеној дужности*) израз је који означава обавезу или овлашћење суда или неког другог органа да предузме одређену правну или фактичку радњу.

ЕМАНАЦИЈА - стицање пословне способности пре пунолетства.

ЕТАЖНА СВОЈИНА - право својине на физички одређеном реалном делу зграде са којим правом својине је недељиво повезано право заједничке својине на заједничким деловима зграде.

Ж

ЖАЛБА – редовни правни лек чије је улагање неопходни услов за преиспитивање првостепене одлуке.

З

ЗАБЕЛЕЖБА - врста уписа у земљишне књиге којим се уписују правне чињенице које могу утицати на стицање, ограничење или губљење земљишнокњижних права (нпр.: забележба спора).

ЗАБЛУДА - погрешна представа о стварности, која је у грађанском праву значајна за бројне установе (нпр.: савесност, државину, стицање својине од невласника...).

ЗАБРАНА РЕТРОАКТИВНОСТИ – принцип по коме се на учиниоца кривичног дела примењује закон који је важио у време извршења кривичног дела, осим ако је нови закон блажи за учиниоца.

ЗАБРАНА REFORMATIO IN PEIUS – правило по коме поводом правног лека изјављеног само у корист окривљеног првостепена одлука не сме бити измењена на његову штету у погледу правне квалификације и кривичне санкције.

ЗАЈЕДНИЧКА СВОЈИНА - право својине имовине више лица на истој ствари али тако да њихови удели нису идеално нити реално одређени. Наше право познаје заједничку својину брачних и ванбрачних другова на имовини стеченој у току заједнице, заједничку својину чланова породичног домаћинства и заједничку својину власника станова на заједничким деловима зграде.

ЗАКОНИТОСТ је једно од основних правних начела које у најширем смислу подразумева обавезу суда да у својој делатности примењује само она правила која су садржана у актима који имају карактер извора права.

ЗАКОНСКИ ЗАСТУПНИК - лице које закључује правне послове и предузима друге правне радње независно од воље заступаног лица. Овлашћење за заступање се заснива на закону, општем акту правног лица, акту надлежног органа или на изјави воље заступаног. Најизразитији пример законског заступништва јесте заступање малолетника од стране родитеља.

ЗАКОНСКО НАСЛЕЂИВАЊЕ - наслеђивање на основу одређених чињеница предвиђених законом у ситуацијама када није примењено наслеђивање по основу завештања. Чињенице на којима се заснива наслеђивање су крвно својство, својство по усвојењу, брак...

ЗАПИСНИК – писмена верификација предузете процесне радње од стране овлашћеног лица.

ЗАСТАРЕЛОСТ у грађанском праву подразумева немогућност повериоца да правним путем захтева од дужника да испуни обавезу по протеку законског рока у којем је могао да захтева принудно намирење потраживања, али је то без посебних разлога пропустио да учини. Застарелост је чињеница о којој суд не води рачуна по службеној дужности.

ЗАСТАРЕЛОСТ у кривичном праву – престанак права државе на изрицање или извршење кривичне санкције протеклом одређеног времена.

ЗАХТЕВ ЗА ЗАШТИТУ ЗАКОНИТОСТИ – ванредни правни лек који на предлог странке или по сопственој иницијативи изјављује јавни (државни) тужилац.

ЗЕМЉИШНА КЊИГА - јавни регистар у који се уписују права на непокретностима, односно уписом у земљишне књиге стичу се, преносе и престају одређена права на непокретностима, при чему се у наведеним књигама евидентирају одређене чињенице од значаја за стицање, пренос и престанак тих права.

ЗЕМЉИШНОКЊИЖНИ УЛОЖАК - саставни део главне земљишне књиге. Састоји се од три листа: пописни, власнички и теретни лист.

И

ИЗВРШНА ИСПРАВА - правни акт на основу кога се може тражити и ако је затражено мора спровести принудно извршење потраживања утврђеног тим актом.

ИЗВРШНОСТ - својство судске одлуке и одлуке управног органа да се може принудно извршити у судском извршном поступку или поступку административног извршења.

ИЗДРЖАВАЊЕ - правни однос између две одређене стране у коме једна страна (поверилац издржавања) има право да захтева од друге стране (дужника издржавања) одређено давање, које се састоји у обезбеђењу средстава за задовољење основних животних потреба. Може потицати из уговора (уговор о доживотном издржавању), из једностраног правног посла (тестаamenta) или из других правних чињеница (брак, ванбрачна заједница, сродство).

ИЗУЗЕЋЕ - процесни институт који има за циљ да обезбеди објективност суда и подразумева законом прописане разлоге у којима судија, судија поротник, записничар или вештак морају или могу бити изузети од поступања у одређеном предмету уколико између њих и странака, односно њихових пуномоћника и законских заступника постоји одређени однос нпр. сродство, или имају неко друго својство у поступку које би могло да утиче на њихову објективност (у истој правној ствари учествовали су у доношењу одлуке нижег суда или другог органа).

ИМОВИНА - скуп имовинских права и обавеза једног лица. По класичном схватању права некога лица (стварна, облигациона и интелектуална права) чине активу имовине неког лица, а обавезе улазе у пасиву имовине неког лица. У имовину улазе и непреносива имовинска права (право на издржавање, личне службености).

ИНКВИЗИЦИОНИ ПОСТУПАК – историјски тип кривичног поступка који је важио до Француске буржоаске револуције (1789. године) и представља потпуну супротност акузаторском поступку. Код овог поступка нису одвојене функција покретања кривичног поступка и функција пресуђења, а карактерише га писменост и тајност.

ИНСОЛВЕНТНОСТ је стање имовине дужника које подразумева да дужник не може да испуњава своје обавезе; подразумева неспособност дужника да испуњава новчане обавезе.

ИНТАБУЛАЦИЈА у земљишнокњижном систему подразумева врсту уписа у земљишне књиге, односно означава упис неког земљишнокњижног права (права својине, стварне службености, хипотеке). У тапијском систему интабулација је упис у интабулационе књиге којом се стиче заложно право на непокретности и друга права на туђој непокретности.

ИНТАБУЛАЦИОНЕ КЊИГЕ - јавне књиге у које се у тапијском систему уписује у првом реду хипотека, али и службености.

ИМОВИНСКОПРАВНИ ЗАХТЕВ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ – захтев за накнаду штете, повраћај ствари или поништај одређеног правног посла који истиче оштећени према окривљеном, а који је настао услед извршења кривичног дела.

ИМУНИТЕТ – право одређених лица које представља процесну сметњу за покретање кривичног поступка.

IN DUBIO PRO REO – "у случају сумње у корист окривљеног" - начело кривично-процесног права према коме суд, уколико није са извесношћу

утврдио да одређена правна чињеница (не)постоји, мора у односу на њено (не)постојање поступити онако како је повољније за окривљеног.

ИНКВИЗИЦИОНИ ПОСТУПАК – поступак код кога нису одвојене функција покретања кривичног поступка и функција пресуђења.

ИСПРАВЕ– писана документа о одређеним чињеницама и Закон о парничном поступку их дели на: јавне и нејавне исправе. У парничном поступку су доказна средства. *Јавне исправе* су оне које је у границама своје надлежности издао државни орган или јединица локалне самоуправе, предузеће или установа у вршењу јавног овлашћења које им је поверено законом или одлуком органа локалне самоуправе. *Нејавне исправе* су оне које је издао појединац, удружење грађана или државни орган ван граница своје надлежности, предузеће или установа ван вршења јавних овлашћења. Називају се још и приватне исправе.

ИСТРАГА – део кривичног поступка.

ИСТРАЖНИ СУДИЈА – судија појединац који спроводи истрагу.

Ј

ЈАВНА ДОБРА представљају ствари у јавноправном режиму. То су: путеви, воде, луке (добра у општој употреби), руде, дивљач (природна богатства), те културна добра.

ЈАВНИ (ДРЖАВНИ) ТУЖИЛАЦ – самостални државни орган чије је основно право и дужност гоњење учинилаца кривичних дела за која се поступак покреће и води по службеној дужности.

ЈАВНО ПРАВОБРАНИЛАШТВО – самостални државни орган који се стара о заштити имовинских и других интереса државе и заступа те интересе пред судовима и другим државним органима.

ЈЕДНОСТРАНИ ПРАВНИ ПОСАО – правни посао који се састоји од изјаве воље једног лица (нпр.: тестамент, дереликција - тачније одрицање од права својине, јавно обећање награде).

ЈЕМСТВО - у грађанском праву средство обезбеђења потраживања, тачније одговорност трећег лица повериоцу за испуњење обавезе главног дужника, која подразумева право повериоца да у случају да дужник не испуни обавезу, а у појединим случајевима и пре него што затражи испуњење обавезе од стране дужника, да захтева испуњење доспеле обавезе дужника од јемца (у кривичнопроцесном праву – мера за обезбеђење присуства окривљеног у кривичном поступку која увек гласи на новчани износ, а која се примењује само када окривљеног треба ставити у притвор или се већ налази у притвору због бојазни да ће побећи).

ЈЕМСТВО у кривичном поступку – мера за обезбеђење присуства окривљеног у кривичном поступку која увек гласи на новчани износ, а која се примењује само када окривљеног треба ставити у притвор или се већ налази у притвору због бојазни да ће побећи.

ЈУРИСДИКЦИЈА – делокруг судске власти.

ЈУРИСПРУДЕНЦИЈА – означава и судску праксу и правну науку.

К

КАЗНА – врста кривичних санкција која се изриче кривично одговорним учиниоцима кривичних дела. Она се изриче у границама прописаним законом за учињено дело, а блажа или строжа казна од прописане може се изрећи само под условима предвиђеним кривичним законом.

КАЗНЕНА ЕВИДЕНЦИЈА – евиденција о изреченим казнама, мерама упозорења и ослобођењу од казне коју води Министарство унутрашњих послова. Подаци из ове евиденције могу се давати само органима и под условима који су одређени законом (нпр. суду и јавном тужилаштву у вези са кривичним поступком који се води против раније осуђиваног лица, органима који учествују у поступку давања амнестије и помиловања).

КАЗНЕНО-ПОПРАВНЕ УСТАНОВЕ – установе у којима се извршава казна затвора. Ове установе се деле на: казнено-поправне домове, окружне затворе и затворе (према времену трајања казне), опште и посебне (према категорији осуђеника), затвореног, полуотвореног и отвореног типа (према степену обезбеђења).

КАМАТА - накнада коју је једна страна дужна дати другој за употребу њених замењивих ствари (главнице - новца). Камата је акцесорне природе што подразумева да је везана за главни дуг, па престанком дуга престаје да тече и камата. Може бити уговорна (да произилази из уговора) или законска (када произилази из закона).

КАПАРА - акцесорна обавеза којом се дужник обавезује повериоцу да му као знак да је уговор закључен и ради обезбеђења испуњења обавезе, преда део новца или других замењивих ствари. Уговор се сматра закљученим уколико је камата дата, осим ако нешто другачије није одређено.

КВАЛИФИКОВАНА КРИВИЧНА ДЕЛА – кривична дела која представљају тежи облик неког другог, основног кривичног дела, а које поред елемената које садржи основни облик кривичног дела имају и неке друге елементе који дају тежи облик, па је услед тога за такво дело прописана тежа казна. Кривично дело може бити квалификовано тежом последицом или нарочитом околношћу.

КЛЕВЕТА - саопштавање или преношење неистинитих чињеница које могу да наруше част или углед одређеног лица.

КОДИФИКАЦИЈА - у ширем смислу свако потпуно законско уређивање једне правне области, без обзира да ли је остварено путем једног или више законских аката; у ужем смислу то је уређивање једне области права свеобухватним законом, који се још назива законик.

КОЛЕКТИВНО КРИВИЧНО ДЕЛО – карактерише спремност, склоност учиниоца истих или истоврсних кривичних дела да понављају одређену криминалну делатност. Оваква дела се могу вршити у виду заната, занимања или из навике (нпр. надрилекарство, надриапотекарство, насилничко понашање).

КОНФЕСОРНА ТУЖБА – тужба која служи за заштиту права службености, којом титулар права службености захтева заштиту у случају одузимања или ометања његове мирне државине.

КОНКЛУДЕНТНЕ РАДЊЕ – радње којима се воља једног лица манифестује на посредан али очигледан начин (покретима, мимиком, очигледним нечињењем).

КРАЈЊА НУЖДА – ситуација у којој једно лице да би спасило добро коме прети опасност повреди или уништи добро другог лица и томе учини кривично дело. Неће постојати кривично дело под условом да је опасност која је претила била истовремена, стварна и неискривљена, да је потицала од природних сила, животиња или човека и да је претила било ком правном добру, а при том се опасност није могла одклонити на други начин, док учињено зло није веће од зла које је претило (основ за искључење кривичног дела и ослобађање одговорности у грађанском праву).

КРИВИЧНА ОДГОВОРНОСТ – кривично је одговоран учинилац кривичног дела који је урачунљив и који је кривично дело учинио са умишљајем или из нехата. За кривично дело учињено из нехата учинилац је кривично одговоран

само кад то закон одређује. Постојање кривичне одговорности је неопходна претпоставка за изрицање одређених кривичних санкција, пре свега казне. Кривична одговорност (урачунљивост и виност) може се степеновати што може имати одређене импликације на плану одмеравања казне и избора кривичне санкције.

КРИВИЧНА ПРИЈАВА – најчешћи, али не и једини, извор сазнања да је учињено кривично дело које се гони по службеној дужности. Подноси се надлежном јавном тужиоцу, писмено или усмено, али су и други органи (полиција, суд, ненадлежни јавни тужилац) дужни да приме кривичну пријаву и доставе је надлежном тужиоцу.

КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ – принудне мере које учиниоцима кривичних дела изричу кривични судови у кривичном поступку. Морају бити прописане законом а имају за циљ сузбијање криминалитета. Постоје четири врсте кривичних санкција: казне, мере упозорења (условна осуда и судска опомена), мере безбедности и васпитне мере.

КРИВИЧНО ДЕЛО – дело човека које је законом одређено као кривично дело, које је противправно, друштвено опасно и учињено са виошћу.

КРИВИЧНО ПРАВО – систем законских прописа којима су инкриминисана одређена понашања, предвиђене претпоставке кривичне одговорности и системи и услови изрицања кривичних санкција.

КРИВИЧНОПРОЦЕСНЕ РАДЊЕ – законом регулисане делатности учесника у кривичном поступку.

КРИВИЧНОПРОЦЕСНИ СУБЈЕКТИ (УЧЕСНИЦИ) – лица која имају одређена права или дужности у поступку (суд, тужилац, окривљени, записничар, сведоци, вештаци, тумачи...).

КРИВИЧНО ПРОЦЕСНО ПРАВО – систем законских прописа који су од значаја за вођење кривичног поступка. Његовом применом обезбеђује се реализација материјалног кривичног права.

КРИМИНАЛИТЕТ – укупност извршених кривичних дела у одређеним временским и просторним димензијама.

КРИМИНАЛНА ПОЛИТИКА – наука и вештина која се бави различитим начинима на које организовано друштво треба да одговори на криминалитет.

КРИМИНОГЕНИ ФАКТОРИ – услови и узроци криминалног понашања.

CLAUSULA INTABULANDI – изричита изјава воље земљишнокњижног претходника, односно лица чије се земљишнокњижно право укида, ограничава или оптерећује, којом пристаје на укњижбу.

Л

ЛИТИСПЕНДЕНЦИЈА - постоји када се пред неким судом води парница између истих странака поводом исте правне ствари.

ЛИЧНА ПРАВА - субјективна права на личним добрима (нпр.: право на живот, право на телесни интегритет, право на приватност) која су нераскидиво повезана са субјектом права, физичким или правним лицем.

М

МАЛОЛЕТНИЦИ - лица која нису навршила 18 година живота и као непунолетна лица немају пуну и неограничену пословну способност. У кривичном праву - посебна категорија учинилаца кривичних дела који су у време извршења кривичног дела навршили 14, а нису навршили 18 година (млађи малолетници 14-16, старији малолетници 16-18), а којима се од кривичних санкција могу изрећи васпитне мере и малолетнички затвор).

МАНЕ ВОЉЕ - недостаци у правном послу, изјави воље учињеној у намери да се створи, промени или угаси грађанско-правни однос. Воља подразумева свест изјавиоца о правним последицама изјаве, због чега изјава мора бити учињена слободно. Уколико воља није изјављена слободно или ако изјавилац није имао тачну представу о некој релевантној околности, говори се о манама воље, које су разлог за рушљивост правног посла. Мане воље су: претња, заблуда и превара. Основ за рушљивост уговора уколико се истакну у судском поступку у одређеном року.

МАТЕРИЈАЛНА ШТЕТА (имовинска штета) – умањење нечије имовине - обична штета и спречавање њеног повећања – измакла корист, изгубљена добит која се могла основано очекивати.

МЕРИТОРНА СУДСКА ОДЛУКА – одлука суда о предмету спора којом се одлучује о основаности тужбеног захтева. По правилу је мериторна судска одлука пресуда, али понекад то може бити решење (решење којим је одлучено по тужби за сметање поседа).

МЕЂУЗАКОНИ – закони који су донети после извршења кривичног дела а престали су да важе пре доношења правноснажне пресуде. Ови закони се узимају у обзир приликом одређивања блажег закона у кривичном поступку.

МЕРЕ БЕЗБЕДНОСТИ – посебна врста кривичних санкција чија је сврха отклањање стања и услова који могу утицати да учинилац кривичног дела и убудуће врши кривична дела.

МЕРИТУМ у кривичном поступку – главни предмет одлучивања у кривичном поступку – одлука о питању да ли постоји кривично дело, да ли је учинилац кривично одговоран, да ли постоје услови за изрицање кривичне санкције.

МЕСТО ИЗВРШЕЊА КРИВИЧНОГ ДЕЛА – место где је учинилац радио или био дужан да ради, као и место где је последица наступила.

МИРОВАЊЕ ПОСТУПКА – застој парничног поступка. Наступа када се обе странке пре закључења главне расправе о томе споразумеју, када обе странке изостану са припремног рочишта или рочишта за главну расправу на које су уредно позване, када обе странке на рочишту неће да расправљају, као и када једна странка која је уредно позвана изостане, а друга предложи мировање или када не дође само тужилац, а не предложи доношење пресуде због изостанка. Мировање има исте последице као и прекид поступка, осим што законски рокови не престају да теку. Поступак мирује док једна странка не предложи да се настави, и тај предлог се не може ставити пре него што протекне 3 месеца од дана када је наступило мировање. Уколико ниједна од странака у року од 4 месеца од дана када је наступило мировање не стави предлог за наставак поступка, сматра се да је тужба повучена.

МИРЕЊЕ БРАЧНИХ ДРУГОВА - фаза бракоразводног поступка која има за циљ да се утврди да ли има изгледа да се поремећаји у браку превазиђу. Према Закону о браку и породичним односима надлежност за мирење брачних другова подељена је између суда и органа старатељства у зависности од тога да ли у браку има малолетне деце – када је искључиво надлежан орган старатељства или у случају када нема малолетне деце када је надлежан суд.

МЛАЂА ПУНОЛЕТНА ЛИЦА – посебна категорија учинилаца кривичних дела који су у време извршења дела били пунолетни (навршили 18 година), а у време суђења нису навршили 21 годину. Њима се под одређеним условима може изрећи васпитна мера.

Н

НАЧЕЛО ЛЕГАЛИТЕТА – основни принцип кривичног права, према коме кривично дело и кривична санкција морају бити прописани законом пре извршења кривичног дела (*nullum crimen, nulla poena sine lege*).

НАДЛЕЖНОСТ СУДА - овлашћење суда да поступа у одређеној правној ствари. Судска надлежност се дели на: стварну, месну и функционалну надлежност.

Стварна надлежност подразумева правила којима се одређује који је од судова на територији републике надлежан за поступање у одређеној правној ствари, нпр. да ли је надлежан окружни или општински суд. Правила за одређивање стварне надлежности одређена су Законом о уређењу судова којим су одређене врсте судова у Републици Србији и њихова стварна надлежност.

Месна надлежност подразумева утврђивање који је од стварно надлежних судова надлежан за поступање у одређеној правној ствари (нпр. основно је правило у парничном поступку да је месно надлежан онај суд на чијој територији тужени има пребивалиште односно боравиште, док је у кривичном поступку основно правило да је месно надлежан суд на чијој је територији кривично дело извршено или покушано).

Функционална надлежност подразумева врсту надлежности којом се одређује поступање у оквиру стварно и месно надлежног суда, односно да ли је за поступање надлежно судско веће и какав је састав тог већа (да ли је трочлано или петочлано веће, да ли је састављено само од судија или од судија и судија поротника и сл.) или је за поступање надлежан судија појединац.

НАСЛЕДНА ИЗЈАВА - изјава воље којом неко лице прихвата своје наслеђе или га се одриче. У нашем праву заоставштина се стиче моментом смрти оставиоца, што не искључује могућност лица да прихвати наслеђе или да га се одрекне. Уколико наследник не да наследну изјаву сматра се да се прихватио наслеђа.

НАСЛЕДНИ РЕД чини група лица, сродници и брачни друг оставиоца чије је наследно право одређено законом. Наследни редови постоје само код законског наслеђивања, па се зато увек говори о законском или нужном наследном реду.

НАСЛЕДНИК - физичко или правно лице које на основу законског или тестаменталног наслеђивања наслеђује оставиоца. У нашем праву физичка лица могу бити законски и тестаментални наследници, а правна лица само тестаментални наследници, са изузетком државе која може да наследи као последњи законски наследник.

НАСЛЕДНИЧКА ЗАЈЕДНИЦА настаје тренутком делације (смрти оставиоца) између свих универзалних наследника оставиоца, без обзира на основ позивања на наслеђе.

НАСЛЕДНО ПРАВО - грана грађанског права и представља скуп правних прописа који уређују наслеђивање. У субјективном смислу представља право одређеног лица да на основу објективног наследног права стекне одређена права из заоставштине оставиоца.

НАСЛЕЂЕ или заоставштина је имовина једног лица која по правилима наследног права прелази у тренутку делације са оставиоца на наследнике.

NE BIS IN IDEM – забрана поновног покретања кривичног поступка ако је кривична ствар (исти окривљени и исто кривично дело) већ правноснажно пресуђена.

НЕЗНАТНА ДРУШТВЕНА ОПАСНОСТ – основ који искључује постојање кривичног дела иако дело садржи сва законска обележја, због тога што је дело малог значаја а штетне последице су незнатне или су изостале.

НЕПОСРЕДНА ОПТУЖНИЦА – оптужница која се подиже без спровођења истраге уколико прикупљени подаци који се односе на кривично дело и учиниоца пружају довољно основа за оптужење и без спровођења истраге.

НЕХАТ – блажи облик виности од умишљаја, чија је суштина у пропуштању дужне и могуће пажње на страни учиниоца. За кривично дело учињено уз нехата учинилац је кривично одговоран само кад то закон изричито одређује.

НЕСВЕСНИ НЕХАТ – облик виности код кога учинилац није свестан могућности наступања забрањене последице, иако је према околностима и према својим личним својствима био дужан и могао бити свестан те могућности.

НЕУРАЧУНЉИВОСТ – основ који искључује кривичну одговорност због посебних својстава учиниоца кривичног дела. Неурачунљив је учинилац који или није могао да схвати значај свог дела или није могао да управља својим поступцима услед трајне или привремене душевне болести, привремене душевне поремећености или заосталог душевног развоја. Неурачунљивом учиниоцу може бити изречена само једна од две мере безбедности – обавезно психијатријско лечење и чување у здравственој установи или обавезно психијатријско лечење на слободи.

НЕГАТОРНА ТУЖБА - тужба за заштиту права својине у случају узнемиравања, сметања власника да врши своје право. Негаторна тужба је тужба власника ствари против лица које га узнемирава у вршењу права својине.

НЕМАТЕРИЈАЛНА ШТЕТА - врста штете која настаје наношењем другог физичког или психичког бола, односно страха. Накнада нематеријалне штете подразумева накнаду за претрпљени страх, претрпљене физичке болове и душевне болове због умањења животне активности, наружености, повреде части и угледа, смрти блиског лица...

НОВЧАНА КАЗНА – имовинска казна која се састоји у плаћању одређеног новчаног износа од стране осуђеног лица. У случају да се новчана казна не може наплатити ни принудним путем, она може бити замењена казном затвора.

НУЖНА ОДБРАНА – одбрана која је неопходно потребна да учинилац од себе или другог одбије истовремени противправни напад, при чему је учинилац својом радњом остварио елементе бића неког кривичног дела. Она искључује постојање кривичног дела уколико је напад био противправан, стваран, потицао од човека и био уперен против било ког правног добра, а одбрана истовремена са нападом, управљена против нападача и неопходно потребна за одбијање напада.

О

ОБДУКЦИЈА – преглед леша првенствено ради утврђивања узрока смрти.

ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ДОКАЗА – радња прибављања и извођења доказа за које се претпоставља да могу бити релевантни за одлучивање о тужбеном захтеву. Поступак обезбеђења доказа предузима се пре него што би доказивање по редовном току ствари било изведено у ситуацији када постоји оправдана бојазан или опасност да се одређени докази касније неће моћи извести.

ОБИЧАЈ - неписано, опште правило понашања прихваћено од стране припадника одређене друштвене заједнице.

ОБИЧАЈНО ПРАВО - скуп правних обичаја, односно правила насталих дуготрајним упражњавањем истог начина понашања који је прихваћен од стране припадника одређене друштвене заједнице, а прати их свест о правној обавезности.

ОБЈЕКАТ КРИВИЧНОГ ДЕЛА – добро заштићено кривичним правом против којег је управљено кривично дело (нпр. живот, слобода, имовина, част, углед).

ОБЈЕКАТ РАДЊЕ КРИВИЧНОГ ДЕЛА – лице или ствар према коме је управљена радња извршења кривичног дела, односно на коме се та радња мора предузети да би објекат кривичног дела био угрожен или повређен.

ОБЛИГАТОРНОСТ (ЛЕГАЛИТЕТ) КРИВИЧНОГ ГОЊЕЊА – дужност јавног (државног) тужиоца да предузме кривично гоњење када постоје докази да је учињено кривично дело које се гони по службеној дужности.

ОБЛИГАЦИОНИ ОДНОС - грађанско правни однос између два лица која се називају поверилац и дужник који подразумева да поверилац има право да захтева од дужника добровољно или судско испуњење обавезе, а дужник има обавезу да то испуни. Основне карактеристике тог односа јесу да је то правни однос између тачно одређених лица који производи правно дејство само између странака (релативно дејство), да има имовински садржај и да подразумева обавезу испуњења која се може тражити судским путем. Само изузетно постоје облигације које немају судску заштиту и то су тзв. природне или натуралне облигације.

ОБЛИГАЦИОНО ПРАВО – грана грађанског права која подразумева систем правних норми којима се уређују облигациони односи.

ОБЈЕКТИВНА ОДГОВОРНОСТ у грађанском праву (*одговорност без кривице*) - подразумева обавезу лица да надокнади штету иако је оно није проузроковало, већ је проузроковало друго лице или нека ствар. То је одговорност родитеља или старатеља за штету коју проузрокује дете, одговорност предузећа за штету коју је проузроковао радник у вршењу своје делатности, одговорност за штету од опасне ствари или опасне делатности ...

ОБУСТАВА И ПРЕКИД ЗАСТАРЕЛОСТИ – обустава застарелости састоји се у томе што за време док постоји сметња која је довела до обуставе не тече рок застарелости, а престанком те сметње застарелост наставља да тече и урачунава се у застарелост и оно време које је протекло до наступања те сметње; прекид застарелости се састоји у томе што рок застарелости почиње поново да тече а раније протекло време пре наступања прекида не урачунава се у рок застарелости.

ОБУСТАВА КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА – начин окончања кривичног поступка (због смрти окривљеног или његовог трајног душевног обољења после учињеног кривичног дела, због одустанка тужиоца од кривичног гоњења, због тога што дело које је предмет оптужбе није кривично дело, због постојања околности које искључују кривичну одговорност, ако је кривично гоњење застарело, ако је кривично дело обухваћено амнестијом или помиловањем, ако постоје друге околности које трајно искључују кривично гоњење, ако нема довољно доказа).

ОДГОВОРНОСТ ПО ОСНОВУ КРИВИЦЕ у грађанском праву (*субјективна одговорност*) подразумева обавезу накнаде штете коју је штетник проузроковао намерно или непажњом. Субјективна одговорност је заснована на кривици штетника и значи да је свако дужан надокнадити штету коју је проузроковао намерно или услед непажње. Услови субјективне одговорности су: настанак штете, противправност радње, узрочна веза између радње штетника и настанка штете и кривица штетника.

ОДГОВОР НА ТУЖБУ - парнична радња туженог којим се тужени изјашњава о наводима тужбе и предлаже доказе у своју корист. Уколико суд оцени да је тужбом и одговором на тужбу главна расправа довољно припремљена може заказати одмах рочиште за главну расправу, без припремног рочишта.

ОДМЕРАВАЊЕ КАЗНЕ – избор врсте и мере казне која ће бити изречена учиниоцу кривичног дела.

ОДМЕРАВАЊЕ КАЗНЕ ЗА СТИЦАЈ – за кривична дела у стицају изриче се јединствена казна која се базира на претходно одмереним, односно

утврђеним казнама за свако од кривичних дела у стицају, од којих се потом формира једна казна.

ОКРИВЉЕНИ (у ужем смислу) – лице против кога је донето решење о спровођењу истраге, или је подигнута оптужница, оптужни предлог или приватна тужба.

ОКРИВЉЕНИ (у ширем смислу) – општи назив за окривљеног (у ужем смислу), оптуженог и осуђеног.

ОЛАКШАВАЈУЋЕ И ОТЕЖАВАЈУЋЕ ОКОЛНОСТИ – околности које утичу да се суд унутар законом прописаних граница казне за одређено кривично дело определи за мању или већу меру казне или блажу казну.

ОПОЗИВАЊЕ УСЛОВНЕ ОСУДЕ – изрицање казне затвора утврђене у условној осуди у случају новоучињеног кривичног дела, раније учињеног кривичног дела или неиспуњења одређених обавеза.

ОПОЗИВАЊЕ УСЛОВНОГ ОТПУСТА – извршење казне затвора у случају када учинилац за време док је на условном отпусту изврши ново кривично дело или се открије да је учинио кривично дело пре него што је условно пуштен.

ОПОРТУНИТЕТ КРИВИЧНОГ ГОЊЕЊА – изузетак од принципа облигаторности (легалитета) кривичног гоњења који представља овлашћење јавног (државног) тужиоца да не покрене кривични поступак иако постоје докази да је одређено лице учинило кривично дело, када сматра да је то целисходно (опортуно).

ОПТУЖБА – генусни појам за оптужницу, оптужни предлог и приватну тужбу – захтев овлашћеног тужиоца (државног, оштећеног као тужиоца или приватног тужиоца) упућен суду како би се против одређеног лица због основане сумње да је учинило кривично дело одржао главни претрес и донела пресуда.

ОПТУЖЕНИ – лице против кога је оптужница ступила на правну снагу.

ОПТУЖНИ ПРЕДЛОГ – оптужни акт јавног (државног) тужиоца или оштећеног као тужиоца у скраћеном поступку (за кривична дела за која је прописана казна затвора до три године).

ОПТУЖНИЦА - оптужни акт јавног (државног) тужиоца или оштећеног као тужиоца у редовном кривичном поступку (за кривична дела за која је прописана казна затвора преко три године).

ОСЛОБАЂАЊЕ ОД ПЛАЋАЊА ТРОШКОВА ПОСТУПКА јесте институт грађанског права који подразумева да ће суд странку ослободити од обавезе накнаде трошкова парничног поступка, уколико је имовно стање странке такво, да их она не може сносити без штете по нужно издржавање своје или своје породице. Ослобођење од плаћања трошкова обухвата ослобођење од плаћања таксе, предујма за трошкове сведока, вештачења, увиђаја или судских огласа.

ОСЛОБОЂЕЊЕ ОД КАЗНЕ – право суда да учиниоцу кривичног дела, којег прогласи кривим у осуђујућој пресуди, не изрекне казну. Пресуда којом се учинилац ослобађа од казне уводи се у казнену евиденцију, а учинилац се сматра осуђиваним.

ОСТАВИНСКИ ПОСТУПАК - поступак пред судом у коме се утврђују наследноправне последице оставиочеве смрти. У том поступку утврђује се састав и вредност заоставштине, наследници, њихови наследни делови, предузимају се мере за заштиту заоставштине као што је попис и процена заоставштине, одређивање привремених мера за обезбеђење заоставштине и сл.

ОСУМЊИЧЕНИ – лице према коме је пре покретања кривичног поступка (пре доношења решења о спровођењу истраге) надлежни државни орган

предузео неку радњу због постојања основа сумње да је извршио кривично дело.

ОСУЂЕНИ – лице за које је правноснажном пресудом или правноснажним решењем о кажњавању утврђено да је кривично одговорно за одређено кривично дело.

ОФИЦИЈЕЛНОСТ – начело кривичног поступка које означава да ће јавни (државни) тужилац покренути и водити кривични поступак независно од воље оштећеног.

ОЦЕНА ДОКАЗА – фаза доказног поступка која се састоји у вредновању сваког доказа појединачно и у вези са осталим доказима.

ОШТЕЋЕНИ – лице чије је какво лично или имовинско право кривичним делом угрожено или повређено. У кривичном поступку оштећени као кривичнопроцесни субјект може обављати различите функције: приватног тужиоца, оштећеног као тужиоца, потенцијалног тужиоца, сведока, подносиоца имовинскоправног захтева.

ОШТЕЋЕНИ КАО ТУЖИЛАЦ – оштећени који је стекао својство овлашћеног тужиоца тако што је преузео кривично гоњење од јавног (државног) тужиоца који није покренуо кривични поступак за кривично дело које се гони по службеној дужности или је од таквог гоњења одустао.

П

ПАРИЦИОНИ РОК – рок за добровољно извршење чинидбе који суд одређује у изреци пресуде. Истеком паричног рока наступа извршност судске одлуке или поравнања.

ПАРНИЧНА СПОСОБНОСТ - својство странке да пуноважно предузима све радње у поступку и да радње супротне стране имају дејство према њој. Према Закону о парничном поступку парнична способност је везана за пословну способност, тако да је парнично способна она странка која има пословну способност.

ПАРНИЧНИ ТРОШКОВИ - издаци учињени током парничног поступка. Током поступка свака странка сноси трошкове које је проузроковала својим радњама, као и трошкове извођења доказа. Приликом доношења одлуке суд је у обавези да одлучи о трошковима, при чему је основно правило да трошкове поступка сноси она странка која у спору није успела.

ПОВРАТ – појава која постоји када осуђени (лице коме је изречена казна, условна осуда, судска опомена или ослобођење од казне) поново изврши кривично дело.

ПОВРАЋАЈ У ПРЕЂАШЊЕ СТАЊЕ - институт процесног права који омогућава странкама да отклоне негативне последице настале услед пропуштања одређене парничне радње. Да би се дозволио повраћај у пређашње стање потребно је да је странка пропустила одређену радњу и услед тога изгубила право на предузимање те радње, да постоје оправдани разлози за пропуштање, да је странка у року од 15 дана од дана престанка разлога који је проузроковао пропуштање, од дана сазнања за пропуштање, али се повраћај може захтевати најкасније 3 месеца од дана пропуштања. Предлог за повраћај у пређашње стање по правилу не утиче на ток парнице, али суд може донети одлуку да се поступак прекине до правноснажности решења о предлогу.

ПОВРАЋАЈ У ПРЕЂАШЊЕ СТАЊЕ – правно средство које омогућава отклањање штетних последица насталих по учесника у поступку, пропуштањем законом прописаног рока за предузимање одређене процесне радње, дозвољавањем да ту радњу накнадно предузме, под условом да је до пропуштања рока дошло из оправданих разлога.

ПОДСТРЕКАВАЊЕ – облик саучесништва који се састоји у умишљајном стварању или учвршћивању одлуке код другог лица да изврши кривично дело, услед чега то дело и буде остварено или макар покушано.

ПОКУШАЈ – са умишљајем започето али недовршено кривично дело, фаза извршења кривичног дела за коју је карактеристичан изостанак последице кривичног дела.

ПОМАГАЊЕ - облик саучесништва који се састоји у умишљајном пружању помоћи извршиоцу кривичног дела.

ПОМИЛОВАЊЕ – акт који у форми решења, поименично одређеном лицу даје ослобођење од кривичног гоњења, потпуно или делимично ослобођење од извршења казне, замењује изречена казна блажом казном или условно осудом, одређује брисање осуде или укидање односно краће трајање правних последице осуде или мере безбедности.

ПОТЕРНИЦА – наредба органа надлежног за издавање потернице која се доставља органима унутрашњих послова ради извршења, а чији је циљ проналажење и довођење окривљеног или осуђеног лица које се налази у бекству.

ПОВЛАЧЕЊЕ ТУЖБЕ је једнострана и неопозива изјава воље тужиоца којом одустаје од захтева да суд одлучи о предмету тужбеног захтева. Након повлачења тужбе суд доноси решење којим се утврђује да је тужба повучена, с тим да тужилац има право да поново поднесе тужбу против истог лица у истој правној ствари. Повлачење је могуће делимично, смањењем тужбеног захтева или одустајањем од захтева да суд одлучи о делу тужбеног захтева.

ПОДНЕСАК је писмено које садржи процесне радње странака предузете ван рочишта. Под поднеском се подразумевају: тужбе, предлог за извршење, одговор на тужбу, жалба, ревизија...

ПОНАВЉАЊЕ ПАРНИЧНОГ ПОСТУПКА – ванредни правни лек који се може поднети против правноснажне одлуке суда, из разлога који су јасно одређени законом. Повреде поступка које су разлог за понављање су оне које имају карактер апсолутно битних повреда поступка. Понављање поступка се никада не може тражити због погрешне примене материјалног права.

ПОРОДИЧНО ПРАВО - грана грађанског права која подразумева систем правних норми којима се уређују лични и имовински односи између чланова породице, односно односи између лица међусобно повезаних браком, сродством, усвојењем, старатељством, ванбрачном заједницом.

ПОСЛОВНА СПОСОБНОСТ – способност неког лица да закључује пуноважне правне послове, односно да даје изјаве воље које имају грађанскоправно дејство. Према нашем праву пословна способност се стиче по правилу са навршених 18 година живота, односно пунолетством.

ПОСТУЛАЦИОНА СПОСОБНОСТ – способност неког лица, односно странке да може самостално, без пуномоћника предузимати парничне радње пред судовима, без обзира на њихов степен. У нашем праву постулациона способност претпоставља пословну способност.

ПОУКА О ПРАВНОМ ЛЕКУ јесте упутство које суд наводи у писмено израђеној одлуци, упозоравајући странку који правни лек може изјавити против одређене одлуке, у ком року и ком суду.

ПРАВНА ЗАБЛУДА – заблуда о противправности, односно заблуда о забрањености дела која постоји када учинилац није знао да је то што ради правно забрањено.

ПРАВНА ПОМОЋ – предузимање појединих кривичнопроцесних радњи од стране процесног органа који не води поступак, а по молби процесног органа који води поступак.

ПРАВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ОСУДЕ – посебан институт кривичног права до чије примене долази по сили закона, осудом на одређену казну или за

одређено дело, а састоје се или у забрани стицања одређених права или у престанку, односно губитку одређених права.

ПРАВНИ ЛЕКОВИ – процесне радње овлашћених лица предузете у циљу укидања или преиначења одлуке донете у кривичном поступку, новом судском одлуком.

ПРАВНО РЕЛЕВАНТНО ЧИЊЕНИЧНО СТАЊЕ – скуп чињеница на које се непосредно примењују одредбе материјалног и процесног кривичног законодавства.

ПРАВНОСНАЖНОСТ СУДСКИХ ОДЛУКА – својство које судске одлуке стичу када се више не могу побијати жалбом или када жалба није дозвољена.

ПРЕИНАЧЕЊЕ ПРЕСУДЕ – другачије одлучивање вишег суда о главном предмету одлучивања у кривичном поступку, када су одлучне чињенице правилно утврђене, односно када није потребно утврђивање нових чињеница.

ПРЕЈУДИЦИЈАЛНА ПИТАЊА – правна питања за чије је решење надлежан суд у другом поступку или неки други државни орган, а од чијег претходног решења зависи примена кривичног закона.

ПРЕКИД ЗАСТАРЕЛОСТИ - прекид тока застарелости за одређено време, чијим протеком застарелост почиње тећи изнова, а време које је протекло до прекида застарелости се поништава. До прекида долази сваком радњом надлежног државног органа предузетом у циљу гоњења учиниоца, односно у циљу извршења изречене кривичне санкције.

ПРЕКЛУЗИВНИ РОКОВИ – рокови чијим протеком учесник у поступку губи право на вршење процесне радње чије обављање закон везује за преклузивни рок.

ПРЕКОРАЧЕЊЕ ОПТУЖБЕ – последица непоштовања идентитета пресуде и оптужбе.

ПРЕСУДА – одлука којом суд одлучује о захтеву овлашћеног тужиоца, односно о постојању кривичног дела, о кривичној одговорности учиниоца и о постојању услова за изрицање кривичне санкције.

ПРЕТПОСТАВКА НЕВИНОСТИ – уставно и законско начело према коме нико не може бити сматран кривим за кривично дело док то не буде утврђено правноснажном судском пресудом.

ПРИВАТНА КРИВИЧНА ТУЖБА – оптужни акт приватног тужиоца за кривична дела за која је изричито законом предвиђено да се гоне по приватној тужби.

ПРИВИЛЕГОВАНА КРИВИЧНА ДЕЛА – кривична дела која представљају лакши облик неког другог, основног кривичног дела и то тако што поред елемената које садржи основни облик кривичног дела имају и неке друге елементе који дају лакши облик, услед чега је за њега прописана блажа казна.

ПРИПРЕМНЕ РАДЊЕ – фаза остварења кривичног дела које се врши са умишљајем, обухвата предузимање оних делатности које омогућавају, олакшавају извршење кривичног дела, односно којима се стварају услови за непосредно извршење кривичног дела.

ПРИТВОР – мера за обезбеђење присуства окривљеног и за несметано вођење кривичног поступка.

ПРОДУЖЕНО КРИВИЧНО ДЕЛО – више истоврсних кривичних дела која се због међусобне повезаности (исти учинилац, временски континуитет) посматрају као једно кривично дело.

ПРОТИВПРАВНОСТ – општи елемент сваког кривичног дела, који означава да је одређено понашање у супротности са законском нормом.

ПРОТИВТУЖБА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ – може се поднети само ако је подигнута приватна тужба због кривичног дела увреде; подноси је окривљени против тужиоца који му је увреду нанео истом приликом.

ПУНОМОЋНИК У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ – потпуно пословно способно лице преко којег оштећени и његов законски заступник могу вршити своја права у поступку.

ПРАВНА СПОСОБНОСТ - подобност одређеног правног субјекта да буде ималац права и обавеза.

ПРАВНИ ЛЕК - радња странке или другог овлашћеног лица којом се побија судска одлука, тражи њено преиначење или укидање. Правни лекови имају контролну улогу јер омогућавају да виши суд испита начин вођења поступка и одлуку нижег суда и интересну улогу јер омогућава да се одлука суда којом је одлучено у корист једне од странака још једном преиспита. Истовремено подношење правних лекова има за последицу уједначавање судске праксе, односно заузимање ставова поводом примене или тумачења одређених правних правила.

ПРАВНО ЛИЦЕ - организација која има својство субјекта права, тј. имаоца права и обавеза (нпр. предузеће).

ПРАВНОСНАЖНОСТ - својство судске одлуке које означава да је њом на несумњив начин решен спорни правни однос.

ПРЕСУДА - одлука суда којом се мериторно и коначно одлучује о тужбеном захтеву. Доноси се, по правилу, по окончању главне и јавне расправе и њоме се решава предмет спора.

ПРЕТХОДНО ПИТАЊЕ - правно питање које је од значаја за доношење одлуке о тужбеном захтеву. Подразумева питање постојања односно непостојања одређеног правног односа условљавајућег за исход парничног поступка.

ПРИПРЕМНО РОЧИШТЕ - факултативни стадијум парничног поступка који се спроводи у циљу припремања главне расправе. По правилу се заказује пред судовима опште надлежности и не заказује у споровима из надлежности судије појединца.

ПРОТИВТУЖБА у грађанском поступку – тужба туженог против тужиоца из првобитне парнице, којом тужени истиче нови самостални тужбени захтев. Тужени има право да подигне противтужбу до окончања главне расправе по тужби тужиоца. Она је допуштена ако је противтужбени захтев у вези са тужбеним захтевом, ако захтев из противтужбе има прејудицијални карактер у односу на тужбу или ако се ради о захтевима који се могу пребити.

ПУНОМОЋЈЕ је овлашћење за заступање које властодавац даје пуномоћнику и може бити дато у писменој форми или усмено.

Р

РАДНО ПРАВО - посебна грана права која представља скуп правних норми који регулишу индивидуалне и колективне радне односе, као и односе у непосредној вези с радом.

РАЗВОД БРАКА - начин престанка брака за живота супружника из разлога и на начин прописан Законом о браку и породичним односима.

РЕКОНСТРУКЦИЈА – доказна радња која се састоји у понављању радњи или ситуација у условима под којима се према изведеним доказима догађај одиграо, ради проверавања изведених доказа или утврђивања чињеница које су од значаја за разјашњење ствари.

РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА – систем мера које се примењују према учиниоцима кривичних дела у циљу прихватања модалитета понашања који су у складу са прописаним и прихваћеним облицима понашања друштвене заједнице.

РЕХАБИЛИТАЦИЈА – процес чији је циљ да учиниоцу који је био осуђен омогући да после издржане, опрштене или застареле казне затвора или малолетничког затвора ужива сва права исто као неосуђивана лица.

РЕВИЗИЈА је ванредни правни лек који подноси странка против правноснажне пресуде, са захтевом да се пресуда укине или преиначи.

РЕДОВНИ ПРАВНИ ЛЕКОВИ - правна средства којима странка у поступку захтева укидање или преиначење направноснажних одлука суда. Изјављивање редовног правног лека има суспензивно дејство, односно одлаже правноснажност одлуке а самим тим и њену извршност. Редовни правни лекови су: жалба против пресуде и решења и приговор против платног налога.

РЕИВНДИКАЦИОНА ТУЖБА - својинска тужба, тачније тужба власника ствари којом се тражи повраћај индивидуално одређене ствари од држаоца.

РЕЛАТИВНА ПРАВА - субјективна грађанска права која имају дејство *inter partes*, односно између тачно одређених лица и подразумевају права једног лица да од тачно одређеног лица захтева одређено понашање: предају ствари, исплату суме новца, али и уздржавање од одређеног понашања.

РЕЛАТИВНО БИТНЕ ПОВРЕДЕ ОДРЕДАБА ПАРНИЧНОГ ПОСТУПКА - повреде процесних прописа које су утицале или су могле утицати на доношење правилне и законите одлуке. За разлику од апсолутно битних повреда, ове повреде не доводе увек до укидања судске одлуке, већ само онда када суд оцени да је у конкретној правној ствари проузроковала или је могла проузроковати неправилно или назаконито одлучивање.

РЕШЕЊЕ – судска одлука којом се, по правилу, одлучује о појединим процесним питањима, а не о кривичном предмету у целини, осим када се изриче судска опомена или васпитна мера.

РЕШЕЊЕ је врста судске одлуке којом се у парничном поступку по правилу одлучује о процесним питањима, а само изузетно мериторно решава предмет спора (нпр.: у случају доношења решења о сметању поседа)

РОЧИШТЕ - време намењено усменим парничним радњама странака, на којима странке предузимају одређене парничне радње. Постоје различите врсте рочишта: припремно рочиште, рочиште за главну расправу, рочиште за мирење брачних другова... Рочишта се одређују и у кривичном поступку ради одржавања главног претреса.

РОК - протек времена услед кога правни посао престаје или почиње да производи правна дејства. Рокови се деле на: раскидне и одложне. *Раскидни рок* је онај рок чијим протеком правни посао престаје да производи правно дејство или престаје одређено право. *Одложни рок* је онај рок чијим протеком правни посао почиње да производи правно дејство. Рокови се рачунају на: дане, месеце и године.

РОК У ПАРНИЧНОМ ПОСТУПКУ - временски размак за предузимање одређених радњи у поступку. Деле се на *законске* (који су одређени законом – нпр.: рок за изјављивање жалбе на пресуду је 15 дана) и *судске* (они које одређује суд). По правилу се законски рокови не могу продужити и њихово пропуштање значи да се пропуштена радња више не може предузети (преклузивни рокови), док се законски рокови могу продужити и немају преклузивно дејство. У кривичном поступку такође се у одређеним роковима предузимају одређене процесне радње.

С

САИЗВРШИЛАШТВО – облик саучесништва који постоји када више лица свесних заједничког деловања учествују у радњи извршења или на други начин заједнички учине кривично дело.

САУЧЕСНИШТВО – учешће више лица, свесних заједничког деловања, у извршењу кривичног дела.

СВЕДОЦИ – лица за која постоји вероватноћа да ће суду моћи да дају обавештења о некој околности од значаја за кривични поступак.

СВЕСНИ НЕХАТ – облик виности код којег је учинилац свестан да услед његовог чињења или нечињења може наступити забрањена последица, али олако држи да последица неће наступити или да ће моћи спречити њено наступање.

СИРОМАШКО ПРАВО – право окривљеног и оштећеног као тужиоца који су лошег имовинског стања да им суд, под одређеним условима, постави браниоца односно пуномоћника, чија награда и нужни издаци падају на терет буџетских средстава.

СЛОЖЕНО КРИВИЧНО ДЕЛО – облик кривичног дела код којег је једно кривично дело састављено од обележја два или више других кривичних дела (нпр. разбојништво је састављено од крађе и принуде).

СЛУЖБЕНОСТИ су стварна права на туђој ствари чији је титулар овлашћен да у одређеној мери користи туђу ствар или да захтева од власника да је на неки начин не употребљава, иако би на то имао право (нпр.: право прелаза преко туђег земљишта, право прогона стоке преко тужег земљишта и сл.)

СМЕТАЊЕ ДРЖАВИНЕ - онемогућавање држаоца ствари да врши фактичку власт на ствари или узнемиравање држаоца у вршењу фактичке власти на ствари.

СОЛИДАРНА ОБЛИГАЦИЈА - облигација са више дужника или поверилаца, која подразумева да сваки дужник има обавезу да испуни дуг у целости, односно сваки поверилац да захтева испуњење целе обавезе, с тим што испуњење обавезе од једног дужника или испуњење једном од поверилаца у целости подразумева да се обавеза гаси.

СПЕЦИЈАЛНА ПРЕВЕНЦИЈА – сврха казне, поред генералне превенције – да се изреченом казном и модалитетом њеног извршења делује на учиниоца кривичног дела да убудуће не врши кривична дела.

СПОРЕДНЕ КАЗНЕ – казне које се могу изрећи само уз главну казну.

СПАЈАЊЕ ПОСТУПАКА подразумева да суд може спојити више парница које теку пред истим судом између истих лица или у којима је исто лице противник разних тужилаца или разних тужених, а у циљу заједничког расправљања, ако би се тиме убрзало расправљање или смањили трошкови.

СРОДСТВО - обичајем или правом призната веза између више лица. С обзиром на чињеницу од које потиче може бити: крвно – заснива се рођењем; тазбинско – заснива се закључењем брака; сродство по усвојењу.

СТВАРНА ЗАБЛУДА – постоји када учинилац кривичног дела у време извршења дела није био свестан неког његовог законом одређеног обележја или када је погрешно сматрао да постоје околности према којима би, да су оне стварно постојале, то дело било дозвољено (нпр. стварна заблуда постоји када одређено лице не зна да је полно заражено па вршењем обљубе зарази друго лице, или када одузима туђу покретну ствар сматрајући да је та ствар напуштена).

СТВАРНА НАДЛЕЖНОСТ – право и дужност суда да спроведе кривични поступак с обзиром на категорију кривичних предмета, односно тежину кривичних дела.

СТИЦАЈ КРИВИЧНИХ ДЕЛА – постојање више кривичних дела истог учиниоца, која нису пресуђена (за разлику од поврата), и за која се води јединствен поступак и изриче јединствена казна.

СТРАНКЕ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ – тужилац и окривљени.

СТАРАЛАЦ - лице коме је непосредно поверено да се стара о личностима, имовини, правима и интересима једног или више лица. Поставља га орган старатељства.

СТАРАТЕЉСКИ ОРГАН (орган старатељства) - државни орган коме је законом поверено обављање послова старатељства.

СТАРАТЕЉСТВО - посебна заштита малолетне деце која нису под родитељским старањем или пунолетних лица која нису способна или нису у могућности да се сама старају о својој личности, правима и интересима.

СТВАР у смислу грађанског права представља део материјалне природе који се налази у људској власти и на којој постоји право својине или неко друго стварно право.

СТВАРНА ЛЕГИТИМАЦИЈА - однос парничних странака према субјективном праву због чије је заштите покренута парница. Странка је стварно легитимисана ако је учесник материјално-правног односа из ког је спор настао. Носилац права има стварну легитимацију, а носилац обавезе има пасивну легитимацију.

СТВАРНА ПРАВА - субјективна права која имају дејство erga omnes и као таква делују према свим лицима, а за свој непосредни објекат имају ствар.

СТВАРНО ПРАВО - грана грађанског права која регулише друштвене односе који за свој непосредни објекат имају ствар.

СТРАНКА У ПОСТУПКУ - субјекат који у своје име или у чије се име тражи од суда пружање правне заштите одређене садржине, као и субјект према коме се та заштита тражи. Странка може бити свако физичко и правно лица, државни (јавни) тужилац.

СУДСКА ОПОМЕНА – посебна кривична санкција која се може изрећи кривично одговорном учиниоцу кривичног дела за које је прописана казна затвора до 1 године или новчана казна, а учињено је под таквим олакшавајућим околностима које га чине особито лаким. Циљ ове санкције је да се избегне примена казне кад год то није нужно ради реализације кривичноправне заштите и када се може очекивати да ће и само упозорење довољно утицати на њега да убудуће не врши кривична дела. Извршава се самим изрицањем.

СУДСКИ ТУМАЧ – лице које посредује у споразумевању суда са учесницима поступка који не знају језик на коме се води поступак или услед неког телесног недостатка не могу редовним путем пратити одвијање кривичног поступка.

СУСВОЈИНА - право својине више лица на одређеној ствари, где једном лицу припада тачно одређени идеални удео који је изражен процентуално или разломком.

СУДИЈА - лице које професионално врши судијску функцију. Судијска функција је стална и подразумева да се судија бира на неодређено време.

СУДИЈА ПОРОТНИК - лице које непрофесионално врши судијску функцију и то може бити пунолетан држављанин Србије и Црне Горе који ужива одговарајући углед.

СУДСКА ПРАКСА - у ширем смислу подразумева све пресуде и судске одлуке, док у ужем смислу подразумева истоветно решавање свих истоврсних случајева од стране свих, или бар највиших судова.

СУДСКИ ДЕПОЗИТ служи за предају новца, хартија од вредности, племенитих метала, драгоцености и других вредних предмета, ради чувања.

СУДСКО ПОРАВНАЊЕ - уговор странака у парници којим се споразумевају о целом или о делу тужбеног захтева који чини предмет спора. Закључује се у писаном облику пред првостепеним судом пред којим тече парница, и може се закључити све до правноснажности судске одлуке о предмету спора.

СУКОБ НАДЛЕЖНОСТИ - настаје када суд коме је поднесена тужба или оптужни акт себе сматра ненадлежним и уступа предмет неком другом суду, а

тај други сматра да је надлежан суд који му је предмет уступио или неки трећи суд. Овакав сукоб надлежности назива се *негативним сукобом надлежности*. *Позитиван сукоб надлежности* може настати када је иста тужба или оптужни акт поднета већем броју судова, па се сукоб решава применом правила о литиспенденцији.

СУПАРНИЧАРСТВО - процесна установа која подразумева да се у истој страначкој улози (тужиоца или туженог) нађе већи број лица - супарничара при чему се кумулирају захтеви који они истичу или од којих се бране.

Т

ТАПИЈА - јавна исправа у тапијском систему која ствара обориву претпоставку да је лице означено у њој сопственик непокретности.

ТАПИЈСКИ СИСТЕМ - систем који и данас постоји у нашој земљи на подручју на коме нису уведене земљишне књиге (нпр.: Јужна Србија).

ТЕСТАМЕНТАРНО НАСЛЕЂИВАЊЕ - наслеђивање на основу оставиоачеве воље изражене у тестаменту.

ТЕСТАМЕНТ (завештање) - законом је уређен облик једностране, строго личне и опозиве изјаве воље за то способног лица којом оно одређује расподелу своје имовине у случају смрти и евентуално даје друге изјаве у вези са својом смрћу. Врсте тестамена су: судски, алогографски, ологографски, усмени, бродски, међународни...

ТРОШКОВИ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА – издаци учињени поводом кривичног поступка.

ТУЖБА У ПАРНИЧНОМ ПОСТУПКУ - иницијална парнична радња тужиоца којом се покреће парнични поступак. Садржина тужбе прописана је законом. Тужилац у тужби износи све чињенице на којима заснива свој тужбени захтев, нуди доказе који потврђују истинитост изнетих чињеница и истиче свој захтев за пресуду.

У

УБЛАЖАВАЊЕ КАЗНЕ – изрицање казне испод посебног минимума казне прописаног за одређено кривично дело или изрицање блаже врсте казне од прописане, у случајевима предвиђеним законом.

УВРЕДА - недопуштена усмена или писана изјава истините садржине, гестикулација, додир тела или друга радња којима се изражава негативан вредносни суд о одређеној личности.

УВИБАЈ – радња доказивања која се предузима када је за утврђивање неке важне чињенице потребно непосредно опажање.

УГОВОР је сагласност изјављених воља странака којом се постиже неко правно дејство, које се може састојати у заснивању, измени или престанку неког правног односа.

УГОВОРНА КАЗНА - унапред одређена новчана сума или друга имовинска корист коју дужник обећа да ће платити, односно прибавити повериоцу у случају да своју обавезу не испуни или је испуни са закашњењем.

УКЊИЖБА - упис у земљишне књиге којим се стичу или губе земљишнокњижна права. У нашем правном систему укњижба представља начин стицања стварних права на непокретности.

УКИДАЊЕ ПРЕСУДЕ – стављање ван снаге пресуде нижег суда, у целости или делимично, уз враћање предмета нижем суду на поновно одлучивање.

УМИШЉАЈ – тежи облик виности који се састоји од интелектуалне компоненте – свести која обухвата значај предузете радње, и вољне компоненте којом дело треба да буде обухваћено у целини. Врсте су директни и евентуални умишљај.

УРАЧУНЉИВОСТ – елемент кривичне одговорности и неопходан услов за изрицање казне, а подразумева способност правилног расуђивања и одлучивања.

УСВОЈЕЊЕ је правом признати и уређени породични (родитељски) однос између пунолетног лица - усвојиоца и туђег детета (усвојеника).

УСЛОВНА ОСУДА – посебна кривична санкција коју суд може изрећи кривично одговорном учиниоцу кривичног дела. Утврђује се казна и истовремено одређује да се она неће извршити уколико учинилац у одређеном периоду не учини кривично дело, с тим што се под одређеним условима може опозвати.

УСЛОВНИ ОТПУСТ – отпуштање осуђеног лица са издржавања казне затвора пре истека времена на које је казна изречена, и условног је карактера јер може доћи до опозива датог условног отпуста.

УЧЕСНИЦИ У ПОСТУПКУ – странке и суд јесу главни учесници у поступку. Њихове радње у поступку усмерене су на решавање спора који постоји међу странкама.

Ф

ФИКСНИ УГОВОР - уговор код кога је испуњење у року битан елемент уговора, тачније уговор са строгим роком код кога су уговарачи одредили да ће уговор престати уколико обавеза не буде испуњена у одређеном року.

ФИРМА је име, назив правног лица.

ФОРМАЛНИ УГОВОР - уговор који се, према закону или споразуму, закључује у одређеном облику - форми (нпр.: у писменој форми). Недостатак прописане форме повлачи ништавост уговора.

ФУНКЦИОНАЛНА НАДЛЕЖНОСТ – односи се на поделу послова у оквиру стварно и месно надлежног суда - да ли ће у конкретном случају бити надлежан суд у инокосном саставу: истражни судија, судија појединац, председник већа, председник суда; или у судском већу: претресно или ванпретресно.

Х

ХИПОТЕКА - заложно право на непокретности на основу кога хипотекарни поверилац може наплатити своје потраживање из вредности непокретне ствари на којој је заснована хипотека (уколико дужник не испуни своју обавезу на време, односно у року). Хипотекарни поверилац има предност у односу на остале – обичне повериоце.

Ц

ЦЕСИЈА - уступање потраживања трећем лицу, тачније прелазак потраживања са дотадашњег повериоца на одређено друго лице на основу њиховог међусобног уговора, док дужник остаје исти. Пристанак дужника по правилу није потребан.

Ч

ЧАСТ - скуп моралних вредности, односно лично добро које човек има као припадник одређеног друштва, тачније мишљење које одређено лице има о себи као припаднику одређене друштвене заједнице чије вредности прихвата.

ЧЕК - хартија од вредности којом њен издавалац даје налог другом лицу (организацији код које држи новчана средства) да трећем лицу које је корисник чека исплати одређени новчани износ означен у чеку.

Ш

ШТЕТА (појам) – извор је облигације која настаје између лица одговорног за смањење имовине или онемогућавање њеног повећања или наношења физичког или психичког бола или страха и оштећеног лица.